

Ноч Вальпургіі*

Густаў Майрынк

з нямецкай мовы пераклаў

Васіль Сёмуха

Першы раздзел Актор Зрцадла

Забрахаў сабака.

Раз. Другі раз.

Пасля поўная цішыня, быццам жывёла ўслухоўвалася ў ноч,— якая там яшчэ прыгода нахапілася.

— Мне здаецца, забрахаў Брок, — сказаў стары барон Канстанцін Эльзэнвангер, — мусіць, ідзе пан раднік.

— Гэта, душа мая, яшчэ не прычына, каб брахаць, — строга кінула графіня Заградка, старая жанчына з сівымі снежна белымі локанамі, вострым арліным носам і кушчастымі брывама над вялікімі, чорнымі, крыху шалёнымі вачыма, быццам угневаўшыся на такое непатрэбства, і стасавала калоду картаў на віст хутчэй, чым гэта рабіла ўжо добрых паўгадзіны.

— І што ён там такога робіць цалюткі дзень напралёт? — спытаўся імператарскі лейбмедык Тадэвуш Флюгбайль, які, з круглым, гладка выгаленым, маршчыністым тварам на старомодным карункавым жабо, як дух продка, сядзеў у крэсле насупраць графіні, падабраўшы ледзь не пад самы падбародак неверагодна доўгія, сухія ногі.

Студэнты на Градчанах звалі яго „Пінгвінам” і заўсёды смяяліся яму ўслед, калі ён роўна а дванаццатай каля замка сядзеў у дрожкі, у якіх верх кожнага разу трэба было адкідаць назад, перш чым яго амаль двухметровая цялесіна займала ў іх месца. Гэтакі ж сама складаны быў і працэс высадкі, калі экіпаж праз некалькі сотняў крокаў спыняўся каля гасцініцы „Каму спех”, дзе гер імператарскі лейбмедык, нагінаючыся над

*Пераклад зроблены з выдання: Gustav Meyrink, *Walpurgisnacht*, Roman-Zeitung-454, Verlag Volk und Welt, Berlin. Пераклад © Васіль Сёмуха.

талеркай і па-штушынаму дзюбаючы відэльцам, меў звычай спажываць сняданак.

— Каго ты маеш на ўвазе, — спытаў барон Эльзэнвангер, — Брока ці пана радніка?

— Пана радніка, вядома. Бо і што ён толькі робіць цалюткі дзень?

— Але ж бо. Гуляе з дзецьмі ў парку Хотэк.

— З „дзецьмі”, — паправіў Пінгвін.

— Ён - бавіцца - з - тымі - дзецьмі, — умяшалася графіня, падкрэсліваючы кожнае слова націскам.

Абодва старцы пасаромлена прымоўклі.

Зноў у парку забрахаў сабака. Гэтым разам глуха, амаль з падвывам.

І тут жа адчыніліся цёмныя, размаляваныя пастаральнымі сцэнкамі махагонавыя дзверы, і ўвайшоў гер прыдворны раднік Каспар Эдлер фон Шырндынг — як заўсёды, калі прыходзіў на партыю віста, у вузкіх чорных штанах, крыху круглявы жываток, упакаваны ў бідэрмаераўскі прагулачны сурдут са светлай казлінай ірхі, замшы то б та, з цудоўна мяккім шалікам. Жвава, як ласіца, не кажучы ні слова, ён падбег да крэсла графіні, паклаў свой цыліндр на канапу побач і, цырымонна вітаючы графіню, пацалаваў ёй у руку.

— Чаму ён усё яшчэ брэша і брэша?! — задумліва буркнуў Пінгвін.

— Цяпер ён мае на ўвазе Брока, — патлумачыла графіня Заградка, рассяяна зірнуўшы на барона Эльзэнвангера.

— Гер раднік такія спацелыя. Каб жа толькі не застудзіліся! — заклапочана ўсклікнуў барон, зрабіў паўзу і пасля раптам каркнуў з арыёзным узлётам у цёмны суседні пакой, які пасля яго слоў, як на ўзмах чарадзейнай палачкі, асвятліўся: — Бажэна, Бажэна, Ба-ажэна-а-а, прашу вас, прынясіце, просім, супчык!

Кампанія выправілася ў банкетную залу і расселася вакол вялікага стала.

Толькі Пінгвін ганарыста пахаджаў уздоўж сцен, з подзівам разглядаючы на габеленах, быццам сёння ўпершыню, сцэны змагання Давіда з Галіяфам і пагляджваючы рукамі знаўцы цудоўную мэблю ў стылі Мары-Тэрэзіі.

— Я быў унізе! У свеце! — бухнуў раптам навіну раднік Эдлен фон Шырндынг і прамакнуў лоб вялікай, чырвона-жоўта-стракатай хустачкай. — І заадно падстрыгся, — ён сунуў палец за каўнер, быццам яму часалася шыя.

Падобны камэнтар да цяжка стрымліванага росту валасоў, ён рабіў чатыры разы на год у бязглуздым разліку на тое, што ніхто не ведае, што ён носіць парыкі, — калі з доўгімі локанамі, калі зноў коротка стрыжаныя, — і кожнага разу ён чуў здзіўленае мармытанне. Але сёння гэтага не было: спадарства кампанія было шакіравана, пачуўшы, дзе ён быў.

— Што? Унізе? У свеце? У Празе? Вы? — імператарскі лейбмедык Флюгбайль аж забегаў ад здзіўлення. — Вы?

Два астатнія толькі раззявіліся:

— У свеце! Унізе! У Празе!

— Але ж, але ж вам трэба было перайсці мост! — заікаючыся, прамовіла нарэшце графіня. — А што, калі б Вы зваліліся?!

— Зваліўся!! Ну, сэрвус! — крэкнуў барон Эльзэнвангер і збялеў. — Каб не сурочыць! — увесь у дрыжыках, ён падышоў да каміннай нішы, каля якога яшчэ з зімы ляжаў бярэмак дроў, узяў адно палена, папляваў на яго тройчы і ўкінуў у астылы камін, — каб не сурочыць!

Бажэна, служанка, у падраным халаце, хустачцы і босая, як гэта практыкавалася ў старастыльных пражскіх арыстакратычных гасподах, унесла раскошную місу з цяжкага чарнёнага срэбра.

— Ага! Суп з сасіскамі! — буркнула графіня і задаволеная апусціла ларнетку. Яна прыняла, за сасіскі пальцы дзяўчыны, якія ў вялікіх не па мерцы белых пальчатках-глясэ ўсунуліся ў суп.

— Я ехаў... трамваем, — выціснуў з сябе гер раднік, усё яшчэ ўзбуджана паглыблены ва ўспаміны пра перажытую авантуру.

Усе пераглянуліся: яны сумняваліся ў праўдзівасці яго слоў. Толькі ў лейбмедыка заставаўся каменны твар.

— Апошняга разу я быў у Празе трыццаць гадоў таму назад! — прастагнаў барон Эльзэнвангер і, пакручваючы галавой, заправіў за каўнер сурвэтку; абодва канцы яе тырчалі з-за вушэй і надавалі яму падабенства з вялікім спалоханым зайцам. — Калі майго няшчаснага брата адпявалі ў Тайнінскім саборы.

— А я наогул, колькі жыву, не была ў Празе, — здрыгануўшыся, заявіла графіня Заградка. — Толькі гэтага мне бракавала! Там, на Старамяскай, яны забілі маіх продкаў!

— Ну, гэта калі тое было, у Трыццацігадовую вайну, міладайна вы мая; — паспрабаваў суцешыць яе Пінгвін. — Гэта ж калі яно тое было!

— Ах, што вы, для мяне гэта — як сёння. Увогуле, праклятыя прусакамі! — Графіня адсутна ўтаропілася ў сваю талерку, здзіўленая, што ніякіх сасісак там не аказалася; пасля яна зірнула ў ларнетку праз стол, ці часам паны застольнікі не выхадзілі.

Нейкае імгненне яна была ў глыбокім задуменні і мармытала сама сабе пад нос:

— Кроў. Кроў. Як яна пырскае, калі чалавеку сцінаюць галаву... А вы не баяліся, пане раднік?! Што, калі б Вы там унізе, у Празе, нахапіліся ў лапы прусакам? — сказала яна, павярнуўшыся да Эдлена фон Шырндынга.

— Прусакам?... Мы ж цяпер рука ў руку з прусакамі!

— Вось куды яно? Дык, нарэшце-такі, вайна закончылася! Ну так, значыцца, славяне вам зноў крыві пусцілі.

— Не, шанюўная, мы з прусакамі, — далажыў Пінгвін, — хачу сказаць: з „тымі“ прусакамі... ужо тры гады як у саюзе супроць рускіх. І...

— У са-ю-зе! — пацвердзіў барон Эльзэнвангер.

— ... і поплеч змагаемся супроць іх. Гэта... — Ён ветліва замоўк, заўважыўшы іранічную, недаверлівую ўсмішку графіні.

Размова спынілася, і цэлых паўгадзіны чулася толькі звяканне нажоў і відэльцаў альбо ціхае шлёпанне, калі босая Бажэна абносіла стол новымі стравамі.

Барон Эльзэнвангер выцер рот.

— Спадарства! Ці не праройдземце да вісту!..

Глухая працяглая скугла з начнога саду перапыніла яго.

— Езус, Марыя, — гэта знак! У доме смерць!

— Брок! Скаціна праклятая. Кусі яго! — пачуўся прыцішаны голас слугі ўнізе ў парку, калі Пінгвін рассунуў атласную штору і адчыніў шклянныя дзверы на веранду.

Паток месячнага святла лінуў у пакой, і ад халоднага павеву акацыевага водару ў шкляннай люстры затрапяталі полымцы свечак.

Па вузкім карнізе высокай паркавай мураванай агароджы, з-за якое знізу з-паза Влтавы, дзе драмала Прага і падымалася ўгору да зорак мора чырванаватага туману, павольна ступаў мужчына, выцягнуўшы, як сляпы, рукі, ступаў, як нейкі прывід, мігатліва ўзнікаючы з ценяў-сілуэтаў дрэў і сучча, аж здавалася, быццам ён то выплываў з яркага месячнага святла, то пасля зноў, інфернальна азораны, свабодна лунаў над туманам.

Імператарскі лейбмедык Флюгбайль вачам сваім не паверыў: нейкае імгненне ён думаў, што ўсё гэта яму сніцца, але з гэтага здранцвення яго вывеў раптоўны шалёны сабачы брэх, — ён пачуў пранозлівы крык, убачыў, як постаць на карнізе, як, нібы змахнутая рэзкім штуршком нячутнага ветру, знікла.

Трэск галля і кустоўя падказалі яму, што чалавек упаў у сад.

— Забойца, збродзень! Трэба клікнуць ахову! — залямантваў Эдлен фон Шырндынг, які з графіняй ускочыў на крык і кінуўся да дзвярэй.

Канстанцін Эльзэнвангер, заенчыў і грывнуўся на калені, утуліў твар у мяккую абшыўку крэсла і мармытаў пацеры, заціснуўшы ў кулаку недаедзеную смажаную курыную полачку.

На віск гера імператарскага лейбмедыка, які, быццам велізарная начная птушка з бяспёрымі куксамі-крыламі, жэстыкуляваў з веранды ў цемру, у парк збеглася з дамка парцье абслуга і з ветравымі ліхтарамі абшукала, голасна пераклікаючыся, увесь цёмны паркавы боскет.

Сабака, здаецца, выявіў збродня, моцна забрахаў, перастаючы і заліваючыся зноў з роўнымі інтэрваламі.

— Ну, што там, злавлілі нарэшце прускіх казакоў? — гневалася ў адчыненае акно графіня, якая на пачатку не аказала ані следу хоць бы якога там хвалявання ці страху.

— Святая мацер Божая, ён скруціў сабе вязы! — віскнула служанка Бажэна; пасля дворня вынесла з-пад мура безжыццёвае цела чалавека на святло, якое лілося з пакоя на газон.

— Нясіце яго ўгору! Хутчэй! Пакуль крывёю не сплыў, — холадна і спакойна загадала графіня, не зважаючы на сковыт аканома, які з жахам энергічна пратэставаў супраць гэтага і патрабаваў, каб мёртвага перакінулі назад цераз мур пад адхон — пакуль ён, крыў божа, не ажыў.

— Дык унясіце, прынамсі, сюды ў галерэю, — маліў Эльзэнвангер, адціснуў старую і Пінгвіна, які падхапіў запалены ліхтар, у залу продкаў і зачыніў за імі дзверы.

Апрача некалькіх разьбёных крэслаў з залачонамі білцамі і стала ў доўгім, калідорападобным памяшканні іншай мэблі не было — спёрты гнілосны пах і пласт пылу на каменнай падлозе выдавалі, што яно ніколі не праветрывалася, і ўжо даўно сюды не патыкалася нага чалавечая.

Карціны ў рост чалавека без рамаў былі ўстаўлены ў панэлі сцен: партрэты мужчын у скураных калетах з пергментнымі скруткамі ў рукавах, паміж імі жанчыны з пуфамі на рукавах і каўнярамі эпохі Сцюартаў, рыцар у белым плашчы з мальтыйскім крыжам, попельна-русая юная дама ў рэйфроку, з мушкай на шчацэ і падбародку, з жудасна-пажадлівай, саладжавай усмешчак на перакошаных вуснах, з цудоўнымі рукамі, вузкім, роўным носам, тонка акрэсленымі ноздрамі і далікатна-выгнутымі брывамі над зелянкава-блакітнымі вачыма, манашка ў хабіце бэрнабіткі, паж, кардынал з аскетычнымі, худымі пальцамі, свінцова-шэрымі павекамі і паглыбленым, бясколерным позіркам. Так і стаялі яны ў сваіх нішах, і выглядала ўсё на тое, быццам сышліся яны ў гэты пакой цёмнымі ходамі, разбуджаныя пасля шматвекавага сну мігатлівым бляскам свечак і трывогай у доме. Неўзабаве ўжо падавалася, быццам хацелі яны таемна пакланіцца, асцярожна, каб не выдаць сябе шаласценнем парадных строяў, здавалася, у іх варушыліся губы і бязгучна застывалі зноў, здавалася, яны папстрыквалі пальцамі, выпцягвалі твары і зноў скамянела застывалі, заціналі дыханне і сэрца, калі позірк абодвух жывых мімалётам скідаўся на іх.

— Вы не зможаце ўратаваць яго, Флюгбайль, — сказала графіня, чакальна і няпрыязна глянуўшы на дзверы. — Усё — як тады. Памятаеце?! У яго кінжал у сэрцы... Вы зноў будзеце мне казаць: тут, на жаль, канчаецца чалавечае ўмельства.

У першы момант імператарскі лейбмедык не зразумеў, пра што гэта яна заводзіцца. Пасля раптам уцяміў. Здагадаўся па ёй. Яна пераблытала мінулае з сённяшнім — спрабавала дзейнічаць, як бывала.

Падобная ўява, якая паблытала ёй розум, раптам ажыла і ў ім: шмат, шмат гадоў таму назад у ягоны замак на Градчанах прынеслі яго заколатага сына. А перад тым была ягла ў садзе, брахаў сабака — усё рыхтык, як сёння. Як і цяпер, тады віселі на сценах партрэты продкаў, і на стале стаяла срэбная свяцільня.

Нейкі лёткі момант лейбмедык быў такі сумнелы, што як бы і не ведаў, дзе ён. Успамін узяў яго ў палон і так скаваў, што яму здалося нават нечым нерэальным, калі няшчаснага пранеслі ў дзверы і асцярожна па-

клалі. Ён міжвольна шукаў слоў суцяшэння графіні, як тады, пакуль яму раптам адным разам не стала ясным ясна, што гэта ж быў не яе сын, які ляжаў тут, і што замест колішняй прымары каля стала стаяла сівапатлая старэча.

Усведамленне, хутчэй за думку і хутчэй, чым ён мог як след уразумець яе, пранізала яго і пакінула ў ім тупое, змрочлівае адчуванне, што „час” ёсць не што іншае, як сатанінская камедыя, якую ўбівае ў чалавечы мозак усемагутны нябачны вораг.

Толькі адно сталася плёнам ягонага жніва: ён маланкава хутка ўнутраным пачуццём на момант уцяміў, чаго раней правільна зразумець не быў здольны — менавіта дзіўную недаўмёнасць яе душэўнага стану, калі яна нават гістарычныя падзеі з прадаўніх часоў успрымала як нешта цяперашняе і спрабавала ўвязаць гэта са сваім штодзённым жыццём.

Ён адчуваў неадольную змусту сказаць: „Прынясіце вады! Перавязачны матэрыял!” — каб, як тады, нагнуцца і дастаць з нагруднай кішэні кровапускальны шніпер, які ён па старой, даўно ўжо залішняй звычцы насіў пры сабе.

Толькі калі чуйныя пальцы адчулі павеў дыхання з рота непрытомнага і ягоны позірк выпадкова ўпаў на голыя белыя сцёгны Бажэны, якая з уласцівай багемскім дзяўчатам своеасаблівай свабоднай ад сарамяжлівасці прастатой апусцілася каля яго з падаткнутой спадніцай, каб лепей было бачыць, ён зноў набыў ранейшую раўнавагу: карціна мінулага растварылася перад абліччам амаль застрашальнай супярэчнасці паміж квітнеючым юным жыццём, смяротнай застыласцю непрытомнага, фантомападобнымі фігурамі продкаў і старэча-маршчыністымі рысамі графіні, карціна ўявілася пакрытай імглою сучаснасці.

Камердынер паставіў ліхтар з запаленымі свечкамі на падлогу, і яго прамяні асвятлілі характэрны твар няшчаснага, які — губы попельна шэрыя і ў ненатуральным кантрасце з нафарбаванымі шмінкаю шчокамі — быў больш падобны на васковую фігуру ў паноптыкуме, чым на чалавека.

— Святы Вэнцаль, гэта Зрцадла! — усклікнула служанка і, — быццам адчуваючы, што паж з партрэта ў нішы ў мігатлівым святле павеў на яе пажадлівым вокам, — старанна апрастала спадніцу і абцягнула яе на калені.

— Хто ён? — здзіўлена спыталася графіня.

— Зрцадла — „люстра”, — растлумачыў камердынер, — калі прозвішча „Зрцадла” перакласці з чэшскай на нямецкую, так яго тут наверсе на Градчанах завуць, але я не ведаю, як яго завуць напраўду. Ён здымае кватэру ў... — слуга збянтэжана запнуўся, — у гэтай... ну, як яе... у багемскай Лізкі.

— У каго?

Служанка пырскнула смяшком у кулак, астатняя чэлядзь таксама ледзь стрымлівалася ад смеху.

Графіня тупнула нагой.

— У каго, хацела б я ведаць?

— Багемская Лізэль за колішнім часам была славутая... гетэра, — узяў слова лейбмедык, выпрастаўся над няшчасным, які ўжо падаваў першыя азнакі жыцця і заскрыгатаў зубамі. — А я тым часам і не ведаў, што яна яшчэ жыве і прамышляе на Градчанах; мабыць, ужо старым-старая. Жыве, мабыць...

— ... на Нябожчыцкай вуліцы, там, дзе збіраюцца ўсе гэтыя нехарошыя дзеўкі, — гораха пацвердзіла Бажэна.

— Дык схадзіце, прывядзіце кабету, — загадала графіня.

Службова абавязаная дзяўчына спешна выйшла.

Тым часам чалавек ачуўся ад атлумення, нейкі момант тапырыўся на свечкі, пасля павольна падняўся, ані вокам не зважаючы на прысутных.

— Вы думаеце, ён злодзей? — напэўноспыталася графіня ў чэлядзі.

Камердынер патрос галавою і шматзначна пастукаў сабе па лобе, каб паказаць, што ён прымае яго за ненармальнага.

— Як на мой домysel, мы тут маем выпадак самнамбулізму, — заявіў Пінгвін. — Такія хворыя пры поўным месяцы падупадаюць незразумеламу парыву, калі некаторыя, не ўсведамляючы самі таго, учыняюць вельмі дзіўныя дзеянні, лезуць на дрэвы, на дамы і мury і часам ходзяць па вельмі вузкіх плоскасцях на неверагоднай вышыні, напрыклад, па карнізах так упэўнена, як ніколі не маглі б хадзіць, калі б не спалі. — Хо-ля, вы, пане Зрцадла, — звярнуўся ён да пацыента, — як вы думаеце, ці добра вам пачуваецца, ці маглі б вы пайсці дамоў?

Лунатык не адказаў; але, здаецца, пытанне пачуў, калі нават, можа, і не зразумеў яго сэнсу, бо павольна павярнуў галаву да імператарскага лейбмедка і пустымі нерухомымі вачыма глянуў яму ў твар.

Пінгвін міжволі падаўся назад, некалькі разоў задумліва правёў рукою па лобе, быццам разграбаючы ўспаміны, і прамармытаў:

— Зрцадла? Не. Імя мне незнаёмае. Але ж я ўсё-такі ведаю гэтага чалавека!.. Дзе ж бо тое яго бачыў?!

„Збродзень” быў высокі, худы і цёмнаскуры; доўгія, сухія, шэрыя валасы касмылімі звісалі з чэрапа. Вузкі, безбароды твар з востраакрэсленым гарбатым носам, пукатым лобам, запалымі скронямі і сціснутымі губамі, да таго ж шмінка на шчоках і чорныя заношаны аксамітны плашч — усё гэта рэзка кантраставала з рэальнасцю, і здавалася, быццам нейкі дзікі сон, а не жыццё, занёс гэтую постаць у памяшканне.

Ён выглядае, як фараон старажытных егіпцянаў, які абраў сабе карнавальную выправу камедыянта, каб не паказаць, што пад маскаю схавана ягонае мумія, стрэліла імператарскаму лейбмедыку крутая думка ў галаву. Неверагодна, чаму гэта я не магу ўзгадаць, дзе я мог бачыць гэтыя такія кідкія рысы.

— Хлопец мёртвы, — буркнула графіня, ці тое сабе, ці тое Пінгвіну, але павярнуўшыся да яго, і без страху, спакойна, быццам ішлося толькі пра ацэнку статуі, зблізку разглядвала праз ларнетку аблічча чалавека, які ўжо наўрост стаяў перад ёю. — Такія сухія вочы могуць быць толькі ў трупа. Мне здаецца, ён наогул не можа варушыць імі, Флюгбайль!.. Але ж не палохайцеся, Канстанцін, як старая баба! — голасна сказала яна ў банкетную залу, дзе ў шчыліне дзвярэй паявіліся бледныя, спалоханыя твары радніка Шырндынга і барона Эльзэнвангера. — Заходзьце, заходзьце абодва, вы ж бачыце, ён не кусаецца.

Вымаўленае імя „Канстанцін” падзейнічала на чужынца як душэўнае патрасенне. Нейкі момант ён дрыжаў усім цэлам, ад галавы да ног, і выраз яго твару мяняўся маланкава, як у чалавека, які, загадкавым чынам будучы поўным гаспадаром мускулаў свайго твару, кроіў грымасы перад люстрам. Быццам косці носа, сківіцаў і падбародка пад скурай раптам размяклі, зрабіліся гнуткія, гульня мінаў на твары ператварылася, — з пагардліва пыхлівай застылай маскі егіпецкага фараона, прайшоўшы цэлы шэраг дзіўных метамарфозаў, паступова і спакваля праступала падобнаства фамільнага тыпу Эльзэнвангераў.

Праз нейкую хвіліну новая фізіяномія настолькі выціснула ранейшы выгляд і замацавалася ў рысах, што прысутныя на сваё вялікае здзіўленне аж былі падумалі, што перад імі нехта зусім іншы.

Апусціўшы галаву на грудзі і надзьмуўшы адну шчаку як ад флюсу да левага вока, якое ад гэтага здавалася маленькім і калючым, ён нейкую хвіліну нерашуча трымцеў крывымі каленямі каля стала, адкапыліўшы ніжнюю губу, пасля абмацаў сваё цела, шукаючы кішэні, пакалупаўся ў іх.

Нарэшце ён убачыў барона Эльзэнвангера, які, анямелы ад жудасці, сутаргава ўхапіўшыся за руку прыцеля Шырндынга, кіўнуў яму і прабляў:

— Канстанцінку, добра, што ты прыйшоў, а я ж цэлы вечар шукаў цябе.

— Езус, Марыя і Ёзаф, — завыў барон і пабег да дзвярэй, — смерць у доме. Ратуйце, ратуйце, гэта — мой нябожчык брат Багуміл!

Эдлен фон Шырндынг, лейбмедык і графіня, усе трое пры жыцці памерлага барона Багуміла Эльзэнвангера ведалі яго, пачуўшы голас лунатыка, здрыгануліся, настолькі падобна ён гучаў да голасу нябожчыка.

Ані мала не зважаючы на іх, Зрцадла дзелавіта паспяшаўся ў пакой, кранаючы розныя прадметы, якія, відавочна, бачыў толькі ён і якія, здавалася, прымалі жывыя формы толькі перад духоўным вокам гледачоў, такія пластычныя і настойлівыя былі ягоныя рухі, якімі ён іх кранаў, падымаў і адстаўляў.

Калі ж пасля раптам перастаў, навастрыў губы, патрухаў да акна, быццам да шпака ў клетцы, насвітваючы некалькі тактаў мелодыі,

дастаў з уяўнай скрыначкі гэтакага ж самага нябачнага мучнога чарвяка і працягнуў яго свайму ўлюбёнцу, усе слухам сталі, уражаныя, забыўшыся, дзе яны і хто яны, быццам перанесеныя ў час і атачэнне барона Багуміла, калі ён яшчэ жыў тут.

Толькі калі Зрцадла, ідучы назад ад акна, зноў увайшоў у святло і выгляд яго пацёртага чорнага аксамітнага плашча на момант разбурыў ілюзію, іх забрала жудасць, і яны моўчкі, без ніякага супраціўлення чакалі, што ён зробіць далей.

Зрцадла, панюхаўшы з нябачнай табакеркі, нейкую хвіліну разважаў, пасля пасунуў на сярэдзіну пакая разьбёнае крэсла да зноў жа ўяўнага стала, сеў і пачаў, падаўшыся наперад і коса нахіліўшы галаву, пісаць у паветры, папярэдне ўзяўшы ўяўнае гусінае пяро, падвастрыўшы і расшчапіўшы яго, — зноў жа з такой застрашальна жыцёвападобнай яўнасцю, што, здаецца, нават чулася паскрыпванне нажа аб пяро.

Затоіўшы дыханне, сачыла за ім уся кампанія — чэлядзь яшчэ раней па знаку Пінгвіна на пальчыках пакінула пакой; — толькі час ад часу цішыня парушалася поўнымі страху стогнамі барона Канстанціна, які не мог адвесці вачэй ад свайго „нябожчыка брата”.

Нарэшце Зрцадла ўправіўся са сваім пісьмом, ці што там ён сабе яшчэ ўяўляў, бо ўсе ўбачылі, як ён паставіў у канцы вельмі велягурысты росчырк, — відаць, пасля свайго імя. З шумам адсунуў крэсла назад, падышоў да сцяны, доўга шукаў у нішы з карцінай, нарэшце *сапраўды* знайшоў там *сапраўдны* ключ, павярнуў яго ў драўнянай разетцы ў абшыўцы нішы, адамкнуў схаваны там замок, дастаў скрынку, паклаў у яе свой „ліст” і засунуў шуфляду назад у сцяну.

Напружанасць глядачоў так напялася, што ніхто не пачуў голасу Бажэны, калі яна напугалася сказала з-за дзвярэй:

— Мілапане! Ласкавы пане! Можна ўвайсці?

— Вы... вы бачылі? Флюгбайль, вы таксама бачылі? Вы бачылі шуфляду, якую адчыніў мой памерлы брат? — заікаючыся і ўсхліпваючы ад узрушэння, развёў маўчанне барон Эльзэнвангер. — Я і не думаў, я і не здагадваўся, што там ёсць шуфляда. — І, заенчыўшы і заламаўшы рукі, ён бухнуў: — Багуміл, напрамілы божа, я ж табе нічога не зрабіў! Святы Вацлаў, мусіць, ён пазбавіў мяне спадчыны, бо я ўжо трыццаць гадоў не быў у Тайнінскім саборы!

Імператарскі лейбмедык памкнуўся быў падысці да сцяны і паглядзець, але моцны стук у дзверы спыніў яго.

У пакоі паявілася высокая, статная, у лахманах жанчына, якую Бажэна прадставіла як „багемскую Лізэль”.

Яе сукенка, раней дарагая і ўся ў блішчынках, усё яшчэ выдавала сваім дэкальтэ і тым як яна клалася ў плячах і клубах, колькі клопату і дбання пайшло, каб справіць яе. Да непазнавальнасці памятая і зашмальцаваная аздобнасць на шыі і рукавах была з сапраўдных калісці брусельскіх карункаў.

Кабеце яўна было на сёмым дзясятку, але рысы яе твару, нягледзячы на жахлівыя спусташэнні пакутамі і галечай, паказвалі яшчэ сляды колішніяе неабьякое вабнасці.

Пэўная разняволенасць у паводзінах і спакойная, амаль пакеплівая манера, з якою яна глядзела на трох мужчын — графіню Заградку яна наогул не ўпачцівіла позіркам, — дазвалялі зрабіць выснову, што кампанія ёй ані ў якім разе не імпанавала.

Яна, здавалася, нейкі час пацяшалася з разгубленасці мужчын, якія, відаць, ведалі яе ў часы той яе вабнасці куды лепей, чым цяпер хацелі паказаць гэта графіні, бо яна шматзначна ухмыльнулася, але пасля падыхла да імператарскага лейбмедыка, які пачаў пыкаць-мыкаць нешта зусім не да цяму, з ветлівым пытаннем:

— Спадарства пасылалі па мяне; магу я ведаць, пра што тут заходзіцца?

Ашаломленая незвычайна бездакорнай нямецкай мовай і мілагучным, хай крыху сіплаватым голасам, графіня падняла сваю ларнетку і выпрабавальна абследавала старую прастытутку. Па скаванасці мужчын яна беспыхлібай жаночай чуйкай адразу раскусіла яе сапраўдную прычыну і выратавала няёмкую сітуацыю цэлай серыяй хуткіх, вострых контрпытанняў:

— Гэты мужчына вунь там, — і паказала на Зрцадлу, які, павярнуўшыся тварам да сцяны, нерухома стаяў перад партрэтам русай ракакодамы, — пранік сюды раней. Хто ён? Чаго ён хоча? Чула я, ён жыве ў вас?.. Што з ім такога? Ён вар’ят? Ці напіўся? Ці... — яна не вымавіла слова, ўспомніўшы, што толькі што бачыла разам з усімі, і яе забрала зноў жудасць. — Альбо... альбо ж, я думаю... у яго ці не гарачка? Ён ці не хворы? — змякчыла яна пытанне.

Багемская Лізэль знізала плячмі і павольна павярнулася да выпытніцы; у яе запаленых без веек вачах, якія, здавалася, глядзелі ў пустое паветра, быццам там, куды мецілі словы, увогуле не было нікога, застыў позірк, такі пыхлівы і пагардлівы, што графіні міжволі кроў дала ў твар.

— Ён зваліўся сюды з садовага мура, — паспешліва ўмяшаўся імператарскі лейбмедык. — Мы былі падумалі спярша, ці не забіўся, і таму паслалі па вас. Хто і што ён ёсць, — сутаргава сказаў ён далей, каб не даць сітуацыі яшчэ больш абвастрыцца, — не датычыцца справы. Па ўсім відаць, што ён лунатык. Вы ж ведаеце, што гэта такое? Ну, бачыце, я сабе адразу быў падумаў, што ведаеце. Ага... Гм... І вы павінны рэшту ночы крыху прыгледзець за ім, каб ён зноў не ўзяўся за сваё. Магчыма, вы мецьмеце добрую ласку і заведзяце яго дамоў? Слуга і Бажэна маглі б вам у гэтым пасобіць. Гм... Так... Праўда ж, барон, вы дазволіце?..

— Так, так. Толькі прэч яго! — замармытаў Эльзэнвангер. — О Божа, выведзіце, выведзіце яго!

— Я толькі ведаю, што яго завуць Зрцадла і што ён, падобна на тое, актор,— спакойна сказала багемская Лізэль. — Начамаі ён ходзіць

па піўнухах і прадстаўляе там людзям. Невядома, ці, — яна трасянула галавой, — ці ведае ён сам, хто ён такі будзе, ніколі не казаў. А мне ані не абыходзіць, хто і што ёсць мае кватаранты. Я не бестактоўная, лішняга не разбазарваю, языком не бразгаю. Пане Зрцадла! Хадземце! Але ж хадземце-но! Вы што, не бачыце, тут вам ніякай гасцінасці.

Яна падышла да лунатыка, узяла яго за руку.

Бязвольна даўся ён павесці сябе ў дзверы.

Падабенства з памерлым баронам Багумілам цалкам сцерлася з яго нага твару, постаць зноў як бы пабольшала і выпрасталася, хада больш упэўненая, і нават як бы нанавя вярнулася нармальнае самаўсведамленне — і нягледзячы на гэта ён усё яшчэ не звяртаў ніякай увагі на прысутных, быццам усе яго пачуцці да знешняга свету былі цалкам адключаныя, як у загіпнатызаванага.

Але з яго нага твару сцёрся і пагардлівы выраз егіпецкага фараона. Заставаўся яшчэ толькі „актор” — але які ж бо актор! Маска з плоці і скуры, кожнае імгненне гатовая да новага, неспасцігальнага пераўтварэння, напружаная, — маска, якую павінна была б насіць сама смерць, калі б яна рызыкнула змяшацца з сонмішчам жывых: аблічча істоты — імператарскага лейбмедыка зноў агарнуў тупы страх, неадчэпна шкрабало яго, што мусіў жа ён быў раней недзе бачыць гэтага чалавека, — істоты, якая сёння магла быць *тым*, а заўтра зусім іншым, іншым не толькі ў ягоным свеце, не, але і самому сабе, труп, які не распадаецца, які ёсць носьбіт нябачных, рассеяных у космасе ўплываў, стварэнне, якое не толькі называецца „люстрам”, а, магчыма, ім і з’яўляецца.

Багемская Лізэль вывела лунатыка з пакоя, і імператарскі лейбмедык скарыстаўся нагодай шапнуць ёй:

— Цяпер ідзіце, Лізінка; раніцай я знайду вас. Але нікому ні слова! Я хачу больш падрабязна распытацца пра гэтага Зрцадлу.

Пасля ён яшчэ крыху пастаяў у дзвярах, прыслухоўваючыся, ці не загавораць абое на лесвіцы, але адзінае, што ён мог пачуць, былі тыя самыя супакойлівыя словы жанчыны:

— Хадземце, хадземце ж, пане Зрцадла! Вы ж бачыце, тут не гасцініца!

Абярнуўшыся, ён заўважыў, што спадарства кампанія ўжо выйшла ў суседні пакой, расселася за гульнёвым сталом і чакала яго.

Па бледных, усхваляваных тварах прыяцеляў ён бачыў, што думкі іх круціліся не вакол картаў і што, мабыць, толькі ўладны загад валявой старой дамы прымусіў іх рабіць выгляд прывычнай вячэрняй рассеянай абьякавасці, быццам нічога не здарылася.

Сёння будзе дужа канфузлівы віст, падумаў ён, не даўся, аднак, заўважыць гэтага па сабе і пасля лёгкага птушынага паклону заняў месца насупраць графіні, якая дрыготкімі рукамі скінула карты.

Другі раздзел Новы Свет

Колькі займала чалавечая памяць, Флюгбайлі, усе спрэс імператарскія лекары, дамоклавым мячом віселі над каранаванымі галовамі Багеміі, гатовыя без адкладу пайсці на ахвяры, як толькі ў тых аб'яўляліся хоць якія самыя мізэрныя азнакі хваробы, — гэта зрабілася прыпавесцю, якая, бытуючы на Градчанах у арыстакратычных колах, здавалася, давала падставу знайсці сваё пэўнае пацвярджэнне і ў тым, што са сконам каралевы-ўдавы Марыі Ганны род Флюгбайляў у сваіх апошніх атожылках, менавіта ў старым халасцяку Тадэвушы Флюгбайлі, так званым Пінгвіне, фактычна быў асуджаны на згасанне.

Кавалерства гера імператарскага лейбмедыка, скрупулёзна, як ход гадзінніка, адрэгуляванае і адладжанае, зазнала праз начную авантуру з лунатыкам Зрцадлам непрыемнае выпрабаванне.

У яго дрымоце прайшлі самыя розныя мроівы і ўявы, працяклі нават цені душных успамінаў з часоў маладосці, калі панады багемскай Лізэлі — натуральна, калі яна была яшчэ маладая і прывабная, — гралі далёка не малаістотную ролю.

Забаўная, канфузная крутаверць фантазіі, у якой нязвыклае адчуванне, нібыта ён трымае ў руцэ альпэнштук — альпійскую палку, пэўнай меры стварыла кропку ззяння, разбудзіла яго нарэшце ў непрывычна ранні час.

Кожнай вясны, якраз 1 чэрвеня, гер імператарскі лейбмедык меў звычай выпраўляцца на аздараўленне ў Карлсбад і дзеля гэтага, як што ён ненавідзеў чыгунку, якую лічыў жыдоўскім вымудрам, карыстаўся дрожкамі.

Калі Карлічак, так звалі коніка масці ізабэль, які меў цягнуць за сабою экіпаж, пануканы настойлівымі ўказаннямі старога, у чырвонай камізэльцы фурмана, дабіраўся да Галешавіца, прыгарада Прагі, адлеглага ад горада кіламетраў на пяць, кожнага разу тут рабіўся прывал нанач, а на раніцу трохтыднёвае падарожжа з большымі ці меншымі пралётамі, залежна ад настрою Карлічка, гэтага бадзёрага нядэшліка, працягвалася далей; дабраўшыся да Карлсбада, ён там за час да ад'езду назад няблага ад'ядаўся, круглеў, рабіўся падобны на ружовую сасіску на чатырох тонкіх ножках, а тым часам пан лейбмедык забяспечваў сам сабе патрэбны рух ег pedes, пяшэчкам.

З'яўленне на адрыўным календары над ложкам чырвонай даты „1 траўня” было знакам, што наспела крайняя пара пакаваць куфры, але гэтым разам гер імператарскі лейбмедык нават не зірнуў на календар, пакінуў лісток „30 красавіка”, на якім унізе значылася „Ноч Вальпургіі”,

несарваным, падышоў да пісьмовага стала, узяў вялізарны, у акладзе са свіной скуры і з латуннымі вугалкамі фаліант, гэты фамільны з прадзядоўскіх часоў дыярыум кожнага мужчыны з роду Флюгбайляў, і пачаў гартаць запіскі сваёй маладосці, каб высветліць, ці не дасца хоць такім шляхам устанавіць, дзе і калі ён мог раней сустракацца з тым жахлівым Зрцадлам, — бо думка, што павінна ж тое было некалі быцца, даймала яго неадчэпна.

Пачынаючы з дваццаці пяці гадоў і з дня, калі памёр бацька, ён пунктуальна кожнае раніцы занатоўваў усё, што з ім здаралася, — дакладна — як калісьці яго папярэднікі, і кожны дзень занатоўка мела свой чарговы нумар. Сённяшні запіс ужо стаяў пад нумарам 16117.

І як што ён ніяк не мог загадзя і наперад ведаць, што заседзіцца ў кавалерстве, а таму і не пакіне пасля сябе сям'і, дык — таксама на ўзор сваіх продкаў — усё, што толькі датычылася любоўных калізіяў, запісаў таемным шыфрам і знакамі, якія мог расшыфраваць толькі ён сам, а недасведчанаму воку яно так і заставалася нечытэльнай кітайшчынай.

Такіх любоўнасцяў у гэтай кнізе адпаведна пахвальным чынам апісана няшмат; яны суадносіліся ў сваёй частаце з колькасцю таксама старанна занатаваных у кнізе спажытых у гасцініцы „Каму спех” гуляшоў прыкладна, як адзін да трохсот.

Нягледзячы на ўсю скрупулёзнасць, з якою вёўся дыярыум, гер лейбмедык не змог знайсці ніводнага запісу, каб той меў хоць якую прывязку да лунатызму, і таму ён нарэшце расчаравана захлопнуў фаліант.

Яшчэ калі гартаў старонкі, у яго закралася пачуццё нейкай несамавітасці: ён чытаў асобныя запісы, і ўпершыню яму як бы самахоць дайшло да свядомасці, як у сутнасці неверагодна аднастайна прабеглі гады ягонага жыцця.

Будзь яно тое за іншым часам, ён на пыхі ўзяў бы магчымасць пагана рыцца сваім жыццём, такім размераным і ўнармаваным, як ні ў кога іншага ў самых эксклюзіўных арыстакратычных колах на Градчанах, і што з ягонай крыві — хоць яна і не была блакітная, а была толькі буржуазная — у каторым бо пакаленні звязалася якая б там ні была спадчынная паспешлівасць і плябейская сквапа да фальшывага поспеху — яму адразу і раптам уявілася цяпер пад яшчэ свежым уражаннем ад начных падзеяў у доме Эльзэнвангера, быццам у ім прачнулася памкненне, якому ён мог знайсці толькі абразліва-гідкія назовы. Такія назовы, як: авантурызм, стан незадаволенасці, праява неабачлівай неразважлівасці, жаданне даследаваць невытлумачальныя працэсы і яшчэ да таго падобнае.

Недаўме́на разгледзеўся па пакоі. Пабеленыя глінкай сцены без ніякіх аздобаў заміналі яму. А раней жа ніколі не заміналі! — Чаму раптам?

Ён злаваўся сам на сябе.

Тры пакоі, якія ён займаў, былі ў паўднёвым крыле імператарскага замка, іх яму пасля выхаду на пэнсію адшкадавала адміністрацыя замка.

З надбудаванага выступа, у якім стаяла магутная падзорная труба, ён мог заглядаць у „свет” — у Прагу, а за ёю, на небакраі, сузіраць яшчэ і лясы, і зялёныя хвалістыя паверхні ўзгорыстага ландшафту, тым часам як з другога акна вачам рэпрэзэнтавалася ў сваім верхнім сплыванні Влтава, — срабрыста бліскучая стужка яе раставала ў імглістай смуге далячыняў.

Каб неяк улагодзіць свае здзічэлыя думкі, ён падышоў да тэлескопа і навёў яго на горад, пры чым, як гэта сталася ягонай прывычкай, папраўляў трубу рукою.

Апарат павялічваў у неверагоднай меры і таму даваў вельмі малое поле агляду, так што прадметы, якія траплялі ў гэтае поле, здаваліся назіральніку такімі блізкімі, быццам былі вовь-вось як рукою дастаць.

Гер імператарскі лейбмедык нахіліўся да акулера з падсвядомым, ледзь-ледзь падуманым тайным жаданнем убачыць на якім-небудзь даху камінара альбо яшчэ якое іншае шчасценоснае явішча ці знак, але тут жа і адхіснуўся з грымасай жаху на твары.

Перад ім стаяла на поўны рост, з’едліва скрывіўшы твар, бліскаючы вачыма з голымі, без веек, павекамі і як бы пазнаючы яго, багемская Лізэль і выскалялася!

Уражанне было такое страшэнна брыдкае, што гер лейбмедык скалануўся ўсім целаю і нейкую хвіліну бязглузда таропіўся міма трубы ў прасветленую сонцам паветраную прастору, кожнае імгненне гатовы ўбачыць перад сабою старую шлюндру ў плоці і па магчымасці на памяле.

Калі ён нарэшце апрытомнеў, хоць і поўны дзіву з таго, як велягурыста пасваволіў з ім выпадак, але ўсё яшчэ рады, што прыгода вельмі натуральна паклалася на тлумачэнне, — і зноў зірнуў праз апарат, старая ўжо прапала, як і не была, а перад ім праплывалі чужыя, абьякавыя яму твары, але тым не менш падалося, баццам у выразе гэтых твараў была пэўная ўзбуджанасць — так бы мовіць, нейкая напруга, якая перадавалася і яму.

Па спешцы, з якою таўкліся людзі, па жэстыкуляцыі, жваваці гаваркіх вуснаў, часам шырока раззяўленых, з якіх нібыта нават вырываліся крыкі, было відаць, што, мабыць, узнік вялікі збой народу, прычыну якога праз вялікую аддаленасць устанавіць было нельга.

Невялікі штуршок у падзорную тубу, — і карцінка ў ёй прапала, а замест яе — спачатку ў расплывістых абрысах — нешта цёмнае, чатырохкутнае, якое паступова, па меры падкручвання лінзы, ператварылася ў адчыненае ветравое акно з разбітымі і заклеенымі газетамі шыбамі.

Маладая ў трантах жанчына — запалы, скрушлівы, як у трупа, твар, вочы глыбока ў вачніцах — сядзела ў раме акна, нерухома, з тупой і жывёльнай абьякавасцю прыляпіўшы позірк да схуднелага, шкілетападобнага дзіцяці, якое ляжала перад ёю і, відаць, памерла ў яе на руках. Яркае сонечнае святло, заліваючы абаіх, дазваляла з жахлівай выразнасцю

разгледзець кожную драбніцу і сваім усеадольным бляскам невыносна паглыбляла жахлівы дысананс паміж галечай і радасцю.

— Вайна. Так, вайна, — уздыхнуў Пінгвін, і стукнуў па трубе, каб гэтым жудасным відовішчам не псаваць сабе смаку ды апетыту перад сьнеданнем такім непатрэбным чынам.

— Там, мусіць, чорны ход у тэатр альбо нешта падобнае, — пра-мармытаў ён задумліва, калі перад ім пакацілася новая сцэна: двое рабочых пад цікаванне гурмы вулічных хлапчукоў і малітоўна прыкленчаных старых жанчын у хустачках якраз выносілі з шырока адчыненай брамы велізарную карціну, на якой відаць быў стары з доўгай белай барадой на ружовых аблоках з выразам душанадрыўнай злагады ў вачах і паднятай на дабраславенне правай рукой, тым часам як левая ахайна трымала глобус.

Мала задаволены і ў пакуце ад супярэчлівых пачуццяў імператарскі лейбмедык вярнуўся ў пакой, моўчкі прыняў ад кухаркі паведамленне, што ўнізе чакае Вэнцаль, узяў цыліндр, пальчаткі і слановае косці лёсачку і, паскрыпваючы ботамі, пачыкіляў па халоднай лесвіцы ўніз у двор замка, дзе фурман ужо корпаўся каля дрожак, спрабуючы апусціць верх, каб гер-лейбмедыкава высакаросласць магла спакойненька размясціцца ўсярэдзіне экіпажа.

Карэта ужо паспела пратарахтаць ладны кавалак дарогі ўніз па крутой вуліцы, як раптам у Пінгвіна ў галаве крутанулася думка, якая падзвігла яго так доўга стукаць у шыбіну акенца карэты, аж пакуль Карлічак, нарэшце, не ўспасобіўся, упёршыся сваімі ізабэлевымі кастылямі, рэзка затармазіць, а Вэнцаль саскочыў з козлаў і, зняўшы капялюш, падышоў да дзверцаў.

Як з-пад зямлі выскачыўшы, вакол карэты стлумілася цэлая гайня хлапчарні, і як толькі дзеці разгледзелі ў карэце Пінгвіна і, ўспомніўшы ягоную мянушку, завялі свайго роду маўклівы танец палярных птушак, — расставіўшы і сагнуўшы рукі, яны пераймалі няўклюдныя рухі і вострымі дзюбамі торкалі адно адное.

Гер імператарскі лейбмедык не ўгонарыў пакепнікаў ані нават позіркам, ён нешта шыкнуў фурману, ад чаго той праз імгненне літаральна аслупянеў.

— Эксэленц, літасцівы пане, шо, вы хочаце на Нябожчыкі? — спытаўся нарэшце паўшэптам. — Да... да... да людзёў?.. Во так во... з самага рана?.. — Але ж багемская Лізэля жыве не на Нябожчыках, — з палёгкаю сказаў ён пасля таго, як Пінгвін больш даходліва выклаў яму свае намеры. — Багемская Лізэля жыве ў Новым Свеце. Дзякаваць Богу.

— У... свеце? Унізе? — перапытаў гер імператарскі лейбмедык і кінуў лены позірк з акенца на Прагу, якая раскінулася перад ім унізе пад нагамі.

— У *Новым Свеце*, — супакоіў яго фурман, — на вуліцах, што вакол Аленевага яра. — Кучар пры гэтым тыцнуў вялікім пальцам у неба і

рэзкім рухам апісаў у паветры пятлю, быццам старая дама жыла на недаступных жывым палях, у, так бы мовіць, астральных сферах, паміж небам і зямлёй.

Праз некалькі хвілін Карлічак размерана павольнымі рухамі каўказскага горнага мула падымаўся ўгору па крутой вулцы.

Геру імператарскаму лейбмедыку прыйшло ў галаву, што ўсяго нейкіх паўгадзіны таму назад ён жа такі бачыў багемскую Лізэль на пражскіх вуліцах і што наўрад ці калі яшчэ нагодзіць яму на жывыя вочы пабачыцца і перагаварыць з акторм Зрцадлам, які ў яе кватараваў. І ён рашыў выдабыць хоць якую карысць з гэтай сітуацыі і лепш ужо адмовіцца ад сняданку ў „Каму спех”.

Вуліца Новы Свет складалася, як гер імператарскі лейбмедык меў магчымасць пераканацца, — на нейкую хвіліну дрожкі давялося пакінуць, каб пазбегнуць гнятлівага відовішча, — з сямі асобна пастаўленых дамкоў і насупраць іх паўколам мура, верх якога з выстаўленым наперад фрызам, пакрэсленым крэйдаі, бадай што, няўмелай хлапечай рукою, але тым не меней з даволі драстычнымі намёкамі на палавыя забегі. За выключэннем некалькіх хлапчукоў, якія з радасным галасам круціліся на па костачкі засыпанай вапняком вуліцы, далёка наўкол не відаць было ні адной жывой чалавечай душы.

З Аленевага яра, схілы якога былі ўсыпаны расцвілымі дрэвамі і кустамі, веяла п’яночым водарам язміну і бэзу, а ўдалечыні мроіўся паркавы палац імператрыцы Ганны ў срабрыста-белых пырсках фантанаў, з набухлым зялёна-медным, пакрытым патынай даўнасьці дахам у паўдзённым сонечным святле, як велізарны блішчасты жук.

У імператарскага лейбмедыка раптам дзіўна сэрца зайшлося ў грудзях. Мяккае, санлівае веснавое паветра, ачмуральны водар кветак, гульвія дзеткі, у блакітнай смуге ярка высветлены малюнак горада ўнізе пад нагамі, спічасты сабор у хмары гракоў над гнёздамі, — усё гэта разам зноў разбудзіла ў ім глухое дакорлівае адчуванне сённяяшнай раніцы, быццам ён усё сваё жццё напралёт ашукваў сваю душу.

Нейкае імгненне ён разглядваў, як круціліся маленькія кегелепадобныя шэра-чырвоныя юлы пад высьвіткамі пугі, як пырскалі ўгору воблачкі пылу; ён не мог прыгадаць, ці малым любіў гэтую вясёлую гульню — цяпер яму падалося, быццам ён пранусціў даўжманы кавалак шчаслівага маленства.

Адчынення сенцы дамкоў, у якія ён заглядваў, каб дапытацца, дзе жыве актор Зрцадла, як павыміралі.

У адных была перагародка з дошак з акенцам, за якою, мусіць, у спакойныя часы прадавалі пасыпаныя блакітным макама булачкі альбо — як можна было меркаваць па рассохлай барылцы, — адпаведна мясцовым звычаям і ўпадабанням — расол з-пад кіслых гуркоў.

Над другім уваходам вісела чорна-жоўтая бляшаная шыльда з падрапаным двухгаловым арлом на ёй і фрагментамі надпісу, з якіх можна

было зразумець, што тут дазвалялася без штрафу здаваць соль на патрэбу тым, хто ў ёй патрэбу меў.

Але ўсё гэта разам рабіла журботнае ўражанне, быцам яно даўно ўжо было няпраўдай.

Як, зрэшты, і цэтлік з вялікімі, калісьці чорнымі літарамі: „Zde se mangluje”, што павінна было, прыкладна, азначаць: „Тут служанкі за папярэдняю плату ў дванаццаць крэйцэраў за гадзіну маглююць бялізну”; ён быў напалову падраны, але зразумець з яго можна было, што заснавальнік гэтага гешэфту, пэўна-такі, верыў у прыбытковасць крыніцы свайго прафіту.

Але ўсюды і паўсюль бязлітасны кулак ваеннай фуры пакінуў пасля сябе сляды разбуральнай дзейнасці.

Імператарскі лейбмедык наўздогадзь ўвайшоў у апошні дамок, з коміна якога ў бязвоблачнае майскае неба змяіўся доўгі, тонкі чарвячок шэраблакітнага дымку, адчыніў пасля працяглага без адказу стукату дзверы і ўбачыў перад сабою — вельмі няміла ўражаны — багемскую Лізэль, якая, з драўлянай лыжкай і хлебным супам на каленях, пазнала яго яшчэ з парога і прывітала сардэчным:

— Сэрвус! Пінгвін! Вой, каго я бачу?!

Пакой, тым разам і кухня заадно і спальня, — калі меркаваць па лежышчы са старога барахла, жмутоў саломы і пакамячаных газет у кутку,— быў неверагодна брудны і запушчаны. Усё — стол, крэслы, камода, посуд — стаяла як папала; узнёсла выглядала, зрэшты, толькі сама багемская Лізэль, бо неспадзяваны візіт яўна ўшыкаваў ёй прыемную пацеху.

На пашкуматаных чырвоных пампеянскіх шпалерах вісеў цэлы ланцуг патрухлелых лаўровых вянокў з выцвілымі блакітнымі стужкамі з рознага роду шанавальнымі надпісамі на іх, тыпу: „Вялікай мастачцы”, і гэтак далей, а побач з імі ўпрыгожаная стужкамі мандаліна.

З натуральнай абыякавасцю свецкай дамы багемская Лізэль спакойна засталася сядзець і толькі працягнула, жамонліва ўсміхаючыся, руку, якую гер імператарскі лейбмедык, пачырванеўшы ад разгубленасці, узяў і паціснуў, але запячатаць пацалункам не адважыўся.

Ласкава абмінуўшы ўвагай ушчэрбнасць галантнасці, некалькімі ўвяднымі словамі пра характэрнае надвор’я багемская Лізэль распачала гутарку сама, пры гэтым яна спакойненька дасёрбала свой кулешык, і запэўніла яго эксэленцыю ў сваёй высокай задаволенасці магчымасцю вітаць у сябе такога дарагога старога сябра.

— Але ж гаўнюк ты быў, Пінгвін, гаўнюком і застаўся, — перавяла яна цырымонны тон на больш інтымна-даверлівы, змяніўшы літаратурную нямецкую мову на пражскі жаргон. — Як той казаў — мудак печаны...

Здавалася, на яе наплылі ўспаміны, нейкі момант яна памаўчала, прыплюшчыўшы вочы; гер жа імператарскі лейбмедык напружана чакваў, што яна зглаголіць далей.

Потым раптам, губы трубачкай, сіпла забуркатала:

— А ходзь да цыцы, ходзь-но! — і раскінула рукі.

Да жудасці ўражаны гер імператарскі лейбмедык адхіснуўся і ашалеў ўтаропіўся на яе.

А тая каб хоць табе вокам, толькі кінулася да палічкі на сцяне, схачіла партрэт — стары, выгаралы дагератып, — што стаяў сярод мноства іншых, і асыпала яго гарачымі пацалункамі.

Геру імператарскаму лейбмедыку ледзь дыханне не перацяло: ён пазнаў свой уласны *contrefait*, падораны ёй гадоў ці не з сорак таму назад.

Пасля яна асцярожна паставіла яго на месца, сарамяжліва падабрала пальчыкамі край падранай спадніцы да калена і затанцавала, пахітваючы, быццам у пахацімскай замроенасці галавою з дзіка ўскудлачанымі валасамі, нейкі містэрыёны гавот.

Гер імператарскі лейбмедык стаяў спаралізаваны; пакой пайшоў кругамі перад ягонымі вачыма; „*dance macabre*”, — гаварыла нешта ў ім, і абодва словы паўставалі перад ім, як нейкі відзеж, у велягурыстых літарах, як подпіс пад нейкім старым меднарытам, які ён аднаго разу бачыў у антыквара.

Ён не мог адвесці вачэй ад шкілетна-сухіх ног старое ў апоўзлых зеленавата-чорных панчохах, у надмеры жудасці ён быў нават памкнуўся да дзвярэй, але не хапіла рашучасці нават на першы крок. Мінулае вязалася ў ім з сучасным у нейкі ўнутрана і вонкава рэальны жажлівы вобраз, узбіцца ўспамінамі на які ён не чуў у сабе змогі; ён больш не ведаў: ці сам быў яшчэ малады і імгненна ператварыў сабе тую, што перад ім танцавала, з толькі што яшчэ вось-вось нядаўна прыгожай дзяўчыны ў трупанадобную пачварыну з бяззубым ротам і вялымі запаленымі павекамі — альбо ж толькі сніў, а ягонай маладосці і яе маладосці насамрэч ніколі не было?

Гэтыя пляскатыя камякі ў шэра-чорных зброснелых атопках з былых чаравікаў, якія, вось, перад ім кружыліся і падскоквалі ў такт, маглі быць сапраўды тымі харошанькімі ножкамі з далікатнымі костачкамі, якія калісьці чаравалі яго да любоўнага самазабыцця?

Яна іх, відаць, гадамі не разувала, скура распаўзалася на ашмоткі. Яна, мусіць, у іх і спіць, шагнула ў свядомасці думка, тут жа адсунутая другою, груба-нахабнаю: страшна, калі чалавек жыўцом распадаецца ў нябачнай труне часу.

— Ты яшчэ памятаеш, Тадэвуш! — жалеечным флажалетам завяла багемская Лізэль і пракаркала мелодыю:

Ты, ты, ты — як лёд,

а ўсіх распальваеш,

чароўным полымем

падманваеш.

Яна спынілася, быццам рыўком сама ў сабе апамятаўшыся, кінулася ў крэсла, скурчылася ад раптоўнага невыноснага невядомага ёй болю і,

заплакаўшы, затуліла твар у далонях.

Імператарскі лейбмедык ачуўся ад ашалому, выпрастаўся, на нейкі момант апанаваў сабою і тут жа страціў гэтую ўладу зноў. Ён неяк адразу і раптам ясна ўспомніў неспакойна перадраманую ноч і што якраз гэтае самае знэнджанае цела яшчэ некалькі гадзін таму назад ён сасніў юнай кветкай і, ап'янёны каханнем, трымаў яе ў сваіх руках, гэтае цела, якое вось цяпер у трантах-лахманах ляжала перад ім і скаланалася ў сутаргах пакутлівага плачу.

Ён некалькі разоў раззвіў рот, не ведаючы, што сказаць.

— Лізэль,— нарэшце натужліва вымавіў ён, — Лізэль, табе так бллага? — Яго позірк блукаў па пакоі, спыніўся адным вокам на пустым драўляным супным горшчыку. — Лізэль, ці мог бы я табе чым-небудзь памагчы? — А раней жа яна са срэбра ела; жахнуўшыся, паглядзеў на бруднае логва — гм, і спіць на чым папала.

Старая энергічна патрэсла галавой, не падымаючы твару.

Гер імператарскі лейбмедык чуў, як яна ў далонях стрымлівае энк.

Ягоная фатаграфія глядзела з паліцы проста яму ў твар. Прамень люстэрка на акне кідаў на паліцу косую паласу святла: усё адны статныя, згабныя, маладыя кавалеры, усіх іх ён ведаў, некаторых ведае і сёння як фанабэрыстых князёў і баронаў — сам ён з вясёлымі, усемшлівымі вачыма, у расшытым золатам каптане.

Яшчэ перш чым ён пазнаў гэтую фатаграфію, у ім заварушылася жаданне потайкам забраць яе; ён міжволі зрабіў крок да паліцы — але пасаромеўся сваёй падумкі і застаўся стаяць.

Плечы і спіна старое ўсё яшчэ ўздрыгвалі ад маўклівага плачу; ён паглядзеў на яе, і глыбокі, гарачы жаль агарнуў яго.

Ён забыўся пра сваю агіду да гэтых брудных валасоў, асцярожна паклаў ёй на галаву руку і, быццам сам сабе не верачы, нясмела пагладзіў яе.

Яна яўна супакойвалася і нарэшце аціхла, як дзіця.

— Лізэль, — пачаў ён праз хвіліну, зусім ціха, — Лізэль, паглядзі, не саромейся... ну так, я думаю, калі табе вельмі бллага... Ведаеш... — ён шукаў слоў, — ну так, ведаеш, цяпер... вайна. І... галадаем усе мы... цяпер... калі вайна. — Ён некалькі разоў збянтэжана глытнуў, бо адчуваў, што гэта хлусня; ён ніколі не галадаў, не ведаў нават, што гэта такое; нават свежанькія пірожныя з самага тонкага пытлю яму кожны дзень у „Спеху” асцярожненька совалі пад сурвэтку. — Ну... і цяпер, калі я ведаю, што табе так кепска, ты ўвогуле можаш не турбавацца болей, Лізэль; само сабою, я табе памагу... Ну... і вайна, — ён пастараўся надаць сваім словам па магчымасці бадзёры тон, каб падагрэць яе, — можа, паслязаўтра яна ўжо і скончыцца... і тады твае заслугі... — збянтэжана сумеўся; яму раптам успомнілася, кім яна была; у гэтым разе яму аніяк не след было гаварыць пра нейкія там „злугі”. — Гм, так... ацэняцца, — закончыў ён напauголасу пасля кароткай паўзы, бо не падабраў лепшага

слова.

Яна схапіла яго руку, моўчкі, удзячна пацалавала. Ён адчуў на сваіх пальцах яе слёзы. „Перастань, кінь”, хацеў сказаць, але нічога не сказаў. Толькі бездапаможна агледзеўся.

Нейкі час абое маўчалі. Пасля ён пачуў, як яна нешта замармытала, але не разабраў ні слова.

— Я... я... я дзяк... — здушана ўсхліпнула яна нарэшце, — я... я... я дзякую табе, Пінг..., дзякую табе, Тадэвуш. Не, не, ніякіх грошай, — спешна сказала, калі ён зноў хацеў завесці пра дапамогу, — не, мне нічога не трэба. — Яна імкліва выпрасталася і павярнула галаву да сцяны, каб ён не бачыў яе скажонага болем твару, але моцна трымала ягоную руку. — У мяне ўсё вельмі добра. Я такая шчаслівая, што ты... Не гідзішся мяне. Не, не, праўда, мне вельмі добра. Ты ве-да-еш, страшна толькі, калі падумаш, як яно было раней... — Нейкі момант яна задыхалася, схапілася за шыю, быццам ёй перацяло дыханне. — Ты ведаеш, што чалавек... што чалавек жа не старэе, вось гэта жудасна.

Пінгвін спалохана паглядзеў на яе і падумаў, што яна вярзе нешта вар'яцкае; толькі спакваля, калі пачала гаварыць спакайней, да яго пачало даходзіць, што яна мела на ўвазе.

— Перад тым, як ты ўвайшоў, Тадэвуш, я думала, што я зноў маладая... і ты ўсё яшчэ кахаеш мяне, — зусім ціха дадала яна, — і так са мною бывае часта. Часам... часам да чвэрці гадзіны... Асабліва, калі хаджу па вуліцах, я забываю, хто я такая, і думаю, што людзі так глядзяць на мяне таму, што я маладая і прыгожая... Тады, вядома, калі чую, што крычаць мне ўслед дзеці... — Яна затуліла твар.

— Не бяры гэтага да сэрца, Лізэль, — суцяшаў яе імператарскі лейбмедык, — дзеці, яны заўсёды жорсткія і не ведаюць, што робяць. Ты не павінна крыўдзіцца на іх, і калі яны бачаць, што ты да іх нічога не маеш...

— Ты думаеш, я таму на іх злуюся?.. Я ніколі не злавалася. Нават на мілага Бога. А на яго і праўда ж сёння кожны чалавек мае права гневацца... Не, толькі не гэта... Але гэтае абуджэнне, як з прыгожага снення, гэта страшней, Тадэвуш, чым жывым целам згарэць.

Пінгвін зноў разгледзеўся па пакоі і задумаўся. Калі зрабіць ёй тут крышачку ўтульней, падумаў, можа, яна тады...

Яна, здавалася, адгадала ягоныя думкі.

— Ты думаеш, чаму так жахліва тут і чаму я такая?... Божа ты мой, як часта я ўжо спрабавала крышачку прыбрацца ў гэтым пакоі. Але я думаю, я здурэю, калі зраблю гэта... Як толькі вазьмуся за што, хоць крэсла перастаўлю, ува мне адразу ўсё крыкам крычыць, што не, не можа нічога быць, як раней было... Мабыць, такое бывае са многімі людзьмі, толькі гэтага не могуць зразумець тыя, хто ніколі не пераходзіў са святла ў цемру... Ты не паверыш мне, Тадэвуш, але праўда-такі, ёсць мне нейкае суцяшэнне ў тым, што ўсё вакол мяне, і я самая, такое жахліва

пагіблае і агіднае. — Нейкую хвіліну яна глядзела ў пустату перад сабою, пасля раптам выбухнула: — І я ведаю, чаму... Так-так, чаму нельга прымушаць чалавека жыць у брудзе і смуродзе, калі ягоная душа мусіць заставацца ў такім агідным падле!.. Як во тут... сярод гэтага гнявішча, — прамармытала яна ледзь чутна сама сабе ўжо, — можа, калі-небудзь здолею забыць. — Як бы адсутна яна згаварыла сама з сабою. — Так, калі б не Зрцадла... — Лейбмедык прыслухаўся, пачуўшы гэтае імя, і ўспомніў, што ён, зрэшты, прыйшоў сюды якраз дзеля гэтага актора. — Так, калі б не Зрцадла!.. Я думаю, ва ўсім вінаваты ён... Я ссялю яго... Калі толькі мне... калі толькі сілы станецца...

Гер імператарскі лейбмедык высмаркаўся, каб прыцягнуць яе ўвагу.

— Скажы мне, Лізэль, што там, зрэшты, такое з гэтым Зрцадлам? Ён жыве ў цябе? — спытаўся нарэшце ў лоб.

Яна схапілася за лоб.

— Зрцадла? Як гэта ты выйшаў на яго?

— Ну. Ну, так вось. Пасля таго, што ўчора здарылася ў Эльзэнвангера... Мяне цікавіць чалавек. Толькі так. Толькі як урача.

Багемская Лізэль памалу прыходзіла да памяці, пасля ў яе ў вачах раптам забегаў страх. Яна парывіста схапіла імператарскага лейбмедыка за руку.

— Ведаеш, часам я думаю, што ён чорт, Езус, Марыя, не думай пра яго, Тадэвуш!.. Не трэба, — яна істэрычна зарагатала, — усё гэта чыстае глуштва... Ніякага чорта няма... Гэта адно вар'яцтва... Альбо... альбо тэатр. Альбо ўсё разам.

Яна спрабавала зноў засмяяцца, але губы толькі скрывіліся.

Імператарскі лейбмедык бачыў, што на яе напала халодная, акляк-лівая жудасць, бяззубыя сківіцы задрыжалі.

— Разумею, ён хворы, — сказаў ён спакойна, — але ж часам павінен быць і пры памяці... і тады я з ім ахвотна пагутарыў бы.

— Ён ніколі не бывае ў сабе, — прамармытала багемская Лізэль.

— А ты ж учора ноччу казалася, што ён ходзіць па горадзе, нешта там прадстаўляе людзям?

— Так. Так, ён так і робіць.

— Ну, але ж на гэта ён павінен быць хоць у якім там розуме?

— Не. Ён не такі.

— Так... Гм, — імператарскі лейбмедык разважаў. — Але ўчора ён быў у грыве! Ён што, робіць гэта несвядома? Хто ж яго грывіруе?

— Я.

— Ты? Як гэта?

— Каб яго прымалі за актора. Каб мог крышку зарабіць. І каб яго не пасадзілі.

Пінгвін доўгім позіркам недверліва паглядзеў на старую.

Не можа быць, каб ён быў яе сутэнёрам, думаў ён. Яго спагада растала, зноў вярнулася агіда. Можа нават, яна жыве з ягоных заробкаў.

Так-так, вядома, так, мабыць, і ёсць.

Багемская Лізэль таксама раптам умомант перамянілася. Яна дастала з кішэні кавалачак хлеба і буркліва жавала.

Гер імператарскі лейбмедык нерашуча перамінаўся з нагі на нагу. Пачаў моцна злавацца, што наогул прыйшоў сюды.

— Калі ты ўжо хочаш ісці, дык я цябе не няволю, — пасля пакутлівай паўзы буркнула старая.

Гер імператарскі лейбмедык паспешліва схпіўся за капялюш і сказаў, нібы вызваліўшыся ад ціску:

— Ну, вядома, Лізэль, маеш рацыю, ужо позна... Гм, так... Ну, пры выпадку я забягу, Лізэль, пабачыцца. — Ён механічна памацаў партманэ.

— Я табе ўжо раз казалы, ніякіх грошай мне не трэба, — выбухнула старая.

Гер імператарскі лейбмедык тузануў руку назад і павярнуўся ісці.

— Ну тады, Бог з табою, Лізэль.

— Сэрвус, Тад... Сэрвус, Пінгвін.

У наступны момант гер імператарскі лейбмедык ужо стаяў, аслеплены яркім сонцам, на вуліцы, падклікаючы дрожкі, каб хутчэй выбрацца з Новага Свету і паспець дамоў на абед.

Трэці раздзел Галодная вежа

У ціхім двары за ўміратваральным мурам „Даліборкі” — панурай Галоднай вежы на Градчанах — старыя ліпы клалі ўжо косыя цені, і маленькая каравульная хатка-будка, у якой жылі ветэран Вондрэйц са сваёй падагрычнай жонкай і прыёмным сынам Отакарам, дзевятнаццацігадовым кансерваторцам, ужо добрую гадзіну была ў халадку папалудня.

Стары сядзеў на лаўцы, лічыў і перабіраў на гнілой дошцы кучку медных і масянжовых манет, якія прынёс яму дзень як чайвыя ад наведнікаў вежы. Кожнага разу, далічыўшы да дзесяці, ён рабіў нагою рыску на пяску.

— Два гульдэны восемдзсят сем крэйцэраў, — буркнуў ён, закончыўшы, свайму прыёмнаму сыну, які, прыхіліўшыся да дрэва, старанна адчышчаў шчоткай тлустыя плямы на каленях свайго чорнага гарнітура, і крыкнуў гучным, вайсковым загадным голасам праз адчыненае акно ў пакой, каб яго пачула прыкаваная да ложка жонка.

І адразу пасля гэтага апусціў амаль да патыліцы безвалосую галаву ў каршунова-шэрай фельдфебельскай фуражцы, у застылым, мёртвым

спакоі, як марыянетка, у якой раптам парвалася нітка жыццёвай рухавасці, і спыніў слепавата-нерухомыя вочы на ўсыпанай апалымі з дрэва стракозападобнымі кветкамі зямлі.

Ён нават не змаргнуў, калі яго прыёмны сын узяў з лаўкі футарал ад скрыпкі, надзеў аксамітную шапачку і пашоў да чорна-чырвонапалосай казармнай брамы да выхаду. Ён не адказаў таксама на словы развітання.

Кансерваторац прадоўжыў сваю дарогу уніз па спуску ўбок Тунскай вуліцы, на якой у вузкім, змрочным палацы жыла графіня Заградка, але праз некалькі крокаў спыніўся, быццам схаянула яго нейкая раптоўная падумка, паглядзеў на свой пашарпаны кішэнны зэгарак, імкліва павярнуўся і заспяшаўся напраткі сцежкамі Аленевага яра, дзе гэта заўсёды можна было зрабіць, да Новага Свету, угору, і там, не пастукаўшыся, зайшоў у пакой багемскай Лізэлі.

Старая так ублыталася ва ўспаміны пра сваю маладосць, што, здавалася, доўга не магла ўцяміць, чаго яму ад яе трэба.

— Будучае? Што такое будучае? — мармытала яна адсутна, як заўсёды разумеючы толькі канчаткі сваіх слоў. — Будучае? — Няма ніякага будучага! — Яна павольна агледзела госця згары данізу, яе яўна збянтэжыў зашнураваны студэнцкі каптан маладога чалавека. — А чаму сёння без залатых галуноў?... Ён жа обергофмаршал! — спыталася яна нападголосу ў пустое паветра. — Ага, пан Вондрэйц малодшы — ага, юны пан Вондрэйц хочучь дапытацца пра будучыню! Ах так... — Цяпер толькі яна дакумекала, хто перад ёю.

Без лішніх слоў падышла да камоды, нагнулася, дастала з-пад яе дошчачку, абабітую чырвонай мадэліроўкай, паклала на стол, падала кансерваторцу грыфель і сказала:

— Вось! Натыкайце кропачак, пане Вондрэйц! Справа налева. Але не лічачы!.. Думайце толькі пра тое, што вы хочаце ведаць!.. Шаснаццаць радоў адзін пад адным.

Студэнт узяў аловак, насупіў бровы, хвілінку памарудзіў, пасля пабляднеў ад унутрнага напружання і ў спешцы дрыготкай рукой пачаў тыкаць дзірачкі ў мяккай масе.

Багемская Лізэль пералічла іх усе, запісла ў калонкі побач адну пад адну на таблічцы, накрэсліла вынікі ў геаметрычных формах у шматкроць падзеленым чатырохкутніку і пры гэтым механічна мармытала сама сабе:

— Гэта мацёркі, дочки, пляменнікі, сведкі, чырвоны, белы і суддзя, драконаў хвост і драконава галава... Усё дакладна, як таго вымагае старое багемскае мастацтва пункціроўкі... Гэтага мы навучыліся ў сарацынаў перш чым іх вынішчылі ў бітвах каля Белай гары. Задоўга да каралевы Лібушы... Так, так, Белая гара, яна ўся чырвоная ад людское крыві... Багемія — гэта агмень усіх войнаў... Вось і цяпер быў агмень і будзе заўсёды... Ян Жыжка, наш правадыр Жыжка, сляпы!

— Што там з Жыжкам? — усхвалявана ўтачыўся ў мармытанне студэнт. — Там нешта паказвае на Жыжку?

Яна абмінула ўвагай пытанне.

— Калі б Влтава не цякла так хутка, яна і сёння была б чырвоная ад крыві. — І рэзка змяніла тон, быццам разгневалася: — Ты ведаеш, хлапчо, чаму ў Влтаве так многа п'явак? Ад вытокаў да Эльбы — дзе ты толькі на беразе ні падымі камень, заўсёды пад ім будуць маленькія п'яўкі. Гэта таму, што раней рака была ўся з крыві. І яны чакаюць, бо ведаюць, што прыйдзе дзень і ім зноў будзе ежы ўдосыць... Што гэта? — Яна здзіўлена ўпусціла з рукі крэйд і адсутнымі вачыма ўтаропілася на маладога чалавека і на фігуры на дошцы. — Што гэта такое?! Ты што, хочаш стаць імператарам свету?

Яна выпрабавальна паглядзела яму ў цёмныя бліскучыя вочы.

Ён не адказаў, але яна заўважыла, як ён сутаргава ўхапіўся за стол, каб не пахіснуцца.

— У канцы вась праз гэта? — Яна паказала на геаметрычныя фігуры. — А я ўвесь час думала, што ў цябе з Бажэнаю... барона Эльзэнвангеравай?

Отакар Вондрэйц энергічна патрос галавой.

— Што? Дык зноў нязгода, хлопча?.. Ну, калі сапраўдная багемская дзяўчына, дык тае табе толькі й бяды. Не бяда, калі і народзіць... Але вась гэтую, — яна зноў паказала на фігуру, — гэтую май на воку... Яна смоча кроў... Яна таксама чэшка, але старога небяспечнага роду.

— Гэта няпраўда, — гарача сказаў студэнт.

— Што? Ты так думаеш?.. Яна з роду Барывояў, скажу я табе. А ты, — яна доўга і задуменна глядзела маладому чалавеку ў вузкія смуглы твар, — а ты — ты ж таксама з роду Барывояў. Двое такіх цягнуцца адно да аднаго, як метал і магніт... Што ж тут можна далей вычытаць з тых знакаў! — Яна выцерла рукавом табліцу, перш чым студэнт паспеў стрымаць яе. — Глядзі толькі, каб ты не зрабіўся жалезам, а яна магнітам, інакш ты прапаў, хлопча... У родзе Барывояў былі ў шлюбых забойства, кровазмашэнне і братазабойства... Падумай пра Вэнцалю, святога!

Кансерваторац паспрабаваў усміхнуцца.

— Святы Вэнцаль быў гэтак жа мала з роду Барывояў, як і я. Мяне проста завуць Вондрэйц, пані... пані Лізінка.

— Не называйце мяне пані Лізінка! — старая гнеўна стукнула кулаком па сталае. — Я не пані!.. Я — шлюха... Я — паненка!

— Я толькі вельмі хацеў бы ведаць... Лізінка... што вы перад тым мелі на ўвазе, калі казалі „стаць імператарам” і „Ян Жыжка”? — нясмела спытаўся студэнт.

Скрыпенне ад сцяны прымусіла яго стрымацца.

Ён павярнуўся і ўбачыў у пройме дзвярэй, якія павольна адчыняліся, чалавека ў вялікіх чорных акулерах, не па росце доўгім каптане,

няўмела ўшытым у плячах, як бы каб схаваць горб — ноздры шырока распёртыя ватнымі тампонамі.., лісіна-рыжы парык на чэрапе і такія самыя бакенбарды, па якіх за сотню крокаў відаць было, што яны прыклееныя.

— Просім! Мілапані! Літасцівая! — звярнуўся незнаёмы яўна робленым голасам да багемскай Лізэлі. — Бітшэн, пардон, можа, я недарэчы, бітшэн, ці не быў тут нядаўна гер імператарскі лейбмедык Флюгбайль?

Страя скрывіла рот у нейкае падабенства бязгучнай ухмылкі.

— Бітшэн, мне, я чуў, казалі якраз, што ён тут у гасці бываў?

Старая выскалілася, як труп.

Дзіўны хлопец яўна сумеўся.

— Я хацеў бы я, менавіта, геру імператарскаму лейбмедыку...

— Я не ведаю ніякіх гераў імператарскіх лейбмедыкаў! — выбухнула крыкам багемская Лізэль. — Вымятайся вон, быдліціна!

Дзверы маланкава зачыніліся, і мокрая губка, якую старая схапіла з шыфернай табліцы і шпурнула ў візітанта, пляснулася на падлогу.

— Гэта быў Штэфан Брабец, — запабегла яна пытанне кансерваторца. — Ён прыватны шпіцаль. Кожнага разу пераапанецца і думае, яго ўжо тады не пазналі... Як толькі дзе што якое, там ужо і ён, вынюхвае, вышнігоўвае. І хацеў бы, і спрабуе што-небудзь выведаць, а не ведае, як гэта робіцца... Ён знізу, з Прагі... Усе яны там такія... Думаю, гэта ў іх ад таямнічага паветра, якое падымаецца з зямлі... З часам ўсе яны робяцца такімі, як ён. Хто раней, хто пазней, акрамя, хто раней памрэ... Сустрэне каторы каторага і будзе выскаліцца з'едліва, проста каб той думаў, што гэтаму нешта пра яго вядома... Няўжо ніколі не заўважаў, хлопча, — яна неяк дзіўна занепакоілася, трывожна захадзіла па пакоі, — што ў Празе ўсе нейкія вар'яты? Нейкія ў сабе затуленыя?.. Вось і ты сам вар'ят, хлопча, а і сам пра тое ведзі нямеш!.. Вядома, тут угары, у Градчанах, тут сваё адмысловае вар'яцтва... Зусім не такое, як унізе... Такое... такое, я б сказала, скамянелае, спруцянелае вар'яцтва... і ўвогуле тут, угары, усё скамянела... Але калі раптам калі-небудзь бабахне, дык будзе, як калі б раптам каменныя волаты ажылі і пачалі руйнаваць горад... я, — яе голас перайшоў у ціхае мармытанне, — я малым дзіцём яшчэ ад бабулі чула... Так, ну так, а Штэфан Брабец, мабыць-такі, вынюхаў, што тут, у Градчанах, нешта завісла ў паветры. Нешта набрыняла.

Студэнт перамяніўся ў твары і міжволі баязліва павярнуўся да дзвярэй:

— Як гэта? Што набрыняла?

Багемская Лізэль гаварыла міма яго:

— Так, павер мне, хлопча, цяпер ты здурнеў... Можа, ты і праўда хочаш быць імператарам свету. — Яна зрабіла паўзу. — Вядома, чаму б і не? Калі б у Багеміі не было столькі вар'ятаў, адкуль бы тады ўзяцца таму агменю вайны!.. Так, будзь жа вар'ятам, хлопча! Бо, зрэшты,

вар'ятам бажавільным у канцы належыць свет.. Я таксама была ўлюбенай каралевай Міланы Абрановіч, проста таму, што я думала, што *магу* зрабіцца... А колькі таго не хапіла, каб я стала каралевай Сербіі! — Яна нібы прачнулася. — А чаму ты, зрэшты, не на вайне, хлопча?.. Што? Сардэчная недастатковасць?.. Ну але ж бо, але ж... Гм... І чаму ты думаеш, што ты не Барывой? — Яна не стала чакаць адказу. — І куды ж ты цяпер, хлопча, са сваёю скрыпкаю паткнешся?

— Да пані графіні Заградкі. Маю іграць ёй.

Старая ўтрапёна зірнула на яго, зноў доўга і ўважліва вывучала хлопцаў твар, пасля кінула, як чалавек, вельмі пэўны сваёй справы.

— Так. Гм. Барывой... Ну, і любіць яна цябе, твая Заградка?

— Яна мая хросная.

Багемская Лізэль зарагатала.

— Хросная, ха-ха-ха, хросная! Насмяшыў!

Студэнт не ведаў, як яму талкаваць яе рогат. Яму хацелася паўтарыць сваё пытанне пра Яна Жыжку, але бачыў, што было б марна.

Ён даўно ведаў старую, каб з яе раптоўна незадаволенай міны не зрабіць выснову, што яна хацела закончыць аўдыенцыю.

Бянтэжліва прамармытаўшы падзяку, павярнуўся да выхаду.

Ён ледзь бачыў замроены ў вечаровай зары кляштар капуцынаў, міма якога яму трэба было ісці да палаца графіні Заградкі, калі раптам побач з ім загучаў, нібы хочучы прывітаць яго, падобна чароўнаму аркестру эолавых арфаў, перазвон з капэлы св. Ларэта і захапіў яго ў сваю арбіту.

П'яны духмянасцю кветак з навакольных садоў, ахутаны меладычнымі хвалямі паветра, якія ахіналі яго, быццам бясконца мяккі пяшчотлівы шлейф нябачнага нябеснага свету, ён у захапленні спыніўся і ўслухоўваўся, пакуль яму не здалося, быццам у гэтую музыку дамяшаліся гукі старое царкоўнае песні, спяванай тысячай далёкіх галасоў. І калі слухаў, было так, нібыта ўсё гэта плыло з ягонай сярэдзіны, пасля зноў нібыта луналі гукі вакол ягонай галавы, каб рэхам растаць і памерці ў воблаках — часам так блізютка, аж ён думаў, што разумее лацінскія словы псалмодыяў, часам — паглынанныя гучным гудам медных званоў — толькі ціхімі акордамі, як з падземных крыжовых ходаў.

Задумліва ішоў ён праз святочна прыбраны свежым бярозавым маем градчанскі пляц міма каралеўскага замка, на каменным рэзанансе якога крышыліся наплывы гукаў, аж ён адчуваў, як у фанерным футарале выбравалі струны скрыпкі, быццам паажываўшы ў сваёй труне.

Пасля ён спыніўся на пляцоўцы новай замкавай лесвіцы і глядзеў на шырокі сплыў дзвюхсот аблямаваных балюстрадай гранітных прыступак, на азьянае сонцам мора дахаў там, унізе, з глыбіні якога, падобна на велізарнага чорнага вусеня, павольна выпаўзала працэсія.

Здавалася, яна падымала сваю срэбную галаву з пурпуроваплямістымі мацкамі, пад белым балдахінам, які неслі чатыры духаўнікі ў альбах і

стулах, сядзеў княжацкі арцыбіскуп у чырвонай шапачцы і ногі ў чырвоных шаўковых боціках, на плечах вышыты золатам плювіяль,— спеўны натоўп прыступка за прыступкай падымаўся ўгору.

У цёплым нерухомым вечаровым паветры ў руках у касцельных служак-міністрантаў ледзь прыкметна ўздрыгвалі полымцы свечак, лунаючы ў паветры празрыстымі аваламі, за якімі цягнуліся тонкія чорныя павесмы чаду праз сіняватыя клубы ўрачыстых выпарэнняў з кадзільніц з пахошчамі.

Вечаровая пунсовасць ляжала на горадзе, тлела пурпуровымі смугамі над доўгімі мастамі, сцякала — у кроў ператворанае золата — у раку пад палямі мастоў. Палымнела ў тысячах вокнаў, быццам дамы стаялі ў пажары.

Студэнт захоплена ўзіраўся ў гэты малюнак: словы старой жанчыны, і што яна сказала пра Влтаву, і як яе хвалі калісьці былі чырвоныя, гучалі ў яго ў вушах — працэсія, палацавыя прыступкі падымаліся і падымаліся вышэй... На нейкі момант гэта яго як бы аглушыла: так, так і павінна яно быць, калі ягоная шалёная мара быць каранаваным калі-небудзь спраўдзіцца.

На хвіліну ён заплюшчыў вочы, каб не бачыць, як людзі каля яго чакалі праходу працэсіі, — толькі нейкія імгненні яму хацелася абараніцца ад адчування цвярозай рэальнасці.

Абярнуўшыся на будынак ландтага, ён здалёк на сваё вялікае здзіўленне ўбачыў, што шырокая брама палаца Вальдштэйна стаяла адчыненая.

Ён паспяшаўся да яе, каб зірнуць у змрочны сад з яго ліянамі блюшчу таўшчынёю з руку, распоўзлымі па сценах, і цудоўныя рэнесансныя холы і гістарычныя купальныя гроты, якія з маладых гадоў, калі ён аднаго разу усю гэтую лепату даўно зышлых часінаў мог пабачыць зблізку, непатасным успамінам глыбока запалі ў яго душу як уражлівая прыгода ў казачнай краіне.

Лёкаі ў бардзюраваных срэбрам ліўрэх і з падкарочанымі бакенбардамі, з гладка паголенай верхняй губай моўчкі валаклі на вуліцу чучала каня, на якім калісьці ездзіў Валенштэйн.

Ён пазнаў яго па чырвонай гуньцы і лупатых шкляных вачах, якія яго, як цяпер ён раптам узгадаў, калісьці ў маленстве не адной ночы пераследавалі ў снах, як нейкі загадкавы знак, які ён ніколі не мог сабе растлумачыць і зразумець.

Цяпер конь стаяў перад ім у пунсова-залацістых промнях апошняга сонца, ногі прывінчаныя да цёмназялёнай дошкі, як велізарная цацка са свету мрояў, пастаўлены ў сярэдзіну ўжо беднага на фантазіі часу, які атупелымі мазгамі прымаў самую страшэнную з усіх войнаў — вайну машынных дэманаў супроць людзей, на фоне якой бітвы Валенштэйна глядзеліся як дурныя тракцірныя закалоты.

Зноў — як перад тым малюнак нядаўняй працэсіі — халадок прабег

па спіне, калі ён убачыў перад сабою каня без вершніка, які, конь той, здавалася, чакаў толькі, каб гэта

нейкі рызыконт, нейкі новы гаспадар махнуў у сядло.

Ён і не пачуў, як нехта кінуў пагардліва, што вось ужо моль усю шэрсць паела, а пытанне аднаго выскаленага лёкая, які пакепліва прапанаваў яму: „Ці пан маршал не зробіць ласкі праехацца конна?“, перавярнула яму ўсе вантробы і падняло дыбарам валасы, быццам ён пачуў голас з глыбіні самой бездані. Насмешка, якая чулася ў голасе слугі, спаўзла з яго, не зачашіўшы. „Ты ўжо цяпер вар’ят, хлопча, толькі не ведаеш гэтага“,— гадзіну таму назад сказала старая, але на тым самым дыханні ці ж не дадала яна: „Зрэшты, вар’ятам якраз і належыць свет!?”

Ад вялікага хвалявання ён пачуў, як сэрца застукатала ў горле, ён рвануўся з гэтых мудраспляценняў мозаку і пабег да Гунскай вуліцы.

Старая графіня Заградка ўжо даўно, як штовысны, перабіралася ў малы палац сваёй сястры, памерлай графіні Морцін, у вокны якога ніколі не заглядваў прамень святла, бо яна ненавідзела сонца і травень з яго вяла-пажадлівым дыханнем і святочна прыбраным, вясёлым людам. Яе ўласны дом паблізу Страхаўскага кляштара Ордэна прэманстрантаў на самым высокім месцы горада гэтай парою стаяў у глыбокай дрымоце з зачыненымі аканіцамі.

Студэнт падняўся па вузкай, забрукаванай цэглаю лесвіцы, якая, не ведучы ні ў які пярэдні пакой, канчалася ў халодным мармуровым праходзе, абাপал якога былі пазначаны дзверы асобных пакояў.

Бог яго ведае, адкуль узялася тая легенда, быццам у доме, падобным на будынак суду першай інстанцыі, схаваны няма ладу які вялікі скарб і што там водзяцца здані; можна было амаль западозрыць, што прыдумаў яе добры-такі зубаскал, каб яшчэ больш падкрэсліць супярэчнасць з рамантычным, якое перла з кожнага каменя, з кожнай шчыліны будынка.

У студэнта імгненна зніклі ўсякія фантастычныя разважанні; ён выразна пачуў сябе раптоўна сам сабе няўпраўным, нікому не вядомым Нікім, якім ён тут быў, і аж міжволі расшаркаўся перад дзвярыма, перш чым пастукаўся і ўвайшоў.

Пакой, у якім графіня Заградка, седзячы ў крэсле з шэрай абіўкай, чакала яго, быў самы няўтульны, які толькі можна прыдумаць; стары мэйсэнскі камін, кушэткі, камоды, фатэлі, венецыянская люстра, можа, ці не на тычу свечак, бронзавыя бюсты, рыцарскі рыштунак — усё было абярнута палатном, як перад выстаўленнем на аўкцыён; нават на безлічы мініяцюрных партрэтаў, якімі былі зверху данізу ўвешаны сцены, віселі кісейныя накідкі — „ад мух“, студэнту, як аднаго разу сказала графіня, калі ён, тады яшчэ дзіця, спытаўся ў яе пра прычыны такіх дзіўных засцярогаў. — Ці гэта яму толькі прыснілася? — Шмат, шмат разоў, што ён тут бываў, ніводнага разу ён не мог успомніць, каб хоць раз тут убачыў хоць адну жывую муху.

Ён часта круціў сабе галаву, разважаючы, што ж бо такое магло крыцца за мутнымі шыбамі, перад якімі сядзела старая пані,— хай тое яны выходзілі на двор, а ці на сад, ці на вуліцу — але ніколі так і не адважыўся паспрабаваць даведацца самому. Але ж адважся, і прыйшлося б прайсці міма графіні, сама думка пра гэта жахала яго.

Вечна адно і тое ўражанне ад пакоя не дазваляла прачнуцца ў ім ніякаму новаму рашэнню; у той самы момант, як увайшоў у памяшканне, ён адчуў сябе як бы ўвінчаным у гадзіну, калі ўпершыню мусіў тут паявіцца з візітам, і яму здавалася, быццам уся ягоная істота таксама ўшытая ў медзь і палатно на сцяне — „ад мух”, якіх увогуле тут не было.

Адзіны прадмет, які быў незадрапіраваны альбо ж, прынамсі, толькі часткова, быў партрэт у рост пасярэдзіне мініяцюр: у шэрым каленкоры, які ўбіраў у сябе партрэт разам з рамай, быў выразаны чатырохкутнік, і партрэт глядзеў вонкі ў пустату голым, грушавідным чэрапам з блакітнымі, беспачуцёвымі рыбінымі вачыма, — убакенбардаваны твар нябожчыка-мужа старой пані, колішняга абэргофмаршала Заградкі.

Хто яму пра гэта расказаў, Отакар Вондрэйц ужо забыўся, але ён аднекульсь ведаў, што граф быў чалавек крутой жорсткасці і бязлітаснай цвёрдасці, безуважны не толькі да пакутаў іншых людзей — але і да сваіх; так ён яшчэ хлапчуком, проста каб забавіць час, голай нагой забіваў у парог жалезны цвік.

Катоў у доме была процьма, і ўсё спрэс старыя, непаваротлівыя таўкулы.

Часам студэнт бачыў іх цэлым тузінам — сноўдаліся ўніз-угору па сходах, шэрыя і ціхія, быццам чакалі, як запрошаныя на пачастунак сведкі, калі ў іх нешта папытаюцца, — але яны ніколі не заходзілі ў пакой, а калі каторае калі-нікалі памылкова і ўсуне галаву ў дзверы, дык тут жа зноў і тузанецца назад, у пэўным сэнсе нават як бы з перапросінамі, што заглянула не ў час, калі патрабуецца ягонае паказанне.

У графіні Заградкі была свая адмысловая манера абыходзіцца са студэнтам.

Часам ад яе зыходзіла нешта, што кранала яго як пяшчотная мацярынская любоў, але гэта заўсёды трывала толькі некалькі хвілін — ужо ў наступны момант ён адчуваў хвалю халоднай пагарды, амаль нянавісці.

Адкуль гэта бралася, ясна не было ніколі. Але яно, здавалася, зраслося з ягонай істотай — было, відаць, спадкам прадаўняй багемскай шляхетнасці, якая стагоддзі жыла ў атмасферы ганебнай прыручанасці. У словах графініна любоў, калі толькі наогул тая яе любоў была, ніколі не выяўлялася, але амаль жудасная пагардлівасць часта і без слоў вылівалася досыць красамоўна, хай сабе больш у халодным тоне, калі графіня нешта казала, чым у сутнасці сказанага.

У дзень сваёй канфірмацыі ён мусіў нешта спілікаць на скрыпачцы — была гэта багемская народная песенька „Andulko, mé dítě, já vás mám

гáд”, а крыху пазней пайшлі больш высакародныя мелодыі — ужо калі яго ігра ўдасканалілася, — духоўныя песні і любоўныя, аж да санатаў самога Бетховена, але ніколі, няважна, добра ці нядобра гэта ў яго выходзіла, на яе твары нельга было разгледзець ні знаку апладысментаў альбо неадабрэння.

Да сёння ён не ведаў, ці ўмела яна ацаніць ягонае майстэрства.

Сюд-туд яму рупіла прарвацца да яе сэрца імправізацыямі і з імкліва пераменнага патоку, які пераходзіў з яе на яго, адчуць, ці знайшлі ягоныя гукі правільную дарогу да яе душы, але часта пры ледзь прыкметным несулладзі струнаў ён адчуваў, як струменіцца на яго любоў, — і наадварот — нянавіць, калі яго смыкам вадзіла высокае майстэрства.

Мабыць, прычынай была бязмежная пыха яе крыві, якая, кроў, ўс-прымала завершанасць у ягонай ігры як замах на прывілеі расы і таму загаралася нянавіцю; а можа, інстынкты славянкі любіць толькі тое, што слабое і шкадавання вартае; а можа нават, гэта быў выпадак — але паміж імі была неадольная заграда, адсунуць якую ён неўзабаве нават хацець перастаў, так, як калі б яму прыйшло ў галаву проста падысці да акна і ў нечым падсачыць графіню, — не магло такое прыйсці ў галаву.

— Ано ж, пане Вондрэйц, заграйце! — сказала яна тым самым будным цвярозым тонам, як і заўсёды ў такіх выпадках, калі ён пасля маўклівага, пашаноўнага паклону адчыніў футарал з інструментам і падняў смык.

Больш чым калі раней адшпурнуты назад — і, мусіць, праз кантраст паміж уражаннімі ад палаца Вальдштэйна і шэрай убогай хатнасцю сённяшняга часу, якая для яго азначала застылую мінуласць, ён выбраў, сам не ведаючы, што робіць, песеньку з часоў сваёй канфірмацыі, дурную, сентыментальную „Андулька...”. І сам спалохаўся, узяўшы першыя такты, але графіня, здавалася, ані здзівілася, ані ўгневалася — яна глядзела ў пустату, як партрэт яе мужа.

Патроху пачаў вар’іраваць мелодыю, як падказваў яму момант.

Гэта была яго манера — аддавацца на волю захаплення іграй, якой пасля мог аддавацца ўжо і душою, як уражаны слухач, быццам скрыпачом быў нехта іншы, а не ён сам, нехта, хто засеў у ім, але ім-такі не быў і пра каго ён не ведаў нічога — ні вобразу, ні сутнасці — апрача таго, што той вадзіў смыком па струнах.

А ў душы пры гэтым ён вандраваў па незнаёмых, прыроеных мясцінах, ныраў у часіны, якіх ніколі не бачыла чалавечае вока, выдабываў бліскуча-звонкія скарбы з далёкіх глыбіняў, аж пакуль сам не западаў у такую зачараванасць, што вакол яго знікалі сцены і паўставаў новы, вечна пераменлівы, поўны фарбаў і гукаў свет.

А яшчэ здаралася часам, што цьмяныя вокны як бы прасвятляліся, і ён раптам усведамляў, што там, за імі, было царства феяў у дзівоснай раскошы, паветра трапятала пералівіста-белым зыбам, жывая табе снежная завея сярод шчырага лета, — і што вось ён сам, ідзе пад бя-

концай лісцвянай аркай язміну, упоены каханнем, унутрана прыхіліўшы да сваіх гарачыя плечы маладой вясельна ўбранай жанчыны, усю сваю душу напаіўшы водарам яе скуры.

Пасля, як часта ўжо бывала, шэрае палатнянае покрыва на партрэце нябожчыка-гофмаршала ператваралася ў паток попельна-русых жаночых валасоў, а на іх веснавы светлы саламяны капялюшык з светла-блакітнай стужкай, і дзявочы тварык з цёмнымі вачыма і злёгка разамкнутымі вуснамі пазіраў на яго зверху ўніз.

І за кожным разам, калі ён бачыў ажылыя рысы, якія ўвесь час адчуваў у сабе ў сне, у чванні і ў марах, быццам яны былі яго сапраўдным сэрцам, тады той „другі ў ім” здаваўся як бы падуладным таямнічаму загаду, які ішоў ад „яе”, і ягоная ігра набывала змрочныя фарбы дзікай чужароднай жорсткасці.

Дзверы ў суседні пакой раптам адчыніліся, і ціха ўвайшла маладая дзяўчына, пра якую ён думаў.

Яе твар быў падобны на твар з карціны ракако-дамы ў палацы Эльзенвангера, такая ж юная і прыгожая, як і тая. — А за ёю ўжо цікавала цэлая швора катой.

Студэнт паглядзеў на яе, спакойна і як на нешта звычайнае, быццам яна заўсёды тут і была. Бо і з чаго яму было здзіўляцца? Яна ж толькі выйшла з яго і ішла паперад ім!

Ён граў і граў. Увесь у мроях, рассеяна, адсутна. Яму здавалася, што бачыць сябе з ёю ў цёмным крышце царквы св. Георга, святло свечкі, якую нёс манах, трапятала на амаль у чалавечы рост скульптуры, вычасанай з чорнага мармуру: постаць мёртвага, як цень духа, на грудзях лахманы, вочы сухія і пад рэбрамі на страшэнна разадраным целе замест дзіцяці скручаная кальцом гадзюка з жахлівай, пляскатай трохкутнай галавой.

І ігра скрыпкі сталася словамі, якія манах у царкве св. Георга кожны дзень, як літанію, манатонна і адухоўлена гаворыць кожнаму, хто заходзіць у крыпт:

— Шмат стагоддзяў таму назад у Празе быў скульптар, ён жыў са сваёй каханкай у недапушчальнай распусце. І калі ён убачыў, што яна ўжо тоўстая, ён перастаў ёй верыць, думаючы, што яна ашукала яго з іншым, і задушыў яе і скінуў цела ў Аленеў яр. Там яе з’елі чэрві, і калі яе знайшлі, дык тады ж і надалося напасці на след забойцы,— яго замкнулі разам з трупам у крышце і, перш чым калесаваць, прымусілі выразаць яе партрэт у камені дзеля акуплення грэху.

Отакар раптоўна ўвесь сцелнуўся, пальцы яго застылі на грыфе; ён апамятаўся і ўжо вачыма цвярозага чалавека ўбачыў маладую дзяўчыну, якая зайшла за спінку крэсла графіні і з усмешкай паглядзела на яго. Як скамянелы, няздольны рухацца, ён паклаў смык на струны.

Графіня Заградка ўзяла ларнет і павольна павярнула галаву:

— Іграй, іграй, Отакар; яна толькі мая пляменніца. Не перабівай яго, Паліксэна.

Студэнт не крануўся, толькі рука ляніва звесілася ўніз, быццам пры сардэчным курчы.

З мінуту ў пакоі панавала поўная цішыня.

— Чаму ён больш не грае? — гнеўна падвяслася графіня.

Отакар страпянуўся, не ведаючы, як яму стрымаць і схваць ад яе дрыжанне рук, — і скрыпка ціхенька і нясмела яўкнула:

*Андулька,
дзіцятка,
я рады табе...*

Вуркатлівы смяшок юнай дамы адразу суняў мелодыю.

— Скажыце нам лепей, пане Отакар, што гэта была за песенька такая цудоўная, што вы гралі? Гэта была фантазія? А я — пры гэтым, — пасля кожнага слова Паліксэна рабіла глыбакамысную паўзу і, апусціўшы вочы, яўна раздумліва патузвала кутасікі на спіцы фатэля, — вельмі жыва — мусіла — сабе — згадаць — пра крыпт — у царкве — Георга, — пане — пане — Отакар.

Старая графіня ледзь прыкметна сцепенулася; нешта было ў тоне, з якім пляменніца вымавіла імя Отакара, і гэта яе азадачыла.

Студэнт сканфужана прамармытаў некалькі недарэчных слоў; ён бачыў на сабе дзве пары чэпкіх вачэй, адна так поўная пацяглівай жарсці, што яму аж у мазгах завярнула, другая свідравала наскрозь, вострая як нож, прамянілася падазронасцю і разам з тым смяротнай нянавісцю; ён не ведаў, у якія ж вочы яму глядзець, каб не абразіць іх, альбо не выдаць таго, што ён адчуваў.

Іграць! Толькі іграць! Хутчэй, хутчэй! — крычала ў ім. Ён борздзенька паклаў на струны смык...

Халодны пот страху выступіў на лобе. Напрамілы божа, толькі б цяпер не завесці зноў праклятага „Andulko, mé dítě ”! І ўжо з першага руху смыкам ён з жахам адчуў, што ўсё непазбежна вядзе да таго — у вачах пацямнела, — але тут на дапамогу яму прыйшлі з вуліцы гукі катрынкі, і ён з вар’яцкай, несвядомай паспешнасцю падхапіў вулічную песеньку:

*Блед-нашчоч-кі, удар-ляўкі,
у замуж-жы лёс ваш мляўкі,
толькі яса-чкі і ружы
шчасцем бавяц-ца ў замужжы,
і я-ны- мужчы-нам — смак.*

Далей ужо не змог: нянавісьць, якая тачылася з графіні Заградкі, ледзь не выбіла скрыпку з рукі.

Як праз туман ён угледзеў, што Паліксэна шмыгнула да гадзінніка, які стаяў каля дзвярэй, рассунула на ім шырму і перавяла нерухомыя стрэлкі на лічбу VIII. Ён зразумеў, што гэта павінна было азначаць час

спаткання, але яго радасць пагасла ад пакутлівага, здушлівага страху, што графіня пра ўсё здагадалася.

Ён бачыў, як яе сухія старэчыя пальцы нервова корпаліся ў кошыку з вязаннем на поручы фатэля, падумаў сабе: цяпер, цяпер яна нешта зробіць, нешта неверагодна ганебнае, абразлівае — нешта такое жудаснае, чаго ён і прыдумаць не мог бы.

— Вы — сёння — ігралі — дзівосна, Вондрэйц, — сказала графіня, выштурхоўваючы з сябе слова за словам, дастала з кошыка дзве памятыя банкноты і працягнула яму. — Вось вам, — вышце. І купіце сабе за мой кошт — пару — лепшых — штаноў да наступнага разу, Вашыя ўжо зусім знасіліся.

Студэнт адчуў, як застыла ягонае сэрца ад няведама якога сораму.

Яго апошняя ясная думка была, што павінен узяць грошы, але ён не хацеў выдаць сябе; увесь пакой расплыўся перад вачыма шэраю масаю: Паліксэна, гадзіннік, твар памерлага гофмаршала, рыштунак, крэсла — выдзяляліся толькі бялёсыя, слепаватыя чатырохкутнікі вокнаў. Ён зразумеў: графіня і на яго накінула шэрае палатнянае покрыва — „ад мух”, — пазбавіцца ад яго ён да самай смерці не здолее.

Калі ўжо быў на вуліцы, з яго памяці начыста сцерлася, як ён сышоў па лесвіцы ўніз. — А ці быў ён наогул наверх, у пакой? — Глыбока ўсэрэдзіне смылела рана, і гэта падказвала яму, што, мусіць, так яно і павінна было быць. І грошы ўсё яшчэ трымаў у руцэ.

Не думаючы, сунуў іх у кішэню.

Пасля яму ўспомнілася, што а восьмай да яго прыйдзе Паліксэна, — на вежы прабіла чвэрць, на яго збрахаў сабака, неспадзявана, як удар плёткай па твары: значыцца, ён сапраўды выглядаў так гаротна, што нават сабакі багатых брахалі на яго.

Ён сціснуў зубы, нібыта мог гэтым самым заглушыць свае думкі і з дрыжыкамі ў каленях рушыў дамоў.

На наступным рагу задыхана спыніўся: не, не трэба дамоў, толькі куды-небудзь прэч, далей ад Прагі — сорам літаральна спапяляў яго, — лепей у ваду! З маладой рашучасцю памкнуўся бегчы да Влтавы, але „другі” ў ім прынаволіў яго крокі, нашэптваючы лагоднай ашукай, што ён несумненна здрадзіць Паліксэне, калі ўтопіцца, голас хітра і падступна замоўчваў, што гэта быў толькі жыццёвы парыў, з дапамогаю якога той „другі” стрымліваў яго ад самагубства.

Божа, о Божа, як я пагляджу ёй у твар, калі прыйдзе! — крыкам крычала ў ім. — Не, не, яна не прыйдзе, спрабаваў ён суцешыць сябе, яна не можа прыйсці, усё скончана! — Але боль у грудзях пачаў агрызацца яшчэ шаляней: калі яна не прыйдзе, больш ніколі не прыйдзе, як яму тады жыць далей!

Праз чорна-жоўтую браму ён увайшоў у двор „Даліборкі” — ведаў, што наступная гадзіна станеца жаклівым, бясконцым адлікам хвілін: прыйдзе Паліксэна, тады ён згарыць ад сораму, не прыйдзе, тады —

ягоная ноч будзе ноччу вар'яцтва.

Ён з жахам паглядзеў угору на Галодную вежу, якая круглым белым капелюшом з-за раскрышанага часам мура ўздымалася з Аленевага яра. — Вежа ўсё яшчэ жыла, тупа адчуў ён — колькі ахвяраў звар'яцела ў яе каменным чэраве, але Малоху ўсё мала, — цяпер, пасля стогадовага смяротнага сну, вежа прагнулася зноў.

Упершыню з дзяцінства ён паглядзеў на яе не як на твор рук чалавечых, не, гэта была гранітная пачвара з жудаснымі вантробамі, якія маглі ператравіць плоць і кроў, як гэта бывае ў начнога драпежнага звера. Тры паверхі ў ёй, адзеленыя адзін ад аднаго гарызантальнымі насціламі, і круглая праваліна пасярэдзіне, наскрозь, як глотка, з рота ўніз да шлуння. На верхнім у старыя часы год у год гадамі ў жахлівым беспрасветным мораку асуджаных павольна жавалі, пакуль яны не спускаліся па вярхоўцы ў сярэдняе памяшканне да апошняга кубка вады і хлеба, каб там таміцца, калі толькі вязень раней не страсянуўся глуздамі ад смуроду плесні, які падымаўся знізу, з глыбіні, і не кідаўся ўніз на згілыя групы сваіх папярэднікаў.

У ліпавым двары веяла мокра-вільготнай вільгаццю вечаровага прысмерку, але акенца ў каравульнай будцы ўсё яшчэ было адчыненае.

Отакар ціха сеў на лаўку, каб не патрывожыць старую падагрычную жанчыну, якая, як яму падумалася, спала там. Нейкае толькі кароткае імгненне хацелася выкінуць з галавы ўсё, што адбылося, перш чым пачалося пакутлівае чаканне — дзіцячая спроба юнака, якому памроілася, быццам ён можа перахітрыць сваё сэрца.

Раптоўная слабасць агарнула яго; колькі было сілы мусіў ён стрымліваць сутаргі рыданняў, якія сціскалі горла, пагражаючы задушыць.

Нягучны голас з пакоя, быццам у падушку, прабіўся да ягоных вушэй:

— Отакар?

— Што, мама?

— Отакар, а ці не зайшоў бы ты, ці не пад'еў бы?

— Не, мама, я не галодны, я... я ўжо еў.

Голас з хвіліну памаўчаў.

У пакоі ціха і металічна прабіў гадзіннік палову восьмай. Студэнт сцяў вусны, сціснуў рукі: што ж цяпер рабіць... што рабіць!

Зноў прагнуўся голас:

— Отакар?

Ён не адказаў.

— Отакар?

— Што, мама?

— Чаго... чаго ты плачаш, Отакар?

Ён прымусіў сябе ўсміхнцца:

— Я? Што ты сабе падумала, мама! Я не плачу... Чаго б я меў плакаць?

Голас недаверліва замоўк.

Студэнт падняў вочы з прыцененай голлем зямлі. Калі б, нарэшце зазванілі званы, калі б парушылі мёртвую цішу. Праз шчыліну ён глядзеў на неба, адчуваў, што павінен нешта сказаць.

— А тата ці дома?

— Ён у тракціры, — быў адказ праз хвіліну.

Ён рэзка ўстаў.

— Тады я таксама пайду туды на гадзінку. Дабранач, мама! — Ён падхапіў футарал са скрыпкай і глянуў на вежу.

— Отакар?

— Што? Можа, зачыніць акно?

— Отакар! Отакар, я ж ведаю, што ты не пойдзеш у тракцір... Ты пойдзеш у вежу?

— Пайду, — але — пазней. Там... там граецца мне лепей. Дабранач...

— А сёння яна зноў прыйдзе ў вежу?

— Хто... Бажэна?.. Ах, Божа — ну але, можа... Калі мецьме калі, дык, можа, і зойдзе. Тады мы крышачку і пагамонім... Ці трэба мне што... ну, зладзіць тату?..

Голас зрабіўся яшчэ журботнейшы:

— Думаеш, я не ведаю, што не Бажэна? Па тым, як ідзе, — пазнаю. Так лёгка, так хутка не хадзіцьмеш, калі цэлы дзень працаваўшы.

— Ай, ды што ты такое зноў падумала, мама! — Ён паспрабаваў засмяцца.

— Так, праўда твая, Отакар, — зачыні вокны — я ўжо маўчу. — А так яно і лепей — тады не пачую гэтых жахлівых песень, якія ты ўвесь час іграеш, калі яна з табою. Я... я б хацела, я магла б табе памагчы, Отакар!

Студэнт наставіў вушы, пасля схавіў з лаўкі скрыпку і паспяшаўся да праломіны ў муры і ўзбег па вышараваных каменных сходках і праз драўняны масток на верхні паверх вежы.

З паўкруглага памяшкання, у якім ён спыніўся, праз метровы мур на паўднёвы бок выходзіла вузкая аконная ніша, свайго роду расшыраная байніца, і ў ёй лунаў сілуэт сабора над замкам.

Для наведнікаў, якія штодня прыходзілі агледзець Даліборку, у памяшканні былі пастаўлены некалькі драўняных крэслаў, стол з бутэлькай вады на ім і старая выцвілая канапа. У паўзмроку яны здаваліся як бы ўрослымі ў муры і падлогу. Невялікія жалезныя дзверы з распяццем вялі ў суседняе памяшканне, у якім дзвесце гадоў таму назад была ўвязнена графіня Лямбуа, пра-прабабка графіні Паліксэны. Тая калісьці атруціла свайго мужа, а памерла ўжо вар'яткаю, пракусіўшы сабе вены на руцэ, паспеўшы яшчэ крывёю намаляваць на сцяне свой партрэт.

За сцяной была камера без святла, заледзьве шэсць крокаў, у муры якой адзін вязень нечым жалезным выкалупаў заглыбленне, дастатко-

вае, каб там мог, скурчыўшыся, прысесці чалавек. Трыццаць гадоў калу-паў ён так, — яшчэ далоня ўшыркі, і ён быў бы на волі, каб... вываліцца ў Аленеў яр. Але яго своечасова заспелі і перавялі ўсярэдзіну вежы на галодную смерць.

Неспакойна хадзіў Отакар угору і ўніз, прысаджваўся у аконнай нішы, зноў ускокваў; нейкі момант ён напэўна ведаў, што Паліксэна прыйдзе — у наступны быў ужо перакананы, што ніколі яе не пабачыць; абедзве перспектывы здаваліся яму адна жахлівей за другую.

Гэта было — надзея і страх адначасова.

Кожнае ночы ён браў з сабой у сон партрэт Паліксэны, і ў сне і ў чуванні яна запаўняла сабою ўсё яго жыццё; іграючы, ён думаў пра яе, быў адзін — унутрана гаварыў з ёю, паветраныя замкі будаваў праз і для яе, — а як бы яно было, калі прыйдзе? — Жыццё — турма без святла і паветра, уяўляў ён сабе ва ўсёй дзіцячай распачы без берагоў, на што было толькі здольнае сэрца ў дзевятнаццаць гадоў.

Думка, што і тады ён мог бы іграць на скрыпцы, здалася яму самай немагчымай з усіх немагчымасцяў. Ціхенькі нячутны галасок у яго грудзях нашэптваў яму, што ўсё пойдзе зусім, зусім інакш, чым ён сабе думаў, але ён не стаў слухаць таго галаску, не хацеў слухаць, бо і што ён меў яму давесці.

Боль быў часам такі нясцерпны, што ён не *хацеў*, каб яго не было, а сущыяшэнне, нават калі яно ішло з ягонага нутра, яшчэ больш распяляла яго.

Згущэнне змроку ў пустым памяшканні з кожнай хвілінай узмацняла хваляванне маладога чалавека — аж да нясцерпу.

Кожнае імгненне яму здавалася, быццам ён чуе ціхі шлох звонку, і сэрца застывала пры подумцы, што гэта, мабыць, „яна”. Тады ён пачынаў лічыць хвіліны, калі яна паводле ягоных падлікаў павінна была прамацацца да яго, і кожнага разу памыляўся, і адчуванне, што вось ужо яна, мабыць, на парозе і павярнула назад, кідала яго ў новую распач.

Пазнаёміўся ён з ёю ўсяго некалькі месяцаў таму назад — нібы ўжыццёўленая казка здалася яна яму, калі ён успамінаў той час. А яшчэ два гады таму назад ён упершыню ўбачыў яе, як мастацкі вобраз — як партрэт дамы эпохі ракако, з попельна русымі валасамі, вузкімі, амаль празрыстымі шчочкамі і нейкай характэрнай жудасна-павабнай рысачкай каля паўрастуленых вуснаў, за якімі прасвечвала палоска белых маленькіх прагных крыві зубкаў. Было гэта ў палацы Эльзэнвангера, у зале продкаў якога вісеў партрэт, і калі аднаго разу ўвечары ён там іграў перад гасцямі і яна паглядзела на яго са сцяны і з таго часу так ўпалілася ў яго свядомасць, што кожнага разу, калі заплюшчваў вочы, успамінаючы карціну, ён выразна бачыў яе перад сабою. І спакваля яна авалодала палымянай юнай душою і так паланіла ўсе ягоныя помыслы і спадзяванні, што дала яму жыццё, і ён часта, як стварэнне з крыві і плоці, чуліва туліў яе да сваіх грудзей, калі часам вечарамі сядзеў пад ліпамі і мроіў

ёю.

І хоць тое было, як ён даведаўся, партрэтам графіні Лямбуа, але ж імя яе было Паліксэна.

Усё, што толькі ў хлапечай перабольшанасці мог ён у помыслах уявіць і прыдумаць з прыгажосці, асалоды, цудоўнасці, шчасця і чмуру, укладваў ён з таго часу ў гэта імя, пакуль яно не зрабілася яму чароўным словам, якое варта было яму толькі прашаптаць, каб адразу ж адчуць блізкасць яго носьбіткі як знамянальную пяшчоту.

Нягледзячы на сваю маладосць і датуль непахісна моцнае здароўе, ён дакладна адчуў, што раптоўна ўзніклія ў ім сардэчныя пакуты— невылечныя, незагойныя і што ён, мабыць, памрэ ў росквіце гадоў, але заўсёды ён адчуваў гэта як нейкую прэлюдыю да слодычы смерці і ніколі не з жалем.

Дзіўнае, чужое свету атачэнне Галоднай вежы са змрочнай гісторыяй і легендамі яшчэ ў дзяцінстве абудзіла ў ім поцяг будаваць паветраныя замкі, супроцьстаяла якому навакольнае жыццё з яго ўбогасцю і гнятлівай вузкасцю, ціснула на яго як нешта варожае, астрожнае.

Ніколі яму не прыходзіла ў галаву жаданне уцягнуць у рэчаіснасць зямнога жыцця ўсё, што ён вымройваў і страсна ўспрымаў. Час для яго быў пусты, у часе не было месца планам на будучыню.

Зносінаў з аднагодкамі ў яго, лічы, што не было ніякіх — Даліборка з пустэльным дваром, абое ягоныя бацькі-выхавальнікі і стары настаўнік, які вучыў яго і ў маладосці, як што ягоная патронка графіня Заградка не пажадала, каб ён хадзіў у школу, былі для яго першымі і на доўгі час адзінымі ўражаннімі жыцця.

Вонкавая бязрадаснасць і адасобленасць ад свету марнай славы і пагоні за поспехам і ўдачай рана, можа нават, дачасна зрабіла яго адным з тых шматлікіх на Градчанах арыгіналаў, якія, несакрушальна пад ударамі часу вялі бяздзейснае, замкнёнае існаванне дзівакоў, калі б аднаго разу ў ягоным жыцці не здарылася падзея, якая да глыбіні, грунту і асновы ўскалыхнула ягоную душу — падзея, такая прывідная і рэальная адначасова, што адным ударам разбурыла сцяну паміж яго ўнутраным і вонкавым светам і зрабіла з яго чалавека, якому ў моманты экстазу хітрасплёты дасціпнага розуму маглі здавацца дасяжнымі амаль без ніякай намогі.

Ён сядзеў паміж багамолак ў ружавых вяночках, яны прыходзілі і выходзілі, а ён не заўважаў гэтага ў атупенні доўгага адсутнага ўзірання ў дарасховішча, пакуль, нарэшце, не ўсведамляў, што царква пусцела, а поруч з ім сядзеў — партрэт Паліксэны.

І так кожнага разу, усё тое самае, чым ён увесь час мроіў.

У такія моманты прорва паміж мрояй і рэальнасцю перакрывалася мастом; гэта доўжылася нейкую долю хвіліны, бо ўжо ў наступную ён ведаў, што бачыць перад сабою жывую юную дзяўчыну, але і таго кароткага моманту было даволі, каб стварыць таямнічым рычагам

лёсу зыходны пункт для атакі, што патрабуецца, каб назаўсёды зашпур-геліць жыццё чалавека з прадпісанага вагання на шалых розумавання ў бязмежныя светлы, у якіх вера горы варочае.

У атлуменні захаплення чалавека, які сілаю сваёй жарсці раптам бы-вае здольны зірнуць Богу ў твар, ён тады з узнесенымі рукамі кідаўся ніцма перад уцялесненым партрэтам са сваіх мрояў, заклікаў яе імя, абдымаў яе ногі, асыпаў яе рукі цалункамі — з трымценнем ад хвалявання патокам імклівых слоў казаў, хто яна ёсць для яго і што ён здаўна ведае яе, ні разу не бачыўшы жывою.

І дзікае, ненатуральнае каханне ахоплівала абаіх яшчэ ў царкве, у прысутнасці залачоных статуяў святых, як д'бальская віхура стварала з раптоўна ачунялых прывідных сонмаў стагоддзямі застылых папярэд-нікаў шэраг жарсцепалкіх продкаў.

Быццам стаўся нейкі сатанінскі цуд, маладая дзяўчына, якая неза-доўга перад тым спакойна і бесклапотна ўвайшла ў сабор, пакідаючы царкву, таксама ператварылася ў *духоўнае* падабенства сваёй прамаці, якая насіла такое самае імя, Паліксэна, а цяпер партрэтам вісела ў па-лацы барона Эльзэнвангера.

З таго часу яны пачалі сустракацца, як толькі выдавалася нагода, не ўмаўляючыся і не прапускаючы. Гэта было, нібыта яны знайшліся адно аднаму, кіраваныя толькі магічнай павабай іхняй палкасці, інстынкты-ўна, як у распаленых пажадай жывёл, якім не патрэбна ніякае папяр-эдняе параўменне, бо яны разумеюць голас крыві.

Ніводнаму з іх у той час не здалася дзіўным, што выпадак звёў іх дарогі дакладна ў тую гадзіну, калі яны наймацней прагнулі адно аднаго, а яму гэта азначала толькі пастаяннае, амаль заканамернае ўзнаўленне цуду, калі замест партрэта яе на сваіх грудзях ён раптам убачыў яе самую, як гэта, скажам, было ўсяго гадзіну таму назад.

Калі ён улавіў — гэтым разам напраўду — набліжэнне яе крокаў да вежы, яго мука і туга развеваліся, яны пабляклі, як успамін даўно перажытых пакутаў.

Ён ніколі не ведаў, калі яны былі адно ў аднаго ў абдымках, ці прай-шла яна да яго праз муры як прымара, ці ступіла праз дзверы.

Яна была з ім, гэта было ўсё, што ён у такіх выпадках разумеў; што было да таго, паглыналася прорвай прамінулага з шалёнай хуткасцю, ледзь толькі адбывалася.

Так было і цяпер.

Ён убачыў, як у цёмнай раміне дзвярэй прасвятліўся яе саламяны ка-пялюшык з белаблакітнай стужкай, пасля кінуты на падлогу — і адразу ўсё знікла: яе белая вопратка накрыла сабою стол у суседнім памяшкан-ні, рэчы ляжалі раскіданыя па крэслах; ён адчуваў яе гарачую плоць, укусы яе зубоў на сваёй шыі, ён чуў яе палкія стогны — усё, што ад-бывалася, адбывалася хутчэй, чым ён мог яго асэнсаваць, нанізвалася з карцін, якія маланкава мяняліся: кожная больш аглушальная за папяр-

эдною. Ачмурэнне, аб якое разбівалася ўсякае ўспрыняцце часу.

Ці патрабавала яна ў яго, каб ён пайграў ёй на скрыпцы?

Гэтага ён не ведаў — не мог успомніць, каб яна нешта падобнае казалася.

Ён толькі ведаў, што стаяў перад ёю выпрастаны, ягоныя сцёгны ахоплены яе рукамі, ён адчуваў, што сама смерць высмоктвала ягоную кроў з жылаў, што валасы ўставалі, скура халадзела і дрыжалі калені. Ён не мог больш думаць, думалася часам, што вось-вось заваліцца назад; пасля зноў прачынаўся ў той самы момант, быццам разбуджаны ёю, і чуў песню струнаў, крананых ягоным смыкам і ягонай рукою, але гэта ішло і ад яе, з яе душы, а не з ягонай —, песню перамяшаную з жарсцю, страхам і жудою.

Амаль непрытомны, бязрадны, ён услухоўваўся, пра што яму распавядалі гукі, — у карцінах ён бачыў, як перад ім праходзіла ўсё тое, што сабе малявала Паліксэна, каб яшчэ падспёбнуць шаленства пажады. Ён адчуваў, як яе думкі пераносіліся ў ягоны мозак, бачыў іх падзеямі, ператворанымі ў легенду, а пасля зноў велягурыстымі літарамі на каменнай скрыжалі: гэта была старая хроніка пра стварэнне карціны „Партрэт прабітага дзідай”, як яна напісана ў „малой капэле” на Градчанах на памяць пра жахлівы канец таго, які адважыўся спакусіцца каронай Багеміі.

„І вось у аднаго рыцара з тых, якія былі пасаджаны на ражон, менавіта ў Барыволя Хлавеца, ражон выйшаў з-паміж плячэй, а галава засталася цэлая; яна з вялікім пачуццём малілася да вечара, а ўначы ражон зламаўся напалам, менавіта каля задніцы, і вось з тою часткаю, якая тырчала ў ім, ён прайшоў на Градчаны і лёг на кучу гною. Раніцай ён устаў і ўвайшоў у дом каля царквы св. Банадыкта, дзе быў прыняты святаром з курыі пражскіх замкавых царкваў і ў ягонай прысутнасці з вялікай руплівасцю паспавадаўся Госпаду Богу ў сваіх грахах і пры гэтым паведаміў, што без споведзі і прычасця да святых сакрамэнтаў, як гэта ўстаноўлена хрысціянскімі царквамі пад адным відам, ён ні ў якім разе не зможа памерці, таму ён, маючы моцную веру ў звычай, што ён ва ўсе дні свае ў славу Госпаду Богу Усемагутнаму абяцае ўзносіць песню „Авэ Марыя”, і святой вечнадзеве ў гонар кароткую малітву кожнага дня і, значыцца, да часу таемнасці, што ён праз гэтую малітву і святой вечнадзеве паслылацьме малітву, каб, не прыняўшы святое вячэры, не паміраць.

Святар сказаў: дарагі сыне, скажы мне тую самую малітву, ён жа і пачаў, кажучы: Усемагутны Госпадзе Божа, я прашу, дазволь мне суцешыцца малітвай тваёй пакутніцы св. Барбары, каб упакоіцца мне хуткай смерцю, а перад маім сконам далучыцца да святых сакрамэнтаў, таксама ж ахаваны ад маіх ворагаў, бачных а і нябачных, ахаваны ад ліхіх духаў, і нарэшце каб мог быць пакліканы да вечнага жыцця, праз Хрыста, нашага Госпада і Збаўцу, аман.

Пасля гэтага святаром было ўчынена прычасце ад святых сакраментаў, і таго ж смага дня ён памёр і, аплаканы людствам, быў пахаваны каля царквы св. Банадыкта”.

Паліксэна пайшла, вежа як вымерла, шэрая пад мігатлівымі зоркамі глыбокай начы; але ў яе каменных грудзях трапятала малюсенькае чалавечае сэрца, гатовае разарвацца ад перанапоўненасці мілатою і ўрачыстым абяцаннем не спаць, не спачываць і лепш тысячакроць перацерпець муку жахлівае кары ражном, чым памерці, не даўшы каханай найвялікшага, на што толькі здольная чалавечая воля.

Чацвёрты раздзел У люстры

Цэлы тыдзень гер імператарскі лейбмедык Флюгбайль не мог адысці ад злосці на самога сябе.

Візіт да багемскай Лізэлі капітальна сапсаваў яму настрой, і самае горшае пры гэтым было, што яго ніяк не пакідалі ўспаміны пра колішнія каханне да яе.

Віну за гэта ён клаў на лагоднае, палкае паветра траўня, які сёлет разбушаваўся раскашней, чым калі раней, і кожнае раніцы марна ўзіраўся ў чыстае неба, а ці не аб’явіцца там хоць якая малюпасенькая аблачынка, якая суцішыла б жар бабінага лета ў яго старэчай крыві.

А можа, гуляш у „Спеху” быў пераперчаны? — казаў ён сабе, лежачы ўвечары ў ложку і, насуперак сваёй звычцы, не могучы заснуць, ён часта запальваў свечку, каб яснай бачыць гардзіну на акне, якая ў месяцавым святле кроіла яму самыя розныя прывідныя грымасы.

Каб неяк адвесці свае думкі ўбок, ён-такі нарэшце напаў на вельмі адмысловую ідэю падпісацца на газету, але гэта толькі пагоршыла справу, бо як толькі ў яго паяўлялася цікавасць да якога-небудзь артыкула, перад вачамі на ўсю даўжыню паласы на тым месцы ўзнікала пустая пляма, якая не запаўнялася шрыфтам нават тады, калі пад акуллары ён падкладаў яшчэ і пэнснэ.

Спачатку ён спісваў гэтыя сумныя праявы на свой страх перад хібамі зроку, якія маглі, зрэшты, стацца вынікам пачатковай хваробы мозаку, пакуль гаспадыня дома ўрачыста не запэўніла яго, што і самая бачыць тыя самыя мясціны ў газеце пустымі, з чаго ён спакваля заключыў, што перад ім выпадак умяшання цензуры, якая асланяе чытача ад няправільных інфармацый.

Тым не меней у гэтых белых плямах сярод чорнага друкаванага тэксту з пахам карболкі заўсёды было нешта, што яго непакоіла. Менавіта таму, што ўнутрана ён заўсёды дакладна ўсведамляў, што газету браў

у рукі толькі, каб не думаць пра колішнюю *юную* багемскую Лізэль, і кожнага разу, перагортваючы ліст, баяўся, што на другой старонцы зноў натыкнецца на пустоты, што замест узнёслых слоў перадавіцы — так бы мовіць, як удар па сваёй душэўнай заклапочанасці — убачыць агідныя рысы *старое* багемскае Лізэлі.

Свайму тэлескопу ён больш не давяраў — пры адным успаміне пра тое, як старая выскалілася яму ў лінзу, і цяпер у яго валасы дыбіліся — і хоць ён усё яшчэ зазіраў у трубу, каб самому сабе даказаць сваю адвагу, адбывалася гэта толькі пасля таго, як ён моцна сціскаў свае бездакорна белыя ўстаўленыя зубы.

Цэлымі днямі, як і раней, прыгода з актёрам Зрцадлам складала аснову ягоных развагаў. Подумкі, каб яшчэ раз схадзіць і наведаць чалавека ў Новым Свеце, ён, зразумела, рашуча адкідаў.

Аднаго разу ў „Спеху” ён завеў гаворку з фон Шырндынгам, якраз калі той жаваў свіное вуха з хрэнам, і даведаўся, што Канстанціна Эльзэнвангера пасля той ночы як падмянілі і ён больш не прымае ніякіх візітаў; ён жыве ў вечным страху, што нябачны дакумент, пакладзены ў шуфляду самнамбулічным актёрам, можа аказацца ўсё яшчэ сапраўдным і мецьме вынікам пазбаўленне спадчыны правамі памерлага брата *Багуміла*.

— А чаму б і не? — сказаў Эдлен фон Шырндынг і незадаволена адарваўся ад таго свінога вуха. — Калі ўжо цуд адбыўся і людзі пад уплывам месяца трацяць вагу, дык чаму б не маглі і мёртвыя пазбаўляць спадчыны жывых? Барон мае поўную рацыю, калі дапускае да шуфляды, не правярыўшы папярэдне, — лепш ужо быць дурным, чым нешчаслівым.

Гер лейбмедык, хоць і згадзіўся з такім поглядам, але толькі з ветлівасці. Ён, у сваю чаргу, ні ў якім разе не хацеў забываць пра мазгавую шуфляду, у якой ляжала справа Зрцадлы, і шмат разоў пры кожным зручным выпадку капаўся ў ёй.

Трэба неяк уначы заглянуць у „Зялёную жабу”, можа, сустрэну хлопца там, рашыў ён сабе, калі ўся справа зноў усплыла ў галаве. Лізэль — праклятая ведзьма, увесь час прыходзіцца думаць пра гэтую бабу! — такі ж бо сказала, каб ён пацягаўся па тракцірах.

Яшчэ таго ж самага вечара, перш чым легчы і рашыўшы выканаць свой план, ён зноў моцна зашпіліў ужо папушчаныя падцяжкі, прывёў у парадак усё астатняе ў сваім туалете і адправіўся, сцёршы з твару заклапочанасць (каб далёкія знаёмыя, якіх ён мог-такі сустрэць такою познай парою, не падумалі пра яго чаго благога), на Мальцыйскую плошчу, дзе, у атачэнні старашанобных палацаў і кляштараў вяла сваё прысвечанае Бахусу начное існаванне „Зялёная жаба”.

З часу, як выбухнула вайна, ні ён сам, ні ягоныя сябры не наведвалі ўстанову, а тым не меней сярэдняе памяшканне стаяла пустое, рэзерваванае за панамі, быццам гаспадар, пажылы гер з залатымі акулёрамі і зычлівым сур’ёзным тварам натарыуса, які ні пра што іншае не думае,

як толькі нястомна дбае пра захаванасць грошай па апецы, не рызыкаваў распарадзіцца інакш.

— Эксэленцу заўгодна? — спытаўся „натарыус” з дружалюбнай іскрынкай у шэрых вачах, калі гер імператарскі лейбмедык сеў. — О, сёння пляшачку „Melniker”, чырвонага? Разліву чатырнаццатага года?

Са спрытам малпы пікола паставіў на стол пляшку мельнікера 1914 года, якую ён яшчэ па папярэднім „натарыусавым” заказе „шэптам” прынёс і трымаў за спінай, пасля чаго абодва, глыбока пакланіўшыся, зніклі ў нутробіне „Зялёнай жабы”.

Памяшканне, у якім гер імператарскі лейбмедык заняў месца наачале накрытага белым абрусам стала, складалася з выцягнутага доўтага пакоя з абалпал занавешанымі парт’ерамі праходамі ў суседнія пакоі і вялікага люстра на дзвярах, у якім пры выпадку і патрэбе можна было бачыць, што робіцца ў суседзяў.

Незлічонасць на сценах алейных карцін з выявамі высокіх чыноў усіх часоў і класаў без ніякага сумнення сведчыла пра высокую ляяльную настраёвасць гападара, пана Вэнцалю Бздынка — з павышэннем тону на „Бзд” — і адначасова развейвала бессаромныя божбы пэўных паклёпнікаў што да гаспадара, які замаладзь нібыта быў піратам.

У „Зялёнай жабы” было свайго роду гістарычнае мінулае, бо менавіта ў ёй, у „Жабе”, павядалася, у 1848 годзе якраз і выбухнула рэвалюцыя — ці тое яно з прычыны пракісллага віна, якое падаваў тадыташні гаспадар, ці тое з іншых прычын, і гэта вечар у вечар было тэмай дыскусій за рознымі сталамі.

Тым вышэй трэба было паставіць у заслугу геру Вэнцалю Бздынку, які не толькі сваімі выдатнымі напоямі, але і пачэснай учты вартай знешнасцю і высокай маральнай сур’ёзнасцю, якою ён нават у познія начныя гадзіны ніколі не папускаўся, умеў так грунтоўна адвесці ад сваёй установы блугую славу, што нават замужнія жанчыны — натуральна з мужамі — надзіліся там павячэраць. Прынамсі, у пярэдніх пакоях.

Гер імператарскі лейбмедык, заглыблены ў роздум, сядзеў за пляшчай мельнікера, у чэраве якое гарэла рубінава-чырвоная іскра ад святла лямпы на сталі.

Кожнага разу, падымаючы вочы, ён бачыў у люстры на дзвярах другога імператарскага лейбмедыка, і за кожным разам, як ён рабіў гэта, яму прыходзіла да галавы, як яно, зрэшты, усё-такі ў вышэйшай ступені цудоўна, што ягоны брат у люстры піў левай рукою, тым часам як сам ён, асабіста, паслужаўся правай, і што той дваінік, намерся ён кінуць яму срэбраны пярсцёнак-пячатку, мог бы насіць яго толькі на правым, замест каб на левым безыменным пальцы.

Адбываецца пры гэтым нейкае дзіўнае пераварачэнне, сказаў сабе гер лейбмедык, якое, шчыра кажучы, павінна рабіць на нас застрашальнае ўражанне, калі б мы з маладых сваіх гадоў не прывыклі бачыць у гэтым нешта самасабоюснае... Гм. Дзе, у якім месцы памяшкання мела адбы-

вацца гэтае пераварачэнне?.. Ну так, канечне: у адным і толькі адным матэматычным пункце, дакладна сказаўшы... Даволі дзіўна, што ў такім малюпасенечкім пункце магло адбывацца так пачварна шмат усяго ўсялякага, нават больш, чым у ёмістай прасторы!

Нейкае неазначальнае адчуванне вусцішнасці пры думцы, што калі ён даследуе прэцэдэнт глыбей і пашырыць закон, які ў ім праяўлены, на іншыя з'явы, дык прыйдзе да жахлівай высновы, што чалавек увогуле няздольны нешта там распачаць паводле сваёй усвядомленай волі — будучы, бадай, толькі бездапаможнай машынай нейкага загадкавага пункта ў сваім нутры, — змушала яго трымацца далей ад такіх выкрутаў глуду.

Але каб наноў не спакусіцца, ён рашуча ўкруціў knot у лямпе і гэтым самым зрабіў адлюстраванне раз і назаўсёды нябачным.

І адразу на рэфлектуючай паверхні з'явіліся часткі суседніх пакояў — то правыя, то левыя, гледзячы ў які бок паварочваўся гер імператарскі лейбмедык.

Абодва бакі былі пустыя.

У адным стаяў багата накрыт стол з крэсламі вакол, у другім, ушыкаваным і дагляданым у барочным стылі пакойчыку, нічога, апрача канапы з плюшавай абіўкай і лёгкім, як бы паветраным, столікам перад ёю.

Несамавітая журбота агарнула гера імператарскага лейбмедыка, калі ён угледзеў усё гэта: перад ім зноў з усімі падрабязнымі далікатнасцямі паўстала салодкая пастаральная сцэнка, якою ён шмат, шмат гадоў таму назад цешыў неспатольныя вочы і якую з бегам часу зусім быў забыў.

Ён успомніў, што занатаваў гэтую прыгоду ў сваім дзённіку, але як яно сталася магчымым, што гэта далосся зрабіць у скупых сухіх словах?.. Няўжо сапраўды я быў тады такі цвярозы чалавек, скрушліва пытаўся ён у сябе, альбо ж, можа, мы тым больш набліжаемся да сваёй душы, чым бліжэй падыходзім да магілы?

Там, на канапе, юная Лізэль з вялікімі палкімі, як у газелі, вачыма ўпершыню стала ягонай каханкай.

Ён міжволі зірнуў на прыцененае люстра, ці не было там яшчэ і яе... Але не, цяпер ён трымаў гэтае люстра, у якім зхоўваецца яе вобраз, у сабе; тое, каля дзвярэй што, было толькі несучышальнае шкло, якое нічога не памятала.

У яе за паяском быў букецік чайных ружаў — тады... Раптам ён пачуў водар кветак, быццам яны былі перад ім.

Ёсць нешта духавіднае вакол успамінаў, калі яны зноў ажываюць! Яны выплываюць, быццам з малюсенькай кропачкі, расцягваюцца, раптам паўстаюць у пакоі — яшчэ прыгажэйшыя і сучаснейшыя, чым калі былі сабою.

Дзе цяпер тая карункавая хусцінка, якую яна, каб не закрычаць пад жарам ягоных абдымкаў, так апантана кусала! „Л. К.” — яе манаграма — было на ёй — Лізэль Кошут; яна была з таго тузіна хусцінак, якія

ён падарыў ёй; раптам ён успомніў нават, дзе іх купіў і аддаў вышыць спецыяльна для яе,— крамка сама паўстала перад вачыма.

Чаму я не папрасіў перападарыць яе мне? Цяпер вось нестае *толькі* ўспаміну — альбо — ён жажнуўся — можа, закінула ў свае лахманы як падранае рыззё. А я.. я сяджу тут у цемры... адзін са сваім мінулым. Ён зірнуў убок, каб ужо больш не бачыць канапы. Якое ж такі жахлівае люстра гэтая наша зямля — яна спакваля, памалу брыдзіць і лядашчыць вобразы, якія сама ж і стварае, перш чым яны знікаюць.

Паявіўся багата засланы стол.

„Натарыус” бяшумна пахаджаў ад аднаго крэсла да другога, каб, як робіць гэта мастак, у розных ракурсах зафіксаваць, ці дастатковае для карціны агульнае ўражанне, і падаваў піколу маўклівых знакаў, куды паставіць ахаладжальнікі пад шампанскае.

Звонку пачуліся галасы і смех, у пакой уваліўся цэлы гурт нейкага панства, большасць у смокінгах, з гваздзікамі ў пяцельках. Амаль ці не ўсе — людзі маладыя, па нейкіх прычынах невайсковаабавязаныя альбо запаснікі, — толькі адзін, відаць, завадатар, дародны жыццярадасны з выгляду мужчыніска, гадоў пад шэсцьдзесят з мяккім вострым чараўцом, у канцылярскай камізэлі, з гадзіннікам на залатым ланцужку, у непрасаваных штанах, астатнія — так званыя харты.

Пікола, малодшы кельнер, пабраў капелюшы, лёскі і плашчы, аж схаваўся пад усім гэтым, як уючыны мул.

Адзін мужчына напаследак нахлабучыў яму на галву цыліндр.

Пасля ўсё гэта нейкі час у поўным маўчанні пасядзела над вывучэннем меню.

„Натарыус” з абавязальнай мінай на твары пацёр рукі, быццам умінаючы ўсярэдзіну шарыка сваю запабеглівасць.

— Ах, чарапахавы суп „Моктуртле”, — згаркавіў адзін, апускаючы манокль, — „мок”гэта панцыр, а „туртле” — жаба. Чаму не напішуць проста — суп з панцырных жаб? Божа, пакарай Англію! Мне падсоўваюць сапраўдны чарапахавы суп.

— Вальтэрскот... э-э, мне таксама, — уставіў другі, астатнія зарагаталі.

— Панове, панове, бэ-э, — залепятаў вясёлы пажылы чалавек, устаў, заплюшчыў вочы і ўжо быў хацеў, склаўшы губы ў трубачку, пачаць спіць, пры гэтым замест уступу ён выцягнуў з рукавоў зашпіленыя манжэты. — Панове, бэ-э... бэ-э, — але не выдабыўшы з-пад гэтага „бэ-э” нічога людзкага, ён нарэшце асеў, так і не справіўшы сваёй місіі, але з усімі азнакамі задавальнення з таго, што, прынамсі, хоць такі пачатак яму ўдаўся.

Добрых паўгадзіны імператарскі лейбмедык не пачуў у сабе ніякіх іншых духоўных азарэнняў: кампанія занадта ўгрызлася ў спажыванне ўсіх магчымых смакаў і прысмакаў; ён глядзеў на піколу, які ў суправаджэнні „натарыуса” пасоўваў невялічкі нікеляваны на калёсіках столик,

на якім на каласніку над полымем спіртоўкі смажыўся барановы сцягняк, і заўважыў, як спрытна і па-мастацку разбіраў той выдыгант з маноклем смажаніну і буркліва запэўніваў застольнікаў, што яны жалю вартыя абываталі, якія толькі таму сядзяць штыўна, а не ракам, як сабакі, толькі таму, бачыце, што пры поўным асвятленні ім на іншае не стае адвагі.

Малады панок наогул, здавалася, задаваў тону ва ўсім, што да мастацтва спажывання лагодкаў; ён заказваў самыя вар'яцкія смакошчы, якія толькі можна было прыдумаць — падсмажаныя на свіным лоі долыкі ананаса, падсоленыя суніцы, гуркі ў мёдзе, — у дзікіх спалучэннях, як гэта яму заварочвала ў галаву сказаць, і нядбалая з гаркавінай манера гаварыць, якая не дапускала ніякага пярэчання, з якою ён рабіў выбар і абгрунтоўваў яго з глыбокім дыктатарскім сур'ёзам — „проўна ў адзінаццаць чалавек гонарру павінен есці яйкі”, альбо „самы смачны свіны шмалец атрымавае чалавечая брыжэйка жывою” — была такая гратэскава-камічная, што імператарскі лейбмедык часта не мог стрымаць ухмылкі.

Традыцыйная аўстрыйская з забойчай фанабэрыяй пераймальна самасабоюзразумеласць, а яшчэ і здольнасць успрымаць так званы жыццёвы сур'ёз па-кавалерску як школьнае майстэрства, усё гэта было ў яго перад вачыма і прычаравала ў памяць эпізоды з маладосці.

Калі сам ён ніколі не тачыўся ў такія гасціны, дык усё-такі адчуваў, што тут, насуперак усяму, выяўлялася ў самай глыбокай сутнасці нешта агульнае з тым, што жыло і ў ім: жлукціць піва і пры гэтым заставацца да апошняй драбіначкі аўстрыйскім арыстакратам — мець веды і ўмеласць, але лепей хаваць гэта за блізірам блазенства, быццам яно ўсё ў неадпаведным месцы выстаўлялася б нязграбна, як „вечны” гімназіст, які праз дрэннае школьнае выхаванне ва ўсіх сваіх якасцях зрабіўся безгустоўным чалавекам.

Паступова гасціна набывала характар дзіўнай, проста зверх меры камічнай агульнай папойкі.

Ніхто больш не зважаў на суседа — кожны жыў, так бы мовіць, толькі ў свой нахрап.

Княскі генеральны дырэктар цэнтральных памесцяў д-р Гіяцынт Браўншыльд (такім жыццярэдасны пажылы пан, не дужа падпіты, прадстаўлены быў піколам) падняўся на крэсла і адтуль, сярод безлічы следзяў, сказаў складзеную з адных „бэ-э” апалогію „вашай светласці, вашым найміласцівейшым патронам і хлебадаўцам”, прычым пасля кожнага доўгага сказу даўгавязы „выдыгант” з маноклем выхукаў на грудзі колца цыгарэтнага дыму — ордэн, так бы мовіць.

Тым, што пан княскі генеральны дырэктар пры такіх нагодах не падаў з крэсла ад страты раўнавагі, ён павінен заўдзячаць абачлівасці „натарыуса”, які — як святы Зігфрыд шапкай-невідзімкай у караля Гунтара — стаяў за ім і сачыў, каб сіла прыцягнення зямлі не паганьбавала

яго высокасці.

Другі пан сядзеў на падлозе, па-турэцку склаўшы ногі, як факір, з застылым на носе позіркам і балансуючы на цемні коркам ад шампанскага і, мабыць, уяўляў сябе індыйскім закліначом, тым часам як другі — папярэдне сусед па сталю, — намыліўшы падбародак крэмам з торта, намагаўся, гледзячыся ў кішэннае люстрэрка, пагаліцца нажом на гародніну.

Трэці выставіў перад сабою цэлы строй чарак з рознакаляровымі лікёрамі і рабіў, як усім бажыўся, каббалістычныя вылічэнні — у якой паслядоўнасці меўся іх піць.

А там яшчэ адзін стаяў, а зусім жа таго не заўважаючы, што левай нагой у лакаваным чаравіку ўступіў у вядзерца з лёдам для ахалоды шампанскага, жангліраваў талерачкамі-парцялянкамі, ловячы іх з незвычайнай хуткасцю і спрытам, і, калі чарапкі апошняй разляцеліся па падлозе, скрыпучым голасам зацягнуў старую студэнцкую песеньку:

*Цагли-начы-ка
так рэдка адна,
бо служыць грамадскай карысці,
калі ж бо адна,
дык, пэўна ж, яна
ляжыць забытая кімсьці.*

І тады ўсе мусілі, пікола таксама, — ну, павінны былі, прынамсі, падцягваць прыпеў:

*Дурасць,
дурасць,
ты мая ўцеха!
Дурасць,
дурасць,
ты мой гумор!*

І як толькі яно так склалася, што рыхтык сярод усяго гэтага п'янага вэрхалу перад імі як з зямлі вырас актор Зрцадла, засталася імператарскаму лейбмедыку поўнай загадкай.

„Натарыус” таксама спачатку не змеціў яго прысутнасці, а таму ягоныя грубыя і рэзкія знакі, што вось ён можа тут жа з ходу сысці, дайшлі запозна альбо, можа, проста засталіся незаўважаныя, а выводзіць чалавека сілком здавалася рызыкаўна, бо ў такім разе генеральны дырэктар цэнтральных памесцяў напэўна ж грывнуўся б са свайго цыркавога крэсла і скруціў бы сабе карак яшчэ да аплаты рахунка.

Першы сярод гасцей, хто згледзеў дзіўнага прыходзьку, быў „факір”.

Ён у жудасці ўскочыў і ўтаропіўся на таго, жалезна перакананы, што ў выніку ягоных медытацый перад ім зматэрыялізавалася астральная постаць з таго свету з намерам скруціць яму вязы.

Выгляд актора і праўда ж меў у сабе нешта агідна-страхотлівае; гэтым разам ён быў без грыву, так што яго жоўтая пергаментная ску-

ра праступала яшчэ больш рэльефна, а запалыя вочы пазіралі з яе, як завялыя чорныя вішні.

Большасць кампаніі ўжо досыць многа перабрала, каб вось так проста згопалу ўразумець дзіўнасць здарэння, і асабліва пану генеральнаму дырэктару цэнтральных памесцяў адняло ўсякую здольнасць здзіўляцца, таму ён толькі дабрадушліва выскаляўся і, думваючы, што гэта нехта з яго новых сяброў явіўся, каб сваёй прысутнасцю аздобіць застольнасць, злез з крэсла прывітаць прывіднага прыхадня братэрскім цалункам.

Зрцадла, не змаргнуўшы, падпусціў яго да сябе.

Здавалася, як і тады ў палацы барона Эльзэнвангера, ён быў у глыбокім сне.

І толькі калі гер дырэктар нахіліўся да яго вельмі блізка і, мармычучы прывычнае „бэ-э, бэ-э”, раскінуў рукі, каб прыняць яго на свае грудзі, ён рэзка ўскінуў галаву і паглядзеў на яго варожа.

Што разыгралася адразу пасля гэтага, адбылося так маланкава і так ашаламіла, што імператарскі лейбмедык Флюгбайль першым момантам падумаў, што вобраз у люстры падмануў яго.

П’яны гер дырэктар усё яшчэ не расплюшчваў вачэй — толькі ледзь-ледзь раза... (за некалькі крокаў ад актора) ... мкнуў, як твар актора таксама ператварыўся ў мёртвую маску, такі стаў жудасны сваім выразам, што гер імператарскі лейбмедык ў сваім зацenenым пакоі міжволі ўскочыў і ўтаропіўся ў люстра.

Выгляд трупна скажонага аблічча ўразіў дырэктара, як удар паміж буркалаў.

Увесь хмель як рукой зняло, імгненна, але тое, што вымалявалася ў ягоных рысах, здалося нечым большым, чым просты страх. Ноздры ягоныя адразу абвастрыліся, расцягнуліся, быццам у чалавека, які знячэўку ўдыхнуў атупляльнага эфіру — ніжняя сківіца расслаблена адвісла, знатужаная верхняя губа пабялела, паднялася, агаліўшы зубы, а шчокі, попелына шэрыя і як бы ўцягненыя, усмактаныя, пабеглі круглымі сінечырвонымі плямамі; нават рука, якую ён выцягнуў, нібы баронячыся, выразна паказвала пульсаванне крыві і пабялела як снег.

Некалькі разоў ён дзіка абмахнуўся рукамі вакол сябе, пасля ў горле ў яго як бы заклекатала, і ён упаў.

Гер імператарскі лейбмедык адразу зразумеў, што тут ужо ніякая ўспамога не патрэбна, тым не меней ён ахвотна падскочыў бы да няшчаснага, калі б яму не перашкодзіў агульны кавардак.

Праз некалькі хвілін мёртвага пад лямант сяброў і гаспадара вынеслі; стол і крэслы ляжалі перавернутыя, з разбітых бутэлек лужынамі расцякалася па падлозе чырвонае віно і шумнае шампанскае.

Нейкае імгненне суцэльнай нерашучасці, што ж рабіць, аглушаны здарэннем, якое ў жахлівай сваёй рэальнасці і ўсё ж схематычнае і нерэальнае, бо ўбачанае толькі ў люстры, разыгралася перад ім, першай яго подумкай было: а дзе ж Зрцадла?

Ён уключыў электрычнае святло і адхіснуўся.

Актор стаяў проста перад ім — як кавалачак пакінутай цемры ў сваім чорным талары, нерухома, здавалася, зноў жа ў самым глыбокім сне, як перад тым, калі на яго рушыў п'яны.

Імператарскі лейбмедык чэпка трымаў яго на воку, кожны момант цвяроза і са стылай крывёю гатовы да любой новай жаклівай дзіўнаты — але не здарылася нічога: чалавек не варушыўся — як пастаўлены на ногі труп.

— Чаго вы тут шукаеце? — спытаўся ён коратка загадным тонам і з напружанай увагай паглядзеў на жылы на шыі ў актора; але каб хоць лёгкі намёк на пульсацыю. — Хто вы такі?

Ніякага адказу.

— Як вас завуць?

Ніякага адказу.

Імператарскі лейбмедык задумаўся; пасля чыркнуў запалку і пасвяціў лунатыку ў вочы.

Зрэнка, ледзь адметны ад глыбокага цёмнага ірыса, былі шырока адкрытыя і зусім не рэагавалі на яркія ўспышкі запалак.

Ён схапіў абвіслую руку за локаць: пастукванне — калі яго наогул можна было адчуць, калі гэта было не ўяўленне, — такое пяшчотнае і павольнае, быццам рэха заповоленага ўдару гадзінніка на сцяне, а не жыццёвасць. Р-раз — д-два — т-тры — ча-тыры... Самае большае пяцьдзесят удараў у мінуту.

Напружана лічыў імператарскі лейбмедык далей — і зноў уголас рэзка спытаўся:

— Хто вы?.. Адказвайце!

І тут, раптам, пульс у актора шалёна застукатаў, падскочыў з пяцідзесяці да ста дваццаці. Пасля шыпячы гук, гэта было насавое дыханне.

Быццам нябачнае існазварухненне з атмасферы ўлілося ў яго, раптам у актора заблішчалі вочы і нявінна ўсміхнуліся імператарскаму лейбмедыку. У ягонай паставе ўзнікла нешта мяккае, саступліва-паддатнае, і праз застылы выраз твару прабілася нейкая дзіцячая гульня мімікі.

Імператарскі лейбмедык спачатку быў падумаў, што ў самнамбуле прагнуўся здаровы чалавек, і прызна спытаўся:

— Ну, скажыце мне, хто вы, зрэшты, та... — але слова сканала на вуснах: гэтая рыска вакол губоў у чалавека! — (цяпер, цяпер яна праступала выразней і выразней) — і гэты твар! Гэты твар! — Зноў яму стукнула ў галаву, як тады ў Эльзэнвангера, толькі ясней і больш выразна: гэты твар ён ведаў... ён часта, часта бачыў яго. Несумненна.

І спакваля, зусім павалютку, быццам з памяці адшалушвалася нейкая луска, ён успомніў, што, мусіць, — магчыма, упешыню ў жыцці — бачыў яго на блішчастым прадмеце, на срэбнай талерцы, мабыць, аж нарэшце з усёй яснасцю ўсвядоміў: так і ніяк інакш павінен быў выглядаць ён сам у дзяцінстве.

І хай скура, з якое ён выглядваў, была старая і маршчыністая, а валасы сівыя, затое выраз маладосці праз старасць прасвечваўся на святло — тое неспасцігальнае нешта, якога не можа ўхапіць і ўтрымаць ніводзін мастак на свеце.

— Хто я? — вырвалася з вуснаў актора.

Імператарскаму лейбмедыку здалося, быццам ён пачуў свой голас адтуль, з таго часу; і хоць голас быў дзіцячы, але разам з тым і голасам старога — дзіўнае дваякае гучанне, быццам гаварылі дзве глоткі: адна — з мінулага, голас ішоў здалёк, другі — з часу вось якраз цяпершняга, — як водгулле зямлі, і яно надавала гучнасці першаму.

І тое, што яны казалі, было сумессю з дзіцячай нявіннасці і пагрозлівай сур'ёзнасці старога чалавека.

— Хто я? Ці ёсць на свеце, як свет стаў, такі чалавек, хто меў бы станоўчы адказ на гэтае пытанне? — Я нябачны салавей, які сядзіць у клетцы і спявае. Але не ў кожнай клетцы дрыжаць пруты, калі ён спявае. Як часта я заводзіў у табе песеньку, і табе хацелася слухаць мяне, але ты ўсё жыццё быў глухі. Нішто ў цэлым сусвеце не было табе такім блізкім і ўласцівым, як я, а цяпер ты яшчэ пытацімешся, хто я такі! А хто ж, ты думаў, я такі? Сяму-таму чалавеку ягоная душа часам робіцца такою чужою, што ён падае мёртвы, як толькі настае момант, калі ён бачыць яе. Ён больш яе не пазнае, яна здаецца яму галавою Медузы; у яе аблічча ягоных благіх учынкаў, і ён тайна баіцца, што яны запэчкалі ягоную душу. Маю песню ты можаш пачуць, толькі калі сам ёй падпяеш. Той, хто не чуе песні сваёй душы — злачынец супроць жыцця, супроць людзей і супроць самога сябе. Хто глухі, той і нямы. Бязвінны, хто ўвесь час чуе песню салаўя, а нават калі ён забіў бацьку і маці.

— Што я павінен пачуць? Як я павінен слухаць? — пытаўся імператарскі лейбмедык, у сваім здзіўленні зусім забываючы, што мае перад сабою сябе самога, несвядомага, можа нават вар'ята.

Актор не глядзеў на яго і гаварыў далей абодвума галасамі, якія так дзіўна перасякаліся, узаемапранікаліся і дапаўняліся:

— Мая песня — гэта вечная мелодыя радасці. Хто не ведае радасці — чыстай беспадстаўнай радаснай пэўнасці, беспрычыннай: я, гэта я, хто быў, ёсць і заўсёды будзе, — хто зграшыў супраць Духа Святога.

Перад бляскам радасці, якая прамяніцца ў грудзях, як сонца на ўнутраным небе, адступаюць здані цемры, якія суправаджаюць чалавека як прывіды ўчыненых і забытых злачынстваў у ранейшым жыцці і завязваюць ніткі ягонага лёсу. Хто гэтую песню радасці чуе і спявае, той знішчае наступствы колішняй віны і ўжо больш віну на віну не грувасціць.

Хто не можа радавацца, у кім сонца памерла, — як магло б у ім быць такое святло?

Нават нячыстая радасць бліжэй да святла, чым змрочная, панурая сур'ёзнасць.

Ты пытаешся, хто я такі? Радасць і Я — тое самае. Хто не ведае радасці, той не ведае і свайго Я.

Самае глыбокае ўнутранае Я ёсць пракрыніца радасці, хто не моліцца на яе, той служыць пеклу. Ці ж не напісана: „Я — Гасподзь, Бог твой; ты не павінен мець іншых багоў каля мяне”?

Хто не чуе песні салаўя і не спявае, той не мае свайго Я; ён зрабіўся мёртвым люстрам, у якое ўваходзяць варожыя дэмань і блукаюць, — бадзяжны труп, як месяц на небе са сваім пагаслым агнём.

Паспрабуй толькі і парадуйся!

Так чалавек, які спрабуе, спытаўся б: з чаго ж мне радавацца? Радасці не патрэбна падстава, яна вырастае сама з сябе, як Бог; радасць, якой патрэбна прычына, — не радасць, а прыемнасць.

Так сёй-той-іншы хоча адчуваць радасць, а і не можа ж — і тады ён наракае на ўвесь свет і свой лёс. Не задумваецца: сонца, якое амаль забылася свяціць, як бы яно магло сваімі першым слабенькім свяцельцам прагнаць сонмішча зданяў тысячагадовай начы? Што чалавек праз усё сваё жыццё злачынна глуміў у сабе, тое ўжо не паправіш за кароценькае імгненне!

А ў каго ўсялілася радасць беспрычинная, той мае жыццё вечнае, бо ён паяднаны з „Я”, якое не ведае смерці, — той заўсёды ў радасці, будзь ён хоць сляпы, хоць калека. Але радасць хоча, каб людзі вучыліся радавацца, яна хоча, каб яе прагнулі, але тое, чаго людзі дамагаюцца прагай, — не ёсць радасць, а — толькі нагода на радасць.

Яны прагнуць яе, а не радасці.

Як дзіўна, разважаў імператарскі лейбмедык, вось са мною гаворыць з чужаварожага чалавека, пра якога нават не ведаю, хто ён і што ён такое, маё ўласнае Я! — Ці пакінула яно мяне, ці не зрабілася яно цяпер *ягоным* Я? Калі б яно было так, я сам больш не мог бы думаць! Ці можна жыць, не маючы свайго Я? Поўнае глупства, раздражнёна капаўся ён у сваіх думках, моцнае віно ўдарыла мне ў галаву.

— Вы лічыце гэта дзіўным, эксэленц? — пакепліва спытаўся актор раптам змененым голасам.

Цяпер ён у мяне ў руках, падумаў лейбмедык злосна, як бы азіраючы пры гэтым нязвыкласць сітуацыі, што той другі прачытаў у ягоных мазгах, нарэшце-такі камедыянт скідае маску! Але ён зноў памыліўся.

Зрцадла выпрастаўся на ўвесь рост, цвёрда паглядзеў яму ў вочы і правёў далоняй па гладка паголенай верхняй губе, быццам там раслі пышныя вусы, пачасаў губу і апусціўся пальцамі да куточкаў вуснаў.

Гэта быў натуральны, просты рух, як старая прывычка, але ён быў такі драстычны, што гер імператарскі лейбмедык быў уражаны і нейкі момант думаў нават, што бачыць тыя вусы.

— Па-вашаму гэта дзіўна, эксэленц? Вы сур’ёзна лічыце, што людзі, якія звычайна швэндаюцца па вуліцах, маюць сваё Я? — У іх няма нічога, кожны момант яны апантанія іншым прывідам, які грае ролю

Я. — І ці ж эксэленц не перажываюць кожны дзень, што вашае Я пераносіцца на іншых людзей? Ці эксэленц ніколі не заўважалі, што людзі непрыветлівыя з вамі, калі вы думаеце пра іх непрыветліва?

— Гэта можа быць ад таго, — запырэчыў лейбмедык, — што з твару чытаецца, прыветліва ці непрыветліва чалавек думае.

— Так, так, — вусаты фантом зласліва ўсміхнуўся. — А ў сляпога? Як з ім? Ён што, таксама чытае па твары?

Ён заўважае па тоне гаворкі, хацеў запырэчыць імператарскі лейбмедык, але падавіў у сабе гэта жаданне, бо сэрцам адчуў, што той мае рацыю.

— Розумам, эксэленц, можна ўправіць усё чыста. Нават калі розум не надта востры і блытае прычыны з вынікамі. Не совайце, зрабіце ласку, галаву ў пясок, эксэленц! Страўсіная палітыка не пасуе пінгвіну.

— Але ж сораму ў вас няма, хлопча! — закіпеў імператарскі лейбмедык, аднак фантом не даў збіць сябе з панталыку:

— Лепей, хай не будзе ў мяне сораму, чым быць такім, як вы, эксэленц. Ужо ці не думаеце вы, што не было бессаромнасцю вашэці, пане, калі вы хацелі, з акулерамі навукі на носе, праверыць запячатанае жыццё „лунатыка”? Калі вам не дагаджае гэта, эксэленц, спакойна дайце мне па мордзе, як што вам гэта паможа, але раней зрабіце ласку, пакалупайце сабе ў галаве — як вы мяне зловіце?! Самае большае — небараку Зрцадлу. І, бачыце, падобны на гэта і сам выпадак з „Я”. Калі вы паб’яце электрычную лямпу, дык вы што ж, думаеце, што гэтым самым знішчылі электрычнасць? Перад гэтым вы спыталіся, альбо, лепей сказаўшы, *падумалі* сабе: ці не пакінула мяне маё Я і ці не перакінулася да актора? — Я адказаў вам на гэта: сапраўднае „Я” пазнаецца толькі па *дзеянні*. Яно не расцягваецца, не расшыраецца; і таму, што гэта так, расцягненасць ўсюды, над усім. Вы разумееце: над-усім! Яно стаіць „над” „усім” — яно прысутнае ўсюды.

Вас не павінна здзіўляць, што ваша так званае ўласнае Я праступае з іншых больш выразна, чым з вас саміх. Вы, на жаль, як амаль усе людзі, змалку запалоненыя памылковай ілюзіяй, бо прымаеце за сваё „Я” вашае цела, вашыя пачуцці, вашае ўменне мысліць альбо, бог яго ведае што там яшчэ, а таму ў вас няма аніякага ўяўлення пра тое, што такое, зрэшты, ёсць вашае „Я”. Я прасякае чалавека *наскрозь*, таму ў мысленні трэба перавучацца, каб знайсці сябе зноў у сваім Я. Вы „вольны муляр”, эксэленц? Не? Шкада. Калі б вы ім былі, ведалі б, што ў некаторых ложах „брат”, калі прыходзіць яму час рабіцца „майстрам”, павінен уваходзіць у святасць майстэрства *задам наперад*. І каго ж ён там знаходзіць? Нікога! Калі б ён знайшоў там кагосьці, гэта было б „Ты”, а не „Я”. Я — гэта сам майстар! Калі чалавек вось тут, перад мною, — нябачны вышэйшы настаўнік, вы маглі б цяпер папытацца ў мяне пэўных доказаў, эксэленц, — што ён мне выкладае, не будучы пры гэтым запрошаны мною на гэтую місію!? Супакойцеся, эксэленц; я тут, бо ў

вашым жыцці настаў патрэбны момант. Да некаторых ён увогуле ніколі не прыходзіць. Зрэшты, сам я ніякі не вышэйшы настаўнік. Гэта не па мне. Я — манджур.

— Хто вы?

— Манджур, з кітайскай імперыі. З Сярэдзіннай імперыі. Як вы лёгка маглі б зразумець па маіх доўгіх вусах. Царства Сярэдзіны ляжыць на ўсход ад Градчанаў. Нават калі б вы маглі адважыцца пайсці на па той бок Влтавы ў Прагу, дык нават адтуль заставаўся б ладны эклектычны кавалак да Манджурі.

Я ні ў якім разе не мёртвы, як вы, мабыць, можаце заключыць з тых абставінаў, што я паслугуюся цэлам пана Зрцадлы як люстрам, каб тут выстаўляцца перад вамі, наадварот: я — жывы. У глыбіні Ўсходу акрамя мяне ёсць яшчэ — жывыя. Але не спакушайцеся дужа, што вы на вашых дрожках і жарабцы Карлічку з'ездзіце ў Царства Сярэдзіны, каб там „бліжэй пазнаёміцца са мною! Царства Сярэдзіны, у якім мы *жывём*, гэта царства „сапраўднай” сярэдзіны. Гэта цэнтр зямлі. Вы разумееце, пра што я?

Ён выскаляецца, ён смяецца з мяне? недаверліва думаў гер імператарскі лейбмедык. Калі ён мудрэц, дык чаму гаворыць так блазнавата?

Твар у актора ледзь прыкметна ўсміхаўся.

— Канечне, эксэленц, дурань ён і ёсць толькі дурань. Хто ў гумары не здольны адчуць сур'ёзнасці, той таксама няздольны з гуморам разгледзець фальшывую сур'ёзнасць, якую капрызнік накідае на так званую мужчынскасць, такі чалавек робіцца ахвярай ілжывай узнёсласці, так сказаць, фальшывых жыццёвых ідэалаў. Самая высокая мудрасць ходзіць у вопратцы блазна! Чаму? Бо ўсё, што прызнавалася і разглядалася як „адзенне”, цэла таксама, можа быць толькі блазенскім адзеннем. Для кожнага, хто сапраўднае „Я” называе сваім уласным, уласнае цэла, гэтак сама як і цэла іншага чалавека, ёсць блазенскае адзенне, і нічога больш. Вы думаеце, што „Я” магло б утрымацца ў свеце, калі б свет быў сапраўды такі, якім ён здаецца чалавецтву?

Добра, вы можаце запырэчыць: навакол, куды ні глянь, — кроў і жудасць. Але, адкуль усё гэта? Я хачу вам далажыць: усё ў вонкавым свеце пакоіцца на адмысловым законе знакаў „плюс” і „мінус”. Мілы Бог, здаецца, стварыў свет. Вы быліся ў сябе, ці не было гэта гульні ў „Я”? З часу, як чалавецтва ўмее мысліць, кожны год тысячы людзей луналі ў адчуванні свайго так званага — фальшывага!— прыніжэння. Што гэта яшчэ, як не мазахізм, ахінуты плашчыкам самападманнай пабожнасці? На маёй мове я называю гэта знакам мінус. І такія мінусы, награвашчаныя ў часе, дзейнічаюць як смактальны вакуум на царства нябачнага. Гэта выклікае да жыцця кровапрагны, болестваральны *садыстычны* знак плюса — віхуру дэманаў, якія паслугуюцца розумам людзей, каб пантаць войны, спараджаць забойствы і пагібельнасць, так я тут паслугуюся вуснамі свядомага актора, каб трымаць перад вамі, эксэленц,

маю прамову. Кожны ёсць прылада, толькі пра тое не ведае. Адно толькі „Я” не ёсць прылада; яно стаіць у Царстве Сярэдзіны, далёка ад знакаў плюса і мінуса. Усё астатняе — прычындалле — адно прыладжана да другога; а нябачнае — прыладжана да „Я”.

Адзін раз кожнага года, 30 красавіка, бывае ноч Вальпургіі. Тады, як павядае народная легенда, выслабанаецца свет прывідаў і нечысці. Ёсць яшчэ і касмічныя ночы Вальпургіі, эксэленц! Па часе яны вельмі разлеглыя, каб чалавецтва магло пра іх памятаць, таму за кожным разам яны здаюцца новымі, датуль ніколі не бывалымі падзеямі.

Цяпер якраз пачатак такой касмічнай Вальпургіі.

І вось усё вышэйшае абяртаецца ў ніжэйшае, а ніжэйшае — у вышэйшае. Падзеі навалваюцца адна на адну амаль беспрычынна — тут ужо няма нічога „псіхалагічна” абгрунтаванага, як у пэўных раманах, што за асноўнае зерне існавання выстаўляюць „праблему ніжняй палавіны”, кахан-ня, пачуццёва яго завуаляваўшы, каб яно высьвятлялася яшчэ больш бессаромна, і разглядаюць шлюб беспасажнай мяшчаначкі як выбаўленчы момант у паэзіі.

Зноў прыйшоў час, калі сабакі шалёнага лоўчага могуць парваць шворкі, але і для нас ёсць тут нешта разломнае: найвышэйшы закон маўчання! Дэвіз „народы Азіі, беражыце свае самыя святыя даброці” для нас больш не мае вартасці. Мы аддаем іх дзеля карысці тым, хто выспелены для „палёту”: бо мы здольныя гаварыць.

Адно ўжо гэта ёсць прычына, чаму я гавару з вашай эксэленцыяй. Гэта запаведзь гадзіны, не нават заслуга *Dero private*. — *Час* настаў, калі „Я” павінна гаварыць да многіх.

Сёй-той не зразумее маёй мовы; на іх можа як бы сысці ўнутраны неспакой, які нападае на голуба, калі ён думае: „Нехта гаворыць са мною, але я не ведаю, што ён хоча, каб я рабіў”. Такі чалавек падупадае дзікай спакусе нешта ўчыніць, што насамрэч не ёсць воля ягонага „Я”, а загад сатанінскіх знакаў плюс на крывавым небе касмічнай ночы Вальпургіі.

Што я сказаў вашай эксэленцыі, адбылося гэтым разам зыходам з магчнага вобраза, яно толькі адлюстравалася ў Зрцадле — самыя ж словы ішлі з Царства Сярэдзіны; вы ведаеце — з „Я”, якое над-усім!

Вашай эксэленцыі высакародныя папярэднікі больш за тысячу гадоў аддаюцца празе праславіцца на прыпірышчы лейбмедыкаў, як бы яно было, калі б ваша эксэленцыя цяпер увайшла ў стан клопату пра стан іхняй душы?

Дагэтуль, эксэленц, — на мой велічэзны жаль не магу ўтоіць — іх палёт быў не вельмі высокі. „Хуткасць” з яе перцам не мяжуе так непасрэдна, як бы яно было пажадана, з прагна жаданым Царствам Сярэдзіны. Зародкі крылаў ваша эксэленцыя, вядома ж, маюць, у гэтым няма ніякага сумнення (як яно бывае з тымі, у каго іх няма, вы маглі б заўважыць па пане генеральным дырэктары), інакш я цяпер вас не турбаваў бы, — ну хай пакуль што і не крылы, як хацелася б, але зародкі крылаў,

то ўжо ж напэўна, ну, такія, скажам, як у пінгвіна.

Бразгат клямкі перапыніў прамову вусатага прывіда; люстра на дзвярах, якія павольна адчыняліся, павяло колам усё, што было ў пакоі, і выглядала, быццам кожны прадмет страціў сваю ўстойлівасць. Увайшоў паліцэйскі.

— Дайце ласкі, панове, ужо дванаццаць! Рэстран на сёння зачыняецца!

Яшчэ перш чым гер імператарскі лейбмедык змог замахнуцца на многія пытанні, якія перапаўнялі ягоныя грудзі, актор моўчкі выйшаў.

Пяты раздзел Авэйжа

Штогод 16 траўня, на свята святога Ёгана Нэпамука, заступніка і патрона Багеміі, у падвальным паверсе палаца Эльзэнвангера гаспадар ладзіў вялікую пачостку чэлядзі, на якой паводле прадаўняга градчанскага звычаю спадарства ў ягонай асобе сядзела на чале стала.

Гэтай ноччу, пачынаючы роўна з восьмай гадзіны і канчаючы апошнім удрам дванаццатай, усе саслоўныя адрозненні паміж панам і слугою трацілі значэнне: елі і пілі разам, гаварылі адзін да аднаго на „ты” і віталіся за руку.

Дзе ў доме быў адзін сын, ён мусіў прадстаўляць гаспадароў; дзе не было, там абавязак ляжаў на старэйшай дачцэ.

Барон Эльзэнвангер адчуваў сябе пасля прыгоды з лунатыкам такім даткнёным, што мусіў прасіць сваю дарослую пляменніцу, юную графіню Паліксэну, узяць на сябе ягоныя абавязкі.

— Ты ведаеш, Ксэначка, — сказаў ён, пасадзіўшы яе ў пакоі сваёй бібліятэкі (сярод мноства кніг, з якіх ён за ўсё сваё жыццё ніводнай у рукі не браў) перад пісьмовым сталом, з вязаннем у руках, каля свечкі, — ты ведаеш, Ксэначка, я падумаў, ты мне як усё роўна дачка і ў цябе таксама ж адны толькі прыстойныя людзі. І калі пасля ты захочаш спаць і не йсці так позна дамоў, дык можаш начаваць у гасцёўні, добра, Ксэначка?

Калі Ксэначка без духу ўсміхнулася і хацела толькі нешта сказаць, запярэчыць, што яна ўжо распарадзілася паставіць сабе ложкак у партрэтным пакоі, але тут жа падумала, як расхвалявала б дзядзьку такое рашэнне, і прамаўчала.

Добрых паўгадзіны яшчэ сядзелі яны моўчкі ў запамрочаным пакоі адно насупраць аднаго — ён у крэсле, з шарсцяным пуфікам у нагах, праз кожныя некалькі хвілін пакутліва і глыбока ўздыхаючы, быццам

сэрца ў яго разрывалася напалам, яна — адхінуўшыся назал у крэсле-гайданцы пад пажаўцелымі фаліянтамі, з цыгарэтай, паўсвядома прыслухоўваючыся да аднатоннага пазвяквання пруткоў у пальцах.

Потым яна ўбачыла, як яе рукі раптам унутрана застылі, упусцілі панчоху, і яна амаль адразу з нахіленай наперад галавою ўвайшла ў мёртвы сон старога.

Нязносная сумесь з цялеснай стомленасці і нейкай няспыннай унутранай згрызотлівасці, чаго яна не ведала як назваць, трымала яе прыкаванай да крэсла.

Адзін раз нагнулася і ўжо намерылася была ўстаць — мабыць, лепей будзе калі адчыню акно і ўпушчу свежага дажджавога паветра? — але думка, што стары чалавек мог прагнуцца і зноў завесці з ёю якую-небудзь пустую старэчую гаворку, скавала яе рашучасць.

Яна агледзелася ў толькі збольшага асветленым свечкай пакоі.

Цёмначырвоны дыван з доўгім гірляндападобным узорам закрываў падлогу; яна напамяць ведала кожны завітак арабескі, так часта яна дзяўчынкай бавілася на гэтым дыване. Яшчэ і цяпер яна адчувала ў горле тухлявы пах пылу, які сыходзіў з яго, і — о колькі, колькі разоў! — упадала ў нервовы плач і гэтым атруціла сабе шмат гадзін дзяцінства.

І тое вечнае, шматгадовае: „Ксэначка, сачыце, каб ні плямачкі не пасадзілі на сукеначку!” Ранішняя зара яе ранняй маладосці ад гэтага пашарэла. Поўная нянавісці яна пракусіла цыгарэту і далёка шпурнула яе ад сябе.

Як пастаянныя ўцёкі з мясцін безуцешнасці ўяўляўся ёй час яе дзяцінства, калі цяпер думала пра яго, пакутлівыя ўспаміны ад выгляду доўгіх паліц з запаленымі кнігамі, якія яна калісьці ў марнай надзеі знайсі і іх карцінку так часта гартала. Як адчайнае пырханне маладзенькай пеўчай птушкі было гэта ў яе, заблуджаная ў старых мурах, сасмяглая ў пошуках кропелькі вады: на тыдзень дахаты ў журботлівы замак цёткі Заградкі, пасля праз пакутліваю нядзелю сюды і зноў туды.

Яна доўга і задумліва паглядзела на свайго старога дзядзьку, вялыя, бяскроўныя павекі ў якога былі так моцна заплюшчаныя, што яна ўявіць сабе не магла, як ён іх расплюшчыць зноў.

Цяпер яна неяк раптам ужо ўразумела, што ў ім так ненавідзела, — у ім і ў цётцы, — хоць ніводнае з іх ёй ніколі слова благога не сказала: гэта было відовішча іх заснулых твараў!

Яна вярнулася да аднаго маленькага здарэння ў раннім маленстве, бадай, такога ж нязначнага, як пясчынка.

Яна ляжала ў ложкачку, мабыць, гадкоў чатыры было, і раптам прагнулася — можа, ці не ў гарачцы, можа, напалоханая страшным сном, — закрычала, але ніхто не падышоў, — выпрасталася, а там у пакоі спала, седзячы, яе цётка, спала так глыбока і без памяці, што не дабудзіцца ніякім кліканнем, круглыя цені шкельцаў у акулерах вакол вачэй, як у

мёртвага каршуна, а на твары закамянелы выраз бязлітаснай жорсткасці.

І з таго часу засела ў дзіцяці няпэўная агіда да ўсяго, што хоць нечым нагадвала адбітак смерці. Спачатку быў неўсвядомлены страх перад заснулымі тварамі, пазней гэта перарасло ў тупую інстынктыўную нянавіць. У нянавіць да ўсяго мёртвага, бяскроўнага — такую глыбокую, як толькі карані яе маглі дастаць у сэрцы, у якой жыццёвая прага, трыманая ў дрымоце з пакалення ў пакаленне, чакае толькі трапнага моманту, каб, падобна полымю, вышугнуць вонкі і ў адзін момант ахапіць пажарам усё яе існаванне.

Вакол яе, колькі яна памятала сябе, была старэчасць, — старэчасць цела, мыслення, размоваў і ўчываў, старэчасць ва ўсім, што адбывалася, — партрэты старых мужчын і жанчын на сценах, — увесь горад і вуліцы, і старыя дамы, пашэрхлыя, жухлыя, зморшчаныя; нават мох на пракавечных дрэвах у садзе — як шэрая старцоўская барада.

Пасля было выхаванне ў кляштары Сакр-Кёр. Спачатку як яркая прагаліна ў нязвыкласці, але толькі на некалькі дзён, пасля і гэта ўжо блякла цьмілася, рабілася святлом абмоўклым, спакойным — аж занадта, як стомленая вечаровая зара, настолькі стомленая, што не магла не справакаваць створаную драпежнаму зверу душу ўспружыніцца на скачок.

Там у кляштары ўпершыню прагучала слова „любоў”: любоў да Збаўцы, якога Паліксэна гадзінамі мела перад вачыма, прыбітага да крыжа, з крывавымі плямамі, крывавай ранай на грудзях і крывавымі кроплямі пад асцюкамі цярновага вянка — любоў да заповедзі, у якой гаварылася, што стаяла перад вачыма: кроў, пакутніцтва, бічаванне, укрыжаванне, кроў, кроў...

Пасля любоў да іконы літасці, да пакутнай багародзіцы, сэрца якое было прабітае сямю мячамі. Крывавачырвоныя лампы-ампелі. Кроў. Кроў.

І кроў як сімвал жыцця зрабілася жарсцю яе душы, глыбока ўгрызлася ў яе, у самае нутро.

З усіх юных двараначак, якіх выходзілі ў кляштары Сакр-Кёр, яна неўзабаве зрабілася самай зацятай.

Але і — самая зацятая не ведала таго сама.

Крышку французскай, крышку англійскай, крышку музыкі і гісторыі і арыфметыкі і ўсяго іншага — яна ледзь магла ўвабраць гэта ў сябе. У наступную хвіліну ўжо і забывала.

Толькі любоў заставалася.

Але любоў да... крыві.

Даўно, яшчэ пакуль не пазнаёмілася з Отакарам, вярнулася дадому з кляштару, і калі амаль забытая старэчасць зноў абвалакла яе з усіх бакоў як нешта абуджанае да новай рэальнасці, ёй здалося, што тое, што так доўга напаўняла яе гарчай любоўю — пакутніцкі лёс Збаўцы,

— паступова і спакваля адышлося ў мінуласць, якая і тысячу гадоў раней была ўсё тым самым магілападобным, чужым асяроддзем.

Толькі кроў у сваім жыццёвым колеры няспынна сачылася як вечная крыніца „адтуль” сюды, з часоў ўкрыжаванага аж да яе; тонкая, прасочлівая чырвоная нітачка. І ўсё, што яна бачыла жывым і маладым, усё гэта неўсвядомлена звязвала яе з паняццем „крыві”. Ува ўсім, што ўжо было і вабіла яе і напаўняла жарсцю: кветкі, шлюбныя гульні жывёлаў, вяселы крынічны нораў, сонечнае святло, маладыя людзі, водар і мілагучнасць, усё гучала ў слове, якое ў яе душы няспынна, няўхільна, яшчэ нячутна мармытала, як з трывожнага сну, што папярэднічае абуджэнню, — у слове „кроў, кроў”.

Пасля аднаго разу быў узламаны ў Эльзэнвангера банкетны пакой, у якім былі вывешаны партрэты яе продкаў і графіні Паліксэны Лямбуа; і калі яна яе ўбачыла сярод іншых, з якіх большасць таксама былі яе цялесныя продкі, у яе закралася несамавітае пачуццё, быццам гэта зусім не партрэт памерлай, а адбітак істоты, якая недзе рэальна павінна існаваць, намнога больш жывая, чым нешта яшчэ, што яна калі-небудзь бачыла. Яна спрабавала пазбыцца гэтага пачуцця, але яно зноў і зноў прыходзіла да яе: яна вісіць тут сярод мёртвых твараў — тое, што мяне так вусцішна кранае, казала яна сабе, не дужа стараючыся паверыць сказанаму, можа быць падабенствам майго ўласнага лёсу.

Але каб толькі гэта, дык не; справа ўкладвалася інакш, выходзіла за межы яе здольнасці разумець.

Карціна, там на сцяне, была ў пэўным сэнсе ёю самою — нешта такое, як калі зародак насеніны нясе ў сабе імітацыю расліны, якая павінна ёю зрабіцца, недаступнаю знешнім адчуванням і аднак жа ва ўсіх арганічных дэталях выразна акрэсленаю, — так той партрэт вісеў у ёй з самага маленства, быў прадугледжанай наперад матрыцай, у якую павінна была ўрасці яе душа кожнай клеткай, кожным валаконцам, аж пакуль ёю самою не будзе запоўнена самае маленькае паглыбленне ў той матрычнай форме.

У ёй раптам прагнулася падсвядомае ўразуменне, што яна ўбачыла самую сябе з усімі сваімі задраманымі, а цяпер перад усімі раскрытымі ўласцівацямі, спрычыніла адчуванне партрэта яе продкавіцы-двайніцы як нечагась жывейшага за ўсё астатняе, што яна калі бачыла.

Але жывейшым за ўсё жывое на свеце чалавеку можа здавацца толькі ён сам.

Яна не ведала закона, на якім грунтуецца ўсё магічнае: „Калі дзве велічыні роўныя паміж сабою, дык яны ёсць адно і тое ж самае і існуюць толькі адзін раз, нават калі час і прастора яўна раздзяляюць іх існаванні”.

Калі б яна гэта ведала і разумела, яна была б здольная да драбніц ведаць свой лёс загадзя і наперад.

Падобна на тое, як пазней партрэт паўплываў на Отакара, так паў-

пльваў і на яе; толькі яе партрэт не пераследаваў, як яго, бо яна паступова звыклася і зраслася з ім і зрабілася ім. І калі б яна не існавала на зямлі як жывы прататып партрэта, гэта ніколі не змагло б збіць Отакара з тропу; але так яно было ўжо закладзена чароўнай сілай яе крыві, а ягоная кроў цікавала за сапраўднай жывой істотай і адчувала сябе магнетычна прыцягальнай да яе.

Калі пазней Паліксэна сустрэла Отакара ў саборы — ніякая сіла ў свеце не магла б паблытаць тое, што тады адбылося; лёс згодна з жалезнымі законамі давёў да спеласці тое, што было пасеяна раней. Што закладзена ў цела, замкнута і запячатана ў ім як форма, тое ператварылася ў жывы змест — з насеніны зрабілася плодам. І нічога іншага.

Што агульнага ў мудраца і жывёлы: ніколі не адчуваць раскаяння за нейкае ўчыненае дзеянне — гэта перадалося і ёй, калі перамагла кроў.

Нявіннасць мудраца і нявіннасць жывёлы змусілі сумленне змоўкнуць.

Ужо праз дзень яна пайшла да споведзі з ясным усведамленнем таго, чаго яе навучылі ў кляштары, — „што яна ўпадзе мёртва, калі ўтоіць які-небудзь свой грэх”.

Глыбока ў душы яна ведала: яна *будзе* ўтойваць і тым не меней застанеца жыць. Яна правільна зрабіла і ўсё ж — памылілася: тое, што датуль адбывалася як яе „Сама”, загінула; а іншае „Сама” — тое, што адпавядала партрэту яе продкавіцы, — у той самы момант адразу заняло месца першага.

Гэта не проста выпадак альбо сляпое самадурства, калі чалавек паслядоўнасць свайго радаводу называе словам „ствол дрэва”, гэта насамрэч „ствол” „дрэва”, які пасля доўгай зімовай лежні і пасля частай перамены барваў свайго лісця заўсёды і заўсёды гоніць моц у адну і тую самую галіну.

Мёртвае Паліксэна ў партрэтнай зале ажыла, а жывая ўпала мёртваю — яны выбавілі адна адну, і кожная засталася бязвіннаю; адна ўтоіла на споведзі, што павінна была ўчыніць другая. І кожны новы дзень вынаджваў новыя бутоны з маладой галіны старадрэвіны — новыя і ўсё ж прадаўна-старыя, як „ствол дрэва” здаўна прывык іх выпускаць: у Паліксэне сплавіліся каханне і кроў у адно нераз’емнае паняцце.

Бічаваная салодкай, пажадлівай снагай, якую ўсе старыя лічылі ў сваім атачэнні перананпружаным пацягам да пазнання, яна, пачынаючы з той хвіліны, бадзялася па Градчанах, з аднае гістарычнае мясціны, дзе пралівалася кроў, да другога, ад аднаго пакутніцкага вобраза да другога. Кожны шэры, абветраны камень, міма якога раней яна праходзіла абьякава, цяпер расказваў ёй пра крываваць, пра пакутлівыя тартуры, з кожнай пядзі зямлі хупала чырванаватай парай; беручыся за меднае кальцо на дзвярах капэлы, за якое сутаргава чапляўся кароль Вэнцаль, перш чым яго забіў родны брат, яна адчувала ў сабе пранозлівы подых смерці, які ўеўся ў гэты метал, але: ператвораны ў палка-гарачую,

шалёную палкасць.

Усе Градчаны з іх маўклівымі, закамянелымі будынкамі зрабіліся ёй жывымі гаваркімі вуснамі, якія сотнямі жывых языкоў нашэптвалі ёй ўсё новыя і новыя страхі і жахі з яе мінулага.

Паліксэна механічна палічыла ўдары вежавага гадзінніка, які абвяшчаў наступленне восьмай гадзіны, а пасля спусцілася па лесвіцы ў пакой для прыслугі.

Насустрач ёй выйшаў стары слуга ў паласатым каптане, пацалаваў яе ў абедзве шчокі і правёў да месца начале доўгага дубовага стала без абруса.

Насупраць за ніжнім канцом стала сядзеў князеў фурман Лабковіч, малады расеец са змрочным тварам і глыбока аселымі чорнымі вачыма, які разам з іншымі з дваранскіх дамоў быў запрошаны ў госці — поруч з ім, суседам па стале, сядзеў татарын з кіргізскіх стэпаў, на галаве круглая, чырвоная, падобная на феску шапачка — на гладка паголеным чэрапе. Ёй казалі, што ён — барэйтар, канюшнік, князя Рогана, а раней быў правадніком каравана ў даследчыка Азіі Чома дэ Кёро.

Бажэна ў прагулачным туалете, у шапачцы з гнуткім пяром, — калядны падарунак графіні Заградкі — паўзверх падшпіленых косаў, унесла частункі: спачатку курапатак з зелянінай, пасля пакроеныя скібачкамі кнэдлі з чорнай мукі з павідлам, па-нямецку — цвэчгенмус.

— Смачнога табе, Паліксэна, еж і пі! — сказала старая Эльзэнвангерава кухарка і падбадзёрліва падміргнула пакаёўкам і пасудніцам, якія шчыльненька, як толькі можна было, абсели стол, як кураняты квактуху, якой вельмі абыходзіць браць пад свае крылы вывадак на той пільны выпадак, калі высакароднай шулячысе ўрэштачкі раптам стукне ў галаву кінуцца з вышыні і задраць каторае на закуску.

Спачатку панавала нейкая скаванасць у кампаніі, якая складалася з каля дваццаці мужчын, жанчын і дзяўчат усіх узростаў, бо многім з іх звычай есці за адным сталом з гаспадарамі быў неабыякім дзівам, і яны баяліся, каб па-дурному не абсудобіцца з нажом там ці відельцам, бо чорт яго ведае, як імі есці, але Паліксэне хутка ўдалося ўнесці ў застолле нязмушанасць, уцягваючы то таго, то таго ў гутарку, у якой маглі браць удзел і ўсе астатнія.

Адзін Мола Осман, татарын, моўчкі еў пальцамі і штохвіліны мачаў іх у міску з вадою і апалоскваў, а пануры расеец каб табе словам акінуўся, толькі сюд-туд паводзіў доўгім, пранізлівым позіркам, амаль варожа і з нянавісцю.

— Раскажыце ж, — пачала яна, калі вынеслі закускі і былі напоўнены шклянкі чаем і віном. — Што, зрэшты, тады адбылося? Гэта праўда, што там угары лунатык..?

— Ну, вядома, ваша міласць графіня, — гораха ўставілася Бажэна, падавілася ад кухарчынага штурхалю пад рэбры і хуценька паправілася:— Вядома, Паліксэна, я на свае вочы бачыла! Гэта было жахліва.

Адразу, як толькі Брок забрахаў, я ўжо ведала, рыхтык як сказаў пан барон: Езус, Марыя і Ёзэф! А тады яго як тузана ўгору, а ён як паляціць, ну — як бы гэта сказаць — як вогненны певень, такія, бы жар, вочы ў яго парабіліся... Каб гэтага шкапліка, — яна схапілася за амулецік, які насіла на шыі, — не мела, на шчасце, на сабе, думаю, сёння я была б трупам. Так дзіка ён падзівіўся на мяне. А тады яго раптам як не шпурне цераз жывую агароджу, а ён так як не паляціць; як... як... як з трубы якое. Пан Лаўкота...— звярнулася яна да старога камердынера, — ты ж сам бачылі...

— Глупства,— мармытнуў стары і несамахоць патрос галавой, — усё было а зусім жа і ня гэдык.

— Ну ж канечне, цяпер ты раптам зноў будзеце нам казаць, што не можаце сведчыць, пане Лаўкота, — гарачылася Бажэна, — але ж вы такі спалохаўся.

— Што? Ён ляцеў у паветры? — недаверліва спыталася Паліксэна.

— Апо, просім. Бітшэн, але ж бо такі.

— Што, і праўда, вось так і лунаў.

— Такі ж бо.

— І во так во гарэлі вочы?

— А сэхіба ж бо й не.

— І тады, кажаце, ён пры маёй цётцы і дзеду, пры ўсіх астатніх панах як бы — ператварыўся?

— Ну, але ж но, такі доўгі і худы, як дзяркач, зрабіўся, — пацвердзіла Бажэна. — Я праз замок... — збянтэжана спынілася, спалохаўшыся, што прагаварылася. — Ну так, вядома, далей я ўжо нічога не бачыла. Мяне ж тамака не было; літасцівая фраў графіня мяне да багемскай Лізелі паслалі... — Зноў кухарчын штурханец пад рэбры канчаткова заткнуў ёй рот.

Нейкую хвіліну ўсе маўчалі.

— А як, зрэшты, завуць чалавека? — напайголасу спытаўся расеец у суседа.

Той паціснуў плячыма.

— Зрцадла, наколькі я ведаю, — адказала Паліксэна замест таго. — Думаю, нейкі вандроўны камедыянт з Фідлавацкай... З кірмаша...

— Так, так... яго называлі.

— А ты думаеш, яго звалі інакш?

Расеец павагаўся:

— Я... я не ведаю.

— Але ж ён-такі камедыянт? Праўда ж?

— Не. Напэўна не, — падаў голас і татарын.

— Ты яго ведаеш?

— Вы ведаеце яго, пане Мола? — наперабой загаманілі ўсе.

Татарын, як бы баронячыся, падняў рукі.

— Я толькі адзін раз гаварыў з ім. Але думаю, не памыляюся: ён — прылада ў руках Эўлі.

Чэлядзь недаўмёна ўтаропілася на яго.

— Я ведаю, тут у Багеміі нічога пра гэта не чулі, але ў нас на Ўсходзе такое не дзіва. — І, падбадзёраны Паліксэнай расказаць усё больш падрабязна, ён кароткімі сказамі расказаў, кожную пару слоў спачатку перакладаючы са сваёй мовы на нямецкую: — Эўлі — гэта факір-чарадзеі. Факіру-чарадзею патрэбен рот, інакш ён не можа гаварыць. Таму ён выбірае сабе рот мёртвага, калі хоча гаварыць.

— Дык ты думаеш, Зрцадла — мёртвы? — спытаўся расеец з усімі прыкметамі раптоўнага ўзбуджэння.

— Не ведаю. Можа, ён напалавіну... — запытальна павярнуўся татарын да Паліксэны: — Як гэта сказаць? Напалавіну... напай...

— Уяўна мёртвы?

— Але. Уяўна мёртвы. Калі Эўлі хоча гаварыць вуснамі іншага чалавека, ён спачатку выходзіць з самога сябе і ўваходзіць у кагосьці іншага. Ён робіць гэта так... — Нейкі момант татарын думаў, як яму лепей патлумачыць, пасля прыклаў сабе палец паверх дыяфрагмы на тое месца, дзе рэбры звязаны з грудной косткай. — Тут сядзіць душа... Яе ён выпягвае наверх, — ён паказаў сабе на горла, пасля на ноздры... — спярша сюды, пасля туды. А тады ён пакідае сваё цела з дыханнем і ўваходзіць у мёртвага. Праз нос, праз шыю, у грудзі. Калі цела мёртвага яшчэ цэлае, мёртвы ўстае, і як жывы. Але гэта ўжо не ён, гэта Эўлі.

— І такое адбываецца з самім Эўлі? — напружана спыталася Паліксэна.

— Цела Эўлі — як бы мёртвае, пакуль ягоны дух сядзіць у іншым целе. Я часта назіраў за факірамі і шаманамі. Яны заўсёды сядзяць, як мёртвыя. Гэта таму, што іхні дух у некім іншым. Гэта называецца „авэйжа”. Але факір умее рабіць авэйжу і з жывымі людзьмі. Адно толькі тыя павінны спаць, альбо быць аглушанымі, калі ён у іх уваходзіць. Некаторыя, і асабліва самотнікі, якія ў часы свайго жыцця мелі асабліва моцную волю альбо павінны былі выконваць на зямлі місію, яны могуць уваходзіць нават у *прытомных* жывых, і тыя гэтага не заўважаюць, але часцей за ўсё яны карыстаюцца цэлам уяўна мёртвых альбо жывых. Як напрыклад, з гэтым вашым Зарцадалам... Чаго ты так глядзіш на мяне, Сяргей?

Расеец пры апошніх словах ускочыў, імгненна абмяняўся позіткам з яшчэ адным слугою і літаральна прыкіпеў да вуснаў татарына.

— Нічога, нічога, Мола; я проста здзіўлены.

— У мяне дома, — гаварыў далей татарын, — часта здараецца так, што чалавек, які да таго жыў вельмі спакойна, раптам ужо не ведае, як яго завуць, і йдзе ў свет. Тады мы кажам: Эўлі альбо шаман усяліўся ў ягонае цела. Шаманы не веруючыя, але яны могуць рабіць тое самае, што і Эўліях. Учыненне авэйжы не мае нічога агульнага з Каранам.

Калі мы рана ўстаем і адчуваем, што не зусім такія, як звечара, як калі клаліся спаць, — дык мы апасаемся, што ў нас засеў самотнік, і энергічна некалькі разоў выдыхаем, каб вызваліцца ад яго.

— Чаму ты думаеш, што мёртвыя хочуць пранікаць у цела жывых? — спыталася Паліксэна.

— Можа, каб мець сваю асалоду. Можа, каб нешта навярстаць на зямлі, што яны не паспелі ці забыліся зрабіць, як былі жывыя. Альбо, калі яны жорсткія: каб учыніць вялікую крываваю лазню.

— Тады магчыма, што вайна...

— Вядома, — згадзіўся татарын. — Усё, што людзі робяць упоперак свайму жаданню, ідзе ад авэйжы, хай так, хай гэтак. Калі людзі раптам дзяруць адзін аднаго, як тыгры, думаеш, яны рабілі б гэта, калі б нехта не ўчыніў з імі авэйжы?

— Яны гэта робяць, думаю, бо яны... ну, бо яны натхнёныя на... на нешта; на нейкую... ідэю, магчыма.

— Ну, але ж гэта і ёсць авэйжа.

— Значыцца, натхненне, захапленне і авэйжа — адно і тое самае?

— Не, спачатку прыходзіць авэйжа. А з яе ўжо тады вынікае захапленне. Часцей за ўсё гэтага не заўважаеш, калі нехта з некім учыняе авэйжу. Але натхненне, захапленне — іх адчуваеш, і таму думаеш, што яны ў чалавеку ўзнікаюць самыя з сябе. Ты ведаеш, ёсць розныя віды авэйжы. Адны людзі ўмеюць рабіць авэйжу ў іншых, проста прамаўляючы. Але гэта заўсёды толькі авэйжа, проста больш натуральная. З чалавекам, які разлічвае толькі на самога сябе, ніхто на свеце не можа зрабіць авэйжы. Ні нават Эўлі, ні шаман.

— І ты лічыш, што калі Эўлі зрабіў з намі авэйжу, дык і пачалася вайна?

Татарын з усмешкаю паківаў галавою.

— Альбо шаман?

Зноў паківанне.

— Дык тады хто?

Мола Осман паціснуў плячыма. Паліксэна па ім бачыла, што яму больш не хацелася гаварыць; яго ўхілісты адказ: „Хто толькі верыць у сябе і думае пра сябе, перш чым нешта пачаць, з тым ніхто не можа зрабіць авэйжы” толькі ўмацаваў яе ў гэтай подумцы.

— Ты магаметанін?

— Н-не, не зусім. Ты ж бачыш, я п'ю віно. — Татарын падняў сваю шклянку і выпіў, кіўнуўшы ёй.

Паліксэна адкінулася ў крэсле назад і моўчкі вывучала яго поўныя спакою рысы. Круглы, гладкі твар, свабодны ад усякай страснасці і ўзбуджэння.

Авэйжа?! Якія дзіўныя прымхі. Яна зрабіла глыток чаю з кубачка. А што ён скажа, калі я ў яго папытаюся, ці можна маляваць партрэты з авэйжы? Ай, чаго гэта я, ён жа толькі канюшнік!.. — Яна разлавалася,

што так доўга слухала яго, злавалася ўсё больш і больш, чым ясней ёй рабілася, што яшчэ ніколі з кім-небудзь са сваіх родзічаў нават блізка не гутарыла так зацікаўлена, адчула сябе як бы расава пакрыўджанай. Прыплюшчыла вочы, каб ён не заўважыў, што яна няспынна сачыла за ім. Калі б я мела яго пад сваёй уладай, я загадала б адсячы яму галаву, хацела яна сказаць у нейкім крыважэрным атлуменні, каб зноў выпрастаць сваю пакрыўджаную пыху, але гэта ёй не ўдалося.

Пачуццё вусцішнасці не магло ў ёй падняцца, калі толькі яно не ў пары з любоўю альбо пажадай — і тое і другое свяцілася з татарына, як з нябачнай шыльды.

Яна падняла вочы: частка маладзейшай абслугі пад час яе дыялогу з азіятам збілася ў грамадку каля задняй сцяны доўгага пакоя і напаўголасу перагаворвалася, але, па ўсім відаць, вельмі ўсхвалявана.

Да яе даляцела некалькі слоў: „Пралетарыяту няма чаго траціць, апрача сваіх ланцугоў”. Слуга, які перад тым так вымоўна паглядзеў на татарына, узяў слова; гэта быў малады чалавек з упарцістым позіркам, мабыць, з пражскіх чэхаў, выглядаў вельмі начытаным і спрытна кідаўся сацыялістычнымі цытатамі: „Маёмасць — крадзёж”.

Пасля — працяглае мармытанне, з якога даволі часта прарывалася імя „Ян Жыжка”. — „Гэта ўсё глупства, ад гарачкі мазгоў,— прашыпеў другі, з цяжкасцю стрымліваючы шэпт, і, нібы даючы прастору сваёй злосці, крутануўся на абцасе вакол сваёй восі. — Карацей, нас будуць страляць, як толькі яўкнем. Кулямёты! Ку-ля-мё-ты!” Усё, што ён гаварыў, не рабіла на нікога аніякага ўражання, кожны раз расеец меў чым запырэчыць. А словы „Ян Жыжка” гучалі рэфрэнам.

Раптам прагучала імя „Отакар Вондрэйц”. Паліксэна добра расчула яго.

Яна міжволі падалася наперад, каб дакладна ўлавіць, пра што там вялося.

Расеец заўважыў яе рух і борздзенька кінуў усім знак, пасля чаго яны імгненна перапынілі гворку і, як мага непрыкметней вярнуліся на свае месцы за сталом.

Чаму яны так робяць, разважала Паліксэна. Яна інстынктыўна адчувала, што ўсё, пра што там гаварылася, датычылася яе і яе касты: калі б усяго толькі незадаволенасць платай альбо што-небудзь такое, яны б так не хваляваліся.

Што было названа імя Отакара, занепакоіла яе больш за ўсё. Мабыць, яны нешта ведаюць? Яна сілком страсянула з сябе свае думкі... А, прымхлівая баязлівая чэлядзь. Чаго мне праз іх пераймацца. Хай сабе думаюць, што хочуць. А я — што мне больш дагаджае, тое і рабіцьму.

Яна паспрабавала прачытаць з твару Бажэны; дакладна ж ведала, што раней у Бажэны былі пэўныя далікатнасці з Отакарам — але заўсёды ёй гэта не абыходзіла. Яна была занадта ганарыстая і фанабэрыстая, каб раўнаваць да кухоннай служанкі. Не, Бажэнін твар быў абыякавы

і толькі прыветлівы. Значыцца, імя Отакара было спамянута ў нейкай іншай сувязі?

Цяжка стрымная нянавіць у вачах у расейскага фурмана падказала ёй, што, мабыць, гаварылася пра зусім іншыя рэчы, зусім не пра персаналіі.

Прыгадалася размова, якую яна некалькі дзён таму назад выпадкова пачула ў краме: там унізе, у Празе, пачаліся звычайныя дурныя закалоты. Смердзь зноў плануе нейкія „мітынгі” — біццё вокан альбо нейкія такія іхнія „дэмакратычныя” шалы ці што там яшчэ.

З палёгкай уздыхнула. Чаму яе павінна турбаваць, што там пачнецца далей! Паўстанне ў Празе: дробязі і пустая лухта.

Пакуль што ніколі яшчэ нічога такога не перакідалася цераз масты на па-гэты бок, на Градчаны. На дваранства бестыя пакуль што не ашчэрвалася.

Холадна і пакепліва адказала яна позірку расейца.

І ўсё ж уся ўнутрана здрыганулася, так выразна адчула яна пагрозлівую нянавіць, якая ішла ад яго.

Але нішто ў ёй не перарасло ў страх — толькі павольнае казытанне, свайго роду „пажадлівае ўздыбленне валасоў”, як яна сама сабе гэта вызначыла, прыйдзе дзень, і ўсё гэта будзе сур’ёзна і прывядзе да крыві.

„Грунтовыя воды” — сярод яе думак узніклі раптам і словы „грунтовыя воды”. Нібыта нейкі голас у ёй вымавіў іх. Чаму „грунтовыя воды”? Якая тут сувязь з тым, пра што яна думала? — Яна не ведала дакладна, што гэта азначала: „грунтовыя воды”. Нешта такое, што спіць у зямлі, пасля раптам падымаецца, падымаецца, нацякае ў скляпы, падмывае мур, і тады ўначы рушацца старыя дамы, ці там яшчэ нешта падобнае робіцца.

І з гэтага неўсвядомленага ўяўлення вырастала карціна: гэта была кроў, што там падымалася з глыбіні — мора крыві, якая сачылася з зямлі, цякла з-пад рашотак каналізацыі, залівала вуліцы, пакуль усё гэта патокамі не сплівала ў Влтаву.

Кроў — сапраўдная грунтовая вада Прагі.

Свайго роду аглушэнне нагарнулася на яе.

Чырвоны туман перад вачыма; яна бычыла, як ён павольна адплываў ад яе да расейца, твар якога, як ад калатлівага страху, раптам пабялеў.

Яна адчула, што нейкім чынам атрымала перамогу над гэтым чалавекам. Яе кроў была мацнейшая за ягоную.

Нешта такі ёсць... у гэтай „авэйжы”. Яна паглядзела на рукі расейца: лапы пачварыны, шырокія, страшныя, як створаныя, каб душыць — цяпер яны бездапаможна і як бы спаралізавана ляжалі на сталі.

Гадзіна тая, калі пралетарыі парвуць свае ланцугі, яшчэ доўга не настане, смяялася яна сама ў сабе.

Яна раптам *зразумела*, што і яна магла б рабіць авэйжу, калі б захачела, можа, нават заўсёды гэта ўмела — яна і яе род, стагоддзямі.

Шосты раздзел Ян Жыжка з Троцнава

Пад апошні дванаццаты ўдар гадзінніка чэлядзь пачціва паднялася: гадзіна супольнасці закончылася.

Паліксэна стаяла ў партрэтным пакоі, не рашаючыся сказаць, каб Бажэна дапамагла ёй раздзецца. Пасля адаслала яе.

— Цалую ручку вашай літасці графіні, — дзяўчына схапіла яе за рукаў і пацалавала.

— Дабранач, Бажэна, ідзіце ўжо.

Паліксэна села на край ложка і паглядзела ў полымя свечкі.

Цяпер спаць? Думка падалася ёй недарэчнай. Яна падышла да акна, якое выходзіла ў сад, і рассунула цяжкія шторы.

Вузкі светлы серпik месяца завіс над дрэвамі: марная цяжбіна святла з цемраю.

Пасыпаная жвірам дарожка да рашотчатай брамы была матава асветлена ліхтарамі з першага паверха.

Бясформныя цені слізгалі па дарожцы, збіраліся, разбягаліся, выцягваліся, знікалі, вярталіся назад, рабіліся доўгімі і тонкімі, цягнулі шыі над цёмнымі плямамі газонаў, каб некалькі імгненняў пастаяць напраста цёмным туманным шлейфам паміж кустоў, зноў кукожыліся, сыходзіліся галовамі ў кучку, быццам даведаўшыся пра нешта таямнічае, што павінны былі бязгучнай мовай перадаць адно аднаму толькі на вушка. Гульня сілуэтаў унізе, у пакоі для слуг.

Адразу за цёмным, масіўным паркавым мурам, дзе якраз нібыта ўжо і свет канчаўся, падымалася з туманнага глыбіняў неба, — бяззорная, раззеўраная ўгору, невымерная прорва.

Паліксэна спрабавала па рухах ценяў адгадаць, пра што яны там унізе за шыбамі маглi гаварыць.

Марныя намогі.

І ўжо ці спіць Отакар?

Мяккае, поўнае тугі і чакання пачуццё сышло на яе. Толькі на адно імгненне, пасля ўсё прайшло. Яе мары былі іншыя, чым у яго. Больш дзікія, больш палкія. Яна не магла доўга бавіцца з ціхамірнымі ўявамі; ёй нават не было ясна, ці кахала яна яго.

Што было б, калі б яна рассталася з ім? Часам яна разважала пра гэта, але ніколі не знаходзіла адказу. Пустое было б спрабаваць адгадаць, пра што гаварылі цені.

Сваё нутро яна ўспрымала як нейкую неспасцігальна загадкавую пустаку — непранікальную і зачыненую, як і цемру перад вачыма. Нават

болею яна не змагла адчуць, калі спрабавала уявіць сабе, што вось, можа, якраз у гэтую хвіліну Отакар памірае. Яна ведала, што ў яго хворае сэрца і што яго жыццё вісела на тоненькай нітачцы, — ён сам ёй казаў, але словы неяк праляцелі міма яе ўвагі, быццам ён гаварыў ёй пра партрэт; яна павярнулася — так, пра гэты партрэт, пра той вунь партрэт на сцяне.

Яна ўхілялася ад позірку продкавіцы, узяла свечку, пераходзіла ад адной карціны да другой, асвятляючы іх: мёртвая чарада застылых твараў.

І ніводзін не загаварыў. І нават калі б яны цяпер стаялі перад мною жывыя, яны былі б мне чужыя; у мяне з імі няма нічога агульнага. Яны ў сваіх трунах ужо даўно сатлелі ў пыл.

Яе позірк прайшоўся па белым, разасланым ложку.

Легчы спаць? — неверагодна. Мне здаецца, калі ўжо лягу, дык ніколі не прачнуся, — ёй трапіў на вочы дзядзькаў партрэт: заснулы твар з бяскроўнымі, заплюшчанымі павекамі. Сон — нешта жахлівае. Можа, нават жудаснейшае за самую смерць.

Яна жахнулася. Што сон без відзежаў можа перайсці ў вечную смерць свядомасці, так выразна яна яшчэ ніколі не адчувала, як цяпер пад позіркам белага нябожчыка.

Панічны страх агарнуў яе раптам: напамілы божа, толькі прэч, толькі прэч з гэтага пакоя з трупамі! — Той паж вунь, на сцяне, такі маладзенькі, а ўжо спарахнеў, ні крывінкі ў жылах! У труне валасы каля шкілета. Выпалі з ашчэранага чэрапа. Спарахнелыя старцы ў магіле. Старцы, старцы. — Прэч, прэч ад гэтых старцаў.

Яна з палёгкай уздыхнула, калі ўнізе адчыніліся дзверы і адразу пасля гэтага па жвіры зашоргалі крокі.

Яна чула, як абслуга, ціха перагаворваючыся, развітвалася, хуценька патушыла свечку, каб яе не ўбачылі знізу, і ціха адчыніла акно — прыслухалася ўніз.

Расеец-фурман стаяў каля рапотчатай брамы, старанна абшукваўся ў кішэнях запалак, пакуль астатнія госці не пакінулі двор, а тады ўжо запаліў цыгарку.

Здаецца, ён чакаў кагосьці яшчэ; Паліксэна пазнала гэта па тым, як таямніча ён адступіў у цень, калі з дома пачуўся нейкі шлах, а калі ўсё зноў аціхла, сачыў праз пруты рапоткі.

Нарэшце да яго далучыўся малады чэх-лёкай, той з бычыным позіркам.

Ён таксама, здавалася, яўна пазбягаў кампаніі астатніх, бо яшчэ крыху пастаяў з расейцам, папярэдне ўпэўніўшыся, што за ім ніхто не выйшаў.

Паліксэна напружна ўслухоўвалася, пра што шапталіся гэтыя двое, але не змагла разабраць ні слова, хоць і стаяла мёртвая цішыня.

Пасля ўнізе ў пакоі абслугі патушылі святло, і жвіравая дарожка ў момант знікла з вачэй, як паглынутая цемрай.

— Даліборка, — пачула яна раптам голас расейца.

Затрымала дыханне.

Во! Зноў. Гэтым разам ніякага сумнення: „Даліборка” — яна гэта добра зразумела.

Значыцца, гаворка-такі пра Отакара? Яна здагадалася, што абодва мерыліся, ужо зараз, нягледзячы на позні час, ісці да Даліборкі і нешта там планавалі, чаго не павінны былі ведаць іншыя.

Вежа даўно была зачыненая; чаго ім там трэба?

Налёт да бацькоў Отакара? Смешна. — Да такіх бедных людзей? Альбо яму самому штосьці зрабіць? Помста, можа?

Адкінула гэтую думку таксама, як поўны абсурд. Отакар, які ніколі не вадзіўся з людзьмі іхняга рангу, мала калі нават гаварыў з імі — з якое такое рацыі ён мог бы нарвацца на іхнюю нянавісць і помсту?! Не, прычыны тут глыбейшыя, — яна так выразна ўяўляла сабе гэта, што ўспрымала як пэўную рэальнасць.

Брама ціха зачынілася, і яна пачула, як павольна аддаляліся крокі.

Нейкі момант яна вагалася, што цяпер рабіць. Заставацца тут? І... і ісці спаць?! — Не, не, не! — Значыцца, за імі!

Трэба было дзейнічаць як мага хутчэй, кожную мінуту парцье мог замкнуць браму, а тады вымкнуцца з дому будзе немагчыма.

Яна схапіла ў цемры свой чорны карункавы шаль — не рашылася запаліць свечку: толькі б зноў не ўбачыць гэтых страшных, старэчых, трупных твараў на сценах! — Лепей аддацца любым магчымым небяспекам на начных вуліцах.

Не цікаўнасць гнала яе, хутчэй, бадай, гэта быў страх заставацца цэлую ноч адной у партрэтным пакоі, паветра ў якім раптам здалося ёй чадным і задушлівым, быццам напоўненым дыханнем зданяў.

Ёй было не зусім ясна, чаму яна прыняла такое рашэнне; яна толькі адчувала: павінна была так зрабіць — з нейкіх прычын.

Каля брамы яна задумалася, які напрамак узяць, каб раптам не напароцца на абодвух мужчын.

Выбару не было: трэба было ісці ў абыход па Страмянай вуліцы і праз пляц Вальдштэйна.

Асцярожна, тулячыся да муроў, яна ішла ўздоўж вуліцы, пасля шпарка, як толькі магла, пераскоквала ад вугла да вугла.

Каля палаца Фюрстэнбэрга стаяў цэлы натоўп, нешта абгаворвалі; яна баялася ісці міма людзей, каб не пазналі, бо дапускала, сярод гэтага зброду маглі знайсціся некаторыя, што і пазналі б, — прайшла вечнасць, пакуль усе разышліся.

Пасля ўзбегла па вінтавой „старой замкавай лесвіцы”, паміж высокіх чорных каменных муроў, за якімі галіны дрэў, у квецені, белавата све-

цячыся ў цемнаце, асвятляліся прамянямі месяца і напаўнялі паветра ачмуральным пахам.

На кожным павароце яна прыпавольвалася і азіралася, спачатку ў цемру, каб абвыкнуцца з мясцінай, перш чым ісці далей, — каб неспадзявана не трапіць у чыесьці ліхія рукі.

Яна ўжо адолела ладны кавалак дарогі, калі ёй раптам здалася, быццам улавіла тытунёвы пах.

Расеец, было яе першай думкай, і адразу спынілася, застыла, каб не выдаць сябе шолахам вопраткі.

Цемра навокал здавалася непрагляднай — рукі перад вачыма не відаць; — верхні край мура справа, які адбіваў слабенькі водбліск глыбока завіслага ў небе месяца, палымнеў, і па ім бегалі плямы ценяў ад лістоў, матавым фосфарным святлом і падманлівым, імглістым свячэннем рабіў ёй немагчымым адрозніць ужо наступную прыступку лесвіцы.

Яна напружана ўслухоўвалася ў цемру, але не пачула ніводнага гуку.

Каб хоць лісцінка варухнулася.

Раз нават ёй здалася, быццам яна чуе ціхае, затоенае дыханне зусім блізка ад сябе — так, быццам яно ішло непасрэдна з левага мура. Яна свідравала вачыма цемру і выцягвала, старанна адасабляючыся ад любога шолаху, прыслухоўваючыся, галаву наперад — і гэта пачуццё знікла.

І больш не вярталася.

Мабыць, гэта было маё дыханне, альбо, можа, сонна варухнулася птушка — і яна, намацаваючы дарогу, пасунула нагу наперад, каб не прамахнуцца на наступную прыступку, і тут побач з ёю ярка заззяла запаленая цыгарэта і на нейкую хвіліну асвятліла твар, так страшна блізка ад яе, што ўжо ў наступны момант яна натыкнулася б на яго, калі б з жахам своечасова не адхіснулася.

Сэрца застыла — нейкае імгненне яна думала, што пад нагамі правальваецца зямля, і яна не памятаючы сябе рванулася ў ноч і спынілася толькі тады, калі калені пачалі падгінацца і яна, дабегшы да верхняй прыступкі палацавай лесвіцы, у святле зорак на адкрытым небе змагла распазнаць абрысы будынкаў і цьмяна мігатлівы ў тумане горад унізе пад нагамі.

Выматаная, амаль беспрытомная яна абAPERлася на каменны слуп брамнай аркі, пад якою ўздоўж верхняга схілу Аленевага яра бакавая сцежка вяла да Даліборкі. Толькі цяпер яе ўнутранаму зроку ва ўсіх дэтлях адкрыўся жывы твар і постаць, якія яна ўгледзела: чалавек у чорных акулерах — мабыць, ён быў гарбаты, такога, прынамсі, яна яго зноў у думках убачыла перад сабою, — у доўгім цёмным плашчы, з чорнымі бакенбардамі, без капелюша, з кудлатымі, парыкападобнымі валасамі і дзіўна надзьмутымі ноздрамі.

Калі зноў змагла перавесці дыханне і лягчэй уздыхнуць, яна паступова супакоілася.

Бяскрыўдны калека, які выпадкова там апынуўся і, мабыць, перапалохаўся не менш за мяне... І што ж там далей! — Яна зірнула ўніз на лесвіцу: дзякуй Богу, не ідзе за мною.

Тым не меней пасля перажытага страху сэрца яшчэ доўга моцна стукатала, і яна прысела і недзе з паўгадзіны яшчэ сядзела на мармуровай балюстрадазе лесвіцы, каб адпачыць, пакуль не пачала стыць на зябкім начным паветры, і галасы людзей, якія падымаліся па лесвіцы, канчаткова прывялі яе да памяці, — чаго гэта яны ідуць сюды.

Яна паднялася, атрэсла з сябе рэшткі нерашучасці, сціснула зубы, каб цалкам стрымаць дрыжыкі і апанаваць сабою.

Нейкі няясны поцяг ісці да Даліборкі зноў напоўніў яе і дадаў ёй новай сілы. Каб праверыць, што там намыслілі расеец і ягоны праважаты — можа, каб папярэдзіць Отакара пра небяспеку, якая нависла над ім? — яна нават не спрабавала самой сабе высветліць мэту сваіх намераў.

Пэўны гонар давесці да канца раней прынятае, хай сабе нават на блізір цалкам бессэнсоўнае рашэнне — хай сабе нават толькі дзеля простага задавальнення і каб даказаць сабе цвёрдасць і мужнасць, — крышку прытруціла мімалётная падумка, што а ці не разумней было б пайсці дамоў спаць.

Маючы перад вачыма зацененую будыніну Галоднай вежы з яе каменнай шапкай з кутасом як пастаянным указальнікам дарогі праз цемру, яна караскалася па крутых адхонах, пакуль не дабралася да невялікай форткі, якая вяла ў Аленеў яр.

Няясна ўсведамляючы, што ёй трэба прайсці ў ліпавы двор і пастукацца ў акенца да Отакара, яна хацела ўвайсці ў старавечныя мury, але тут пачула з глыбіні прыцішаныя галасы і ўбачыла цуг людзей — як ёй падумалася, тых самых, што прайшлі за ёю па лесвіцы, — якія, прадзіраючыся праз кустоўе, ішлі да падножжа вежы.

Яна ўспомніла, што ў сярэдні паверх Даліборкі звонку быў прабіты ў мury лаз, дастаткова вялікі, каб прапусціць прыгнутага чалавека — па паступова моўклым пярэшапце і па шуме апаўзальных і ападаных камянёў яна заключыла, што людзі карысталіся гэтым лазам, даб дастацца ўсярэдзіну вежы.

За некалькі скачкоў яна адолела павышчарбленыя прыступкі і пабегла да каравульнай будкі-хаткі, з якога насустрач ёй свяцілася матава-светлае акенца.

Яна прытулілася вухам да завешанай зялёнай паркалёвай занавескай шыбы.

— Отакар... Отакар! — яна выдыхнула гэта як мага цішэй.

Прыслухалася...

Нейкі трэск, ледзь разборлівы, там у пакоі, быццам нехта прагнуўся і заварочаўся ў ложку.

— Отакар? — яна далікатненька, пазногцем пастукала ў шыбу. — Отакар?

— Отакар? — як рэха шэптам вярнулася да яе. — Отакар, гэта ты?

Паліксэна ўжо хацела расчаравана адысціся назад, калі там усярэдзіне загаварыў нехта глухім голасам — так, бы сам з сабою ў сне. Перарывістае, вымучанае мармытанне, з паўзамі глыбокага маўчання; паміж — ціхае патрэскванне, быццам рука неспакойна пагладжвае па коўдры.

Паліксэне здалося, што яна разбірае ў сказаным словы з пацераў. Ціканне маятніка ўсё больш мацнела, чым больш яе вуха абвастрала ўспрыманняе шлохаў. І спакваля, як яна слухала і слухала, глухі голас здаваўся ёй усё больш і больш знаёмым.

Яна зразумела, гэта былі словы з малітвы, яна іх чула, але не зусім разумела сэнс, не разбірала, чый гэта быў голас.

Няясныя здогадкі, што гэтаму голасу павінен належаць стары, дабрадушны ў белым чапцы твар, трымалі яе ў напрузе. Гэта магла быць толькі прыёмная маці Отакара, — але ж я яе ніколі не бачыла!?

Імгненна як бы апопа апала з яе памяці...

— Збаўца ўкрыжаваны! Ты, у крывавым цярновым вянку, — гэтыя самыя словы калісьці гэты самы голас шаптаў каля яе ложка — яна ўнутрана бачыла, як спіскаліся пры гэтым маршчыністыя рукі, — бачыла перад сабою ўсю постаць, як яна тады там ляжала ў ложку, бездапаможная, скручаная падаграю; яна цяпер ведала: гэта была яе старая нянька, якая так часта далікатна гладзіла яе па шчочках і спявала ёй пяшчотныя калыханкі.

Уражаная, яна слухала абрывістыя словы, якія, ужо амаль неразборлівыя, пранікалі да яе сляху праз шыбу:

— Маці Божая, міладайна, дабраславёная ты сярод жанчын... не дай майму сну спраўдзіцца... адвядзі ліхое ад Отакара... і пакладзі грахі ягоныя на мае... — Ціканне гадзінніка перабіла апошнія словы сказа. — Калі ж нельга іначай і ты не хочаш адвесці ад яго благое, дык учыні, каб гэта я памылілася і каб *не* панеслі на сабе віны тыя, каго я *люблю*. — Паліксэна адчувала гэтыя словы, быццам страла ўпівалася ёй у сэрца. — Ушчуй жа яго, *не* адчужайся ад яго, выбаві яго, Маці Божая, з-пад улады тых, якія цяпер у вежы і намышляюць забойства...

Не слухай, калі я ў болях маіх зноў і зноў пращу цябе даць мне памерці.

Напоўні яго тугою, якая яго раздзірае, але пакінь яму рукі чыстыя ад крыві людскае; патушы ягонае жыццё, перш чым яно запляміцца забойствам. І калі на гэта патрэбна ахвяра, дык падоўжы дні мае ў пакутах і скараці ягоныя, каб не мог ён учыніць грэху... І не залічы яму ў віну тое, да чаго яго цягне. Я ведаю, ён прагне гэтага — толькі дзея яе.

Не залічы віны і ёй; ты ведаеш, я палюбіла яе з першага дня, як бы калі б яна была маё дзіця, — дай ёй, Маці Божая...

Паліксэна адхіснулася; яна інстынктыўна адчувала, што гэта маглі

быць толькі словы, пасланыя ў неба, і яны павінны былі прарваць вобраз, які яна насіла ў сабе, — і яна баранілася ад гэтага як пад ціскам патрэбы самазахавання. Вобраз продкавіцы ў ёй чуў пагрозу небяспекі быць выкінутым з жывых грудзей назад у мёртвую сцяну Эльзэнвангеравай галерэі.

На сярэднім паверсе Даліборкі, у круглым, страшным памяшканні, у якім раней павераныя карнай справядлівасці асуджалі свае ахвяры на вар'яцтва і галодную смерць, шчыльна збіўшыся ў гурт, на падлозе сядзелі мужчыны вакол дзіры, праз якую колісь скідалі ў склеп трупы пакараных.

У нішах былі ўстаўлены ацэтыленавыя паходні, і іх сляпучае святло злізвала фарбы з твараў і вопраткі зборні — з кожнай шчыліны і няроўнасці, так што ўсё здавалася як бы раскладзеным на блакітнавата-яркім снезе і цвёрдымі, чорнымі ценямі. Паліксэна пракралася ў змрочнае верхняе памяшканне, якое яна добра ведала пасля сустрэч з Отакарам, — ляжала на жываце і праз круглую адтуліну ў падлозе, што злучала абодва паверхі, бачыла, што рабілася ўнізе.

Ёй здавалася, што сабраліся тут рабочыя з машынных і амуніцыйных фабрык, плячустыя мужчыны-здараўцы з цвёрдымі тварамі і жалезнымі сценабітнымі кулакамі, Отакар, які сядзеў каля расейца-фурмана, сваёй шчуплявай фігурай — дзіця горкае.

Як яна заўважыла, усе яны былі яму чужыя, бо ён нават імёнаў іхніх не ведаў.

Збоку ад групы на каменнай пліце сядзеў на кукішках, нізка апусціўшы на грудзі галаву, як усё роўна спаў, актор Зрцадла.

Расеец, відавочна, перш чым яна апынулася тут, ужо сказаў прамову, пра гэта сведчылі самыя розныя пытанні да яго. Таксама і спытак, з якога ён зачытваў асобныя фразы, пераходзіў з рук у рукі.

— Пётр Аляксеевіч Крапоткін, — па складах чытаў чэшскі лёкай, які сядзеў леваруч ад яго, тытульны ліст шпытка. — Гэта хто, рускі генерал? Но, і што, мы звязамся з рускімі войскамі супроць яўрэяў, дайшло ўжо да гэтага, пане Сяргей...

Расеец падскочыў:

— Саюзніцаць з салдатамі? Мы? Мы самыя хочам быць панамі! Далоў войскі! Ці ж у салдат ёсць іншыя задачы, як толькі страляць па нас. А мы змагаемся за свабоду і справядлівасць супроць усякай тыраніі — мы хочам разбурыць дзяржаву, царкву, дваранства, буржуазнасць; доўга яны кіравалі намі і мелі нас за дурняў. — Колькі я павінен яшчэ гаварыць пра гэта, Вацлаў! Павінна праліцца кроў дваранаў, якія кожны дзень прыніжалі нас і прыгняталі! Ніводзін з іх не павінен ацалець, ні мужчына, ні стары, ні жанчына, ні дзіця... — Ён падняў угору свае страшныя кулакі, як молаты — і, закіпеўшы ад гневу, не змог гаварыць далей.

— Так, павінна праліцца кроў, — усклікнуў чэх-лёкай, ужо і перакананы. — У гэтым мы адзіныя!

Разгарэлася гамана.

— Стойце, у такім разе я не з вамі, — ускочыў Отакар, і адразу настала поўная цішыня. — Нападаць на безабаронных? Я што вам, крывавы сабака? Я пратэстую. Я...

— Змоўкні! Ты ж абяцаўся, ты ж прысягаў! — закрычаў расеец і хацеў схопіць яго за локаць.

— Нічога я вам не абяцаў, пане Сяргей, — Отакар адштурхнуў назад кулак, які пацягнуўся да яго. — Я прысягаўся нічога не выдаваць, што тут убачу і пачую, нават калі мне рвацьмуць язык з горла. І я стрымаю прысягу. Я адчыніў вам Даліборку, каб мы маглі тут сабрацца і параіцца, што рабіць далей; ты ашукаў мяне, Сяргей; ты сказаў, што мы будзем... — ён не змог дагаварыць, бо расеец схопіў яго за локаць і сцягнуў уніз. Паўстала кароткая валтузня, але тут жа і спынілася.

Пагрозліва падняўся велізарны рабочы з тыгрыным тварам і бліснуў вачыма на расейца:

— Адпусці, пане Сяргей! Тут кожны можа казаць, што хоча. Разумеце вы мяне? Я — гарбар Станіслаў Гаўлік. Добра, пальцеца кроў, павінна паліцца кроў. Інакш бо нельга. Але ёсцака людзі, якія не могуць пайсці на кроў. А гэты — ён проста музыкант.

Расеец збалеў да губоў — раз'ятрана грыз пазногці і з-пад апушчаных павек сачыў за тварамі іншых, каб даведацца, як яны паставяцца да справы.

Раздрай цяпер яму патрэбен меней за ўсё. Трэба было, што б там ні сталася, утрымаць лейцы ў сваіх руках. Адзінае, пра што яму найперш цяпер заходзілася, было: самому сесці на чале руху, усё роўна, як гэты рух называецца.

Пра магчымасць праводзіць нігілістычныя тэорыі ён ніколі ў жыцці не думаў, быў занадта разумны на тое. — Такого роду хітраспляценні мозаку ён пакідаў летуценнікам і дурням.

Але нігілістычнымі лозунгамі падцягнуць дурны натоўп, каб потым з паўсталага кавардаку вычавіць сабе наступствы ў выглядзе пэўнай уладарнай пазіцыі — сесці, нарэшце, у карэту, замест каб увесь час тырчаць на козлах, — гэта, як на ацэну правільнага фурманскага вока, быў сапраўдны рэцэпт усіх анархісцкіх навук і лячэнняў. Тайны дэвіз анархістаў: „Сыдзі ўбок і прапусці мяне” — ужо даўно стаў і ягоным.

Ён прымусіў сябе выскаліцца і зноў вымкнуўся са сваім:

— Ваша рацыя, пане Гаўлік, мы ўжо самыя правернем усё астатняе. Чаго мы ўсе хочам, гэта на ўсіх адно і тое самае! — Ён зноў дастаў з кішэні сшытак і вычытаў. — Тут напісана: „Будучая рэвалюцыя прыме характар усеагульнай, — фактар, які вылучыць яе з усіх ранейшых пераваротаў. Гэта ўжо больш не будзе толькі адна краіна, якую ахопіць бура; будуць уцягнуты ўсе краіны Еўропы. Як у 1848 годзе, так і гэтым

разам штуршок, які сыходзіць з адной краіны, непазбежна прывядзе ў рух астатнія краіны і распаліць рэвалюцыйны пажар ва ўсёй Еўропе”. — А далей тут напісана: „... вы, пануючыя класы, вы абяцалі нам свабоду працы, але вы ператварылі нас у фабрычных рабоў...”

— Дык вы ж зусім не фабрычны, пане Сяргей, — пачуўся пакеплівы голас з глыбіні грамады.

— „... яны ператварылі нас у панскіх падданных. Яны ўзялі на сябе арганізацыю прамысловасці, каб забяспечыць нам вартае чалавека існаванне, але вынікам сталі бясконцыя крызісы і глыбокая галечка; мір яны абяцалі нам, і прывялі нас да бясконцай вайны. Яны растапталі ўсе свае абяцанні”.

— Правільна. Усё дакладна?.. Што?.. Што тут гавораць? — важна ўстаіўся чэх-лёкай і, чакаючы воплескаў, якіх чамусьці не было, атарапельмі вачыма здзіўлена аглядзеўся навокал.

— А цяпер паслухайце, што піша далей іх сіяцельства князь Пётр Крапоткін, — мой бацька сваім часам меў гонар быць у яго лейб-фурманам: „Дзяржава ёсць ахоўніца эксплуатацыі і спекуляцыі, яна ёсць ахоўніца ўзніклай з рабунку і падману прыватнай уласнасці. Пралетарыю, адзінай маёмасцю якога з’яўляецца ягоная сіла і ўмельства ягоных рук, — як доказ ён падняў угору мускулістыя рукі, — няма чаго чакаць ад дзяржавы; для яго яна не больш як карпарацыя, закліканая любой цаной перашкодзіць ягонаму вызваленню”. — І далей: — „Можа, пануючыя класы ў практычным жыцці ідуць далей? Зусім не: у неразумным асляпленні яны размахваюць ашмоткамі сваіх сцягоў, абараняюць эгаістычны індывідуалізм, суперніцтва чалавека з чалавекам, нацыі з нацыяй...”.

— Бі жыдоў! — падцкаваў голас з глыбіні.

— „Усеўладдзе цэнтралісцкай дзяржавы. — Яны ідуць ад пратэкцыянізму да свабоднага абмену і ад свабоднага абмену да пратэкцыянізму, яны ідуць ад рэакцыі да ліберлізму і ад лібералізму да рэакцыі, ад блюзнерства да атэізму і ад атэізму да блюзнерства.

— Блюзнер, жах, жах, — пачуліся зноў кепікі з глыбіні памяшкання, некаторыя засмяліся.

— „Заўсёды жудасна, абярнуўшы вочы назад, выступае іхняя няздольнасць ствараць толькі мінімальна трывалую працу, больш і больш сёння” — І слухайце далей: — „Хто дае дзяржаве слова, павінен таксама ухваляць і вайну. Дзяржава павінна імкнуцца ягоную ўладу павялічваць далей; яна павінна імкнуцца пераўзысці сілай суседнія дзяржавы, калі яна не хоча зрабіцца цацкай у іх руках. Таму вайна для краінаў Еўропы необходимая і непазбежная. Але: яшчэ адна альбо дзве вайны нанясуць замшэлай машыне дзяржаўнасці ўдар літасці”.

— Усё вельмі добра і правільна, — нецярпліва перабіў стары рамеснік, — але што ж цяпер павінна адбыцца?

— Ты ж чуеш: біць жыдоў і дваранства! Біць усіх, хто задзірае нос, і

да трох лічыць не трэба, — павучальна сказаў чэх-лёкай. — Мы іх возьмем за шчэлепы, мы ім пакажам, хто ў краіне сапраўдны гаспадар.

Расеец зацята і бездапаможна патрос галавой, павярнуўся, як бы шукаючы рады і ўправы, да актора Зрцадлы, але той усё яшчэ, не беручы ўдзелу ў дыскусіі, седзячы на сваім камені, быў адключаны.

Ён яшчэ раз усканіўся ўзяць слова:

— Што цяпер павінна адбывацца, пытаецца вы ў мяне? А я хачу папытацца ў вас: што *мусіць* адбыцца? Войскі ў полі. Дома пазаставаліся толькі бабы і дзеці і — *мы!* Чаго ж нам чакаць?

— Але ж ёсць яшчэ чыгунка і тэлеграф, — абьякава выткнуўся з языком гарбар Гаўлік. — Калі мы ўдарым заўтра, паслязаўтра ў Празе загавораць кулямёты. А што тады?.. Ну, сэрвус!

— Ну, тады, мы ведаем, як нам тады паміраць, — усклікнуў расеец, — калі да таго дойдзе, але не думаю, — ён пляснуў даланёй па сшытку. — Хто будзе марудзіць і вагацца, калі гаворка ідзе пра аздараўленне чалавецтва? Свабоды не даюцца за так, іх трэба ўзяць!

— Панове, спадарства! Спакой і халодная кроў, бітшэн, калі ласка, — з патэтычным жэстам узяў слова чэх-лёкай: — Панове! Старое дыпламатычнае правіла дакляруе: спачатку грошыкі, пасля зноў-такі грошы, а ўжо толькі тады і напаследак — грашыскі. Я вось папытаюся ў вас: а ці мае пан Крапоткін, — ён зрабіў пальцамі рух, як бы лічачы дробязь, — ці мае пан Крапоткін пенязі? Грошы ён ці мае?

— Ён памёр,— буркнуў расеец.

— Памёр? Ну... тады?.. — у лёкай выцягнуўся твар. — Тады нассяру яго галаве, на халеру нам тут тары-бары разводзіць.

— Грошай у нас будзе як гразі! — усклікнуў расеец. — Ці срэбная статуя святога Нэпамука ў саборы не важыць тры тысячы фунтаў? Альбо ж ці не складзена ў кляштары капуцынаў дыямантаў і пэрлаў на мільёны? Ці не пахаваная ў палацы ў Заградкі старадаўняя каралеўская карона, як неацэнны скарб?

— За яе, тваю карону, хлеба не купіш, — голас гарбара Гаўліка. — Як з яе дастаць грошы?

— Жывыя смехі, дый годзе, — трыумфаваў лёкай, да якога вярнуўся былы кураж, — навошта тады гарадская ўправа! Зрэшты: хто вагаецца, калі гаворка пра аздараўленне чалавецтва?!

Зноў гармідар — галасы за і супраць; кожны хацеў навязаць сваю думку, толькі рабочыя заставаліся спакойныя.

Калі гвалт улёгся, адзін з іх устаў і сказаў сур'ёзна:

— З таго, што тут набалбатана, нам сэрца не заходзіцца. Усё гэта — пустая малатарня. Мы хочам паслухаць, што нам скажа Бог, — ён паказаў на Зрцадлу, — яго вуснамі хай з намі гаворыць Бог! Нашыя дзяды былі гусіты і не пыталіся — „чаму?“, калі трэба было біцца да смерці. Мы таксама зможам. Мы ведаем толькі адно: так далей не пойдзе. Дынаміт ёсць. Даostatкова, каб высадзіць у паветра ўсе Градчаны. Усё гэта

мы прыхавалі, кожны фунт. Хай скажа ён, якім ладам усё павінна ісці і адбывацца!

Запала мёртвая цішыня, усё напружана глядзела на Зрцадлу.

Паліксэна ў вялікім хваляванні нахілілася над проймай у столі.

Яна ўбачыла, як, пахістваючыся, актор устаў, але не сказаў ні слова, — патузаў толькі за верхнюю губу; пасля заўважыў, што расеец сутаргава сціснуў кулакі, быццам з усёй сілы тужыўся паўплываць сваёй воляй на лунатыка.

Паліксэне адразу далоса ў памяць слова „авэйжа”, і яна адгадала, куды меціў расеец, хай нават няясна самому сабе: ён хацеў скарыстацца лунатыкам як прыладай у сваіх руках.

І здавалася, гэта яму ўдавалася: Зрцадла заварушыў губамі.

Не, гэтага не павінна быць! — У яе не было жоднага ўяўлення, што ёй рабіць, каб скіраваць самнамбулу па *сваёй* волі — яна паўтарала і паўтарала адно: „Гэтага не павінна быць!”

Нігілістычныя тэорыі расейца толькі крыху закранулі яе разуменне — замацавалася толькі адно: чэрня хоча захапіць уладу над дваранствам у свае рукі!

Уся кроў яе расы ўзбунтавалася супраць такога намеру.

Правільным інстынктам яна зразумела, што было дзейнай атрутай у такіх вучэннях: прага „рабоў” узвысіцца ў „гаспадары” — гэта своеасаблівы пагром. Што стваральнікі гэтых ідэй, Крапоткін альбо Талстой, якога яна таксама залічвала ў кампанію, і Міхаіл Бакунін былі невінаватныя, яна іх не ведала, але і без таго ўсімі фібрамі душы ненавідзела гэтыя імёны.

— Не, не, не — я, я, я не хачу, каб так было! — унушала яна сама сабе.

Зрцадла пахістваўся туды-сюды, нібыта ў ім змагаліся дзве процілеглыя сілы, якія трымалі вагу, за вярхоўную ўладу, пакуль трэцяя, нябачная сіла не вырашыла зыход барацьбы на сваю карысць; але ён нарэшце выціснуў з сябе першыя словы, гучалі яны няўпэўнена і марудліва.

Поўны трыумф адчула Паліксэна, што зноў, хай і не цалкам, але ўзяла верх над расейцам-фурманам. І што цяпер будзе гаварыць самнамбула, — яна ведала, гэта не магло быць у духу яе праціўніка.

Актор падняўся, адразу зрабіўшыся спакойным і ўпэўненым, на свой камень, як на трыбуну.

Настала агульная ціша.

— Браты! Вы хацелі, каб гаварыў з вамі Бог? — Чалавечыя вусны робяцца вуснамі Божымі, калі вы *верыце*, што гэта вусны Бога.

Толькі вера адна робіць так, што чалавечыя вусны ператвараюцца ў Божыя вусны. Кожная рэч робіцца Богам, калі вы верыце, што гэта Бог!

І калі б дзе-небудзь Божыя вусны загаварылі з вамі, а вы верылі б, што гэта вусны чалавечыя: — дык, значыцца, там Божыя вусны абні-

жаны да чалавечых. Чаму вы не верыце, што вашыя ўласныя вусны не могуць быць вуснамі Божымі? Чаму вы не скажаце самыя сабе: ‘Я — Бог, я — Бог, я — Бог?’

Калі б вы гэта сказалі і верылі, вера ваша дапамагла б вам у тую ж хвіліну.

Але вы такім ладам хочаце, каб Божы голас гаварыў там, дзе ніякіх вуснаў няма, каб ягоная рука кіравала там, дзе ніякай рукі няма. У кожнай руцэ, якая гамуе вашу волю, вы бачыце чалавечую руку, у кожных вуснах, якія пярэчаць вам — чалавечыя вусны. У вашай уласнай руцэ вы бачыце толькі — чалавечую руку, у вашых уласных вуснах — толькі чалавечыя вусны, не Божую руку і не Божыя вусны! Як жа можа Бог вам нешта адкрыць, калі вы не верыце, а ён жа — усюдысны?

Многія з вас вераць, што Бог на кануе лёс, і ў той самы час яны вераць, што могуць зрабіцца гаспадарамі свайго лёсу. Дык вось верце: ці маглі б вы стацца гаспадарамі свайго лёсу і тым самым часам заставацца людзьмі?

Так, вы можаце стацца гаспадарамі свайго лёсу, але толькі калі ведацьмеце, што вы — Бог; бо толькі Бог ёсць гаспадар лёсу.

Калі вы верыце, што вы толькі людзі і адзелены ад Бога і адлучаны ад Бога, што нехта іншы, а не вы, ёсць Бог, дык вы застаняцеся неператворанымі, і над вамі пануе лёс.

Пытаецца: чаму Бог дапусціў вайну? — А спытайцеся ў саміх сябе: чаму *вы* дапусцілі яе? Ці ж вы не Бог?

Пытаецца: чаму Бог не адкрывае нам будучыні? — А спытайцеся ў саміх сябе: чаму вы не верыце, што вы — Бог: тады б вы ведалі будучыню, бо вы самі сабе яе творыце — кожны *адну* часцінку, якая яму дадзена, і па часцінцы, якую ён сам стварае, кожны мог бы пазнаць цэлае і ведаць яго наперад і загадзя.

А так вы застаняцеся рабамі лёсу; і лёс коціцца, як камень, і камень — вы: і камень з пясчынак, падагнаных і склееных, і вы коціцеся з ім і падаеце з ім.

І як ён коціцца, і як ён падае, дык мяняе пры гэтым сваю форму на ўсё новыя і новыя формы адпаведна нязменным законам вечнай прыроды.

На асобныя пясчынкі, якія ўтварыць сабою цэла каменя, ён не зважае. Бо і як бы тое інакш? — Усё, што складзена з зямлі, мае клопат толькі за сваё цэла.

Дагэтуль вялікі камень чалавецтва быў неспаяным каменем, з пясчынак рознага колеру, перамешаных у поўным беспарадку; толькі цяпер ён набывае форму, якую мае кожная асобная пясчылка: ён робіцца формай аднаго, вялізарнага чалавека.

І толькі цяпер адбываецца тварэнне чалавека з подыху і гліны.

А тыя, якія ёсць „галава”, цверазейшыя, разумнейшыя, зрабляцца разам *ягонай* галавой; і тыя, якія ёсць „пачуццё”, якія, асязальныя, відуш-

чыя, азіральныя — тыя зробяцца ягоным пачуццём!

Так і будуць злеплены ўсе народы, паводле родаў і відаў кожнага асобнага, а не па месцы жыхарства, паходжання альбо мовы..

Калі б вы ад пачатку верылі, што вы — Бог, на пачатку так і было б створана; а так вы павінны чакаць, пакуль лёс, молат і разец — вайна і галеча — узяўшы ў свае рукі, абчэша ўпарцісты, непаддатны камень.

Вы спадзеяцеся, што вуснамі таго, каго вы называеце Зрцадла-люстрам, загаловыць Бог? — Калі б у вас жыла вера, што ён ёсць Бог, а не толькі ягонае люстра, дык Бог сказаў бы вам усю шчырачыстую праўду пра тое, што тут будзе.

А так з вамі можа гаварыць толькі люстра і адкрыць вам толькі малюсенькую драбіначку праўды.

Вы будзеце чуць яе і тым часам не ведаць, што вам трэба рабіць. Каб жа ж вы цяпер хоць паверылі, што самую каштоўную частку таямніцы, якую можа вытрымаць чалавек, пакуль ён яшчэ смяротны, вы ўжо ў некалькіх словах прынялі!

Сачавічную пахлёбку атрымаеце, раз нічога іншага не прагнеце...

— Чым скончыцца вайна? Хто пераможа? — уварваўся чэх-лёкай у самую сярэдзіну прарочай прамовы. — Немцы, пане Зрцадла? Які будзе канец?

— Канец? — актор павольна і недаўмёна павярнуўся да яго; рысы яго твару абвялі, а ў вачах патухла жыццё. — Канец? Пажар Лондана і паўстанне ў Індыі, гэта... гэта толькі пачатак... канца.

Людзі абступілі апантанага і засыпалі яго пытаннямі, але ён больш нічога не адказваў — як аўтамат без ніякага ўспрымання.

Расеец-фурман разгублена наставіў перад сабою шкляныя вочы — лейцы, якімі ён спадзяваўся кіраваць мяцежнікамі, выпалі з ягоных рук.

Яго гульня была прайграная. — Там, дзе закіпала сектанцкая немарасць, апантанаму прагай улады ніякай ролі больш не перападала. Нейкая няўлоўная здань скінула яго з козлаў, і ўжо сама кіравала экіпажам..

Паліксэна выпрасталася, каб зноў здабыць сваю зрокавую сілу, не адводзячы вачэй ад цёмнай прорвы, вакол якое сядзелі людзі: увесь час актор стаяў пад ацэтыленавымі свяцільнямі. Яркае святло амаль асляпіла яе.

Зноў і зноў з чарнаты узнікаў рэфлекс полымя, які абпальваў сятчатку вачэй.

Дадаліся новыя карціны, прывідныя твары напіралі знізу з глыбіні, рабіліся пазнавальнымі вонкаваму ўспыманню ў выніку стомленасці нерваў вачэй. Выкладні нейкай душэўнай ночы Вальпургіі падступаліся да яе.

Паліксэна адчувала, як усе фібры, кожнае валаконца ў ёй тузалася і дрыжала ў нейкім новым чужародным узбуджэнні.

Словы актора ўсё яшчэ гучалі ў ёй і абудзілі нешта, што ёй дагэтуль было зусім не вядомае.

І ўсіх гэтых мужчын яна ўспрымала як нейкі фанатычны натоўп; яна бачыла іх скажонныя твары, як дзіка яны жэстыкулявалі, чула іхнія выкрыкі: „Бог гаварыў з намі...”, „Ён сказаў: я — Бог”.

Отакар прыхіліўся да сцяны, маўклівы, губы і твар бледныя, палкія вочы варожа скіраваныя на як скамянела застылага актора.

Яна зноў паглядзела ў раззяўленую, цёмную прорву і сцепенулася. Адтуль падымаліся не постаці ў тумных хітонах, — гэта была прывідная рэчаіснасць, ужо не проста рэфлексы: Отакар, яшчэ раз — ягонае падабенства з ценяў мінуўшчыны, са жазлом у руцэ!

Пасля чалавек у заржавелым шаломе і чорнай павязкай на вачах, быццам Ян Жыжка, гусіт, і яе продакавіца — графіня Паліксэна Лямбуа, якая звар’яцела тут, у гэтай вежы, у шэрай турэмнай робе — яна жудасна ўсміхалася ёй угору, і усе мяшаліся з мяцежнікамі, нябачныя ім.

І вобраз-падабенства Отакара расплываўся сярод жывых, чалавек у шаломе падышоў заду да актора і знік — замест чорнай павязкі раптам на твар Зрцадлы ўпала цёмная паласа ценю, і заржавелы шалом ператварыўся ва ўскудлачаныя валасы.

Порывід мёртвай графіні ўсплыў каля расейца і абвіў рукамі яго за шыю, і рукі як бы душылі таго.

Ён, здавалася, нават адчуваў гэта, бо спалохана хапаў ротам паветра. Яе постаць спакваля растварылася ў сляпучым святле ацэтыленавых свяцільняў, заставаліся відныя толькі белыя пальцы.

Паліксэна зразумела, што хацелі ёй сказаць нямой мовай гэтыя вобразы. — Яна скіравала ўсю сілу сваёй волі на Зрцадлу і пачала думаць пра тое, што ёй расказаў татарын пра авэйжу.

Амаль у той самы момант да актора вярнулася жыццё; яна пачула сіпенне, як ён энергічна ўбіраў ноздрамі ў сябе паветра.

Людзі адхіснуліся, убачыўшы гэта ягонае пераўтварэнне.

Гарбар Гаўлік скамянелай рукой паказаў на павязку з ценю і ўскрыкнуў:

— Ян Жыжка! Ян Жыжка з Троцнава!

„Ян Жыжка з Троцнава”, ляцела палахлівым пярэшаптам з вуснаў на вусны.

— Ян Жыжка з Троцнава, — віскнуў чэх-лёкай і закрыў твар абедзвюма рукамі, — багемская Лізэль казала, што ён вернецца!

— Багемская Лізэль — напярочыла! — рэхам данеслася з глыбіні сцэны.

Зрцадла, як бы абмацваючы нешта, выцягнуў левую руку, быццам перад ім кленчыў нейкі нябачны чалавек, чыю галаву ён хацеў абмацаць.

У ягоных вачах ляжаў адбітак слепаты.

— Kde máš svou pleš? — пачула Паліксэна ягонае мармытанне. — Манах, дзе твая танзура?

Пасля ён павольна падняў, дзюймам за дзюймам, кулак і раптам, быццам па кавадле, рэзка і з грукам апусціў яго.

Жудасць прабегла па натоўпе, быццам ён сапраўды, як Жыжка ў часы табарытаў, размажыў чэрап святару.

Паліксэне здалося, быццам яна ўбачыла, як упала схема чалавека ў шэрай расе. — Гісторыі з гусіцкіх войнаў, якія яна ў дзяцінстве ўпотаікі чытала, выступілі перад яе вачыма: на белым кані чорны Жыжка ў жалезных даспехах наперадзе сваіх ваяроў, бліскучыя косы і калючыя ранішнія зоркі; здрасаваныя палеткі, вёскі ў полымі, сплюндраныя кляштары.

Яна ўявіла сабе і ўбачыла кривавую бітву з адамітамі, якія — мужчыны і жанчыны, на чале з шалёным Боракам Клятоўскім, толькі з нажамі і камянямі ў руках, кінуліся на гусітаў, ушчарэпіліся ім у горлы, пакуль не перадушылі як кручаных сабак і апошніх сорок чалавек акружылі і жывымі засмажылі на вогнішчах, — яна чула віраванне вайны на вуліцах Прагі, якія былі ачэплены ланцугамі, каб стрымаць штурм апантаных табрытаў, — чула страшэнныя крыкі гарнізону, які ўцякаў на Градчаны, трэск і грукат жалезных гарматных ядраў, звон і ляскат шабляў і сякер, свіст ядраў з мажджэраў.

Яна бачыла, як перадсмяротны праклён адамітаў: „Аднавокі Жыжка хай аслепне!” спраўдзіўся на ім, убачыла, як прасвісцела страла і пацэліла яму ў яшчэ жывое вока, убачыла яго, падтрыманага злева і справа камандзірамі, як ён на кургане ўзіраўся ў ноч сваёй слепаты, тым часам як унізе ля ягоных ног у сонечным святле бушавала бітва, чула, як ён аддаваў загады, па якіх яго орды касілі ворагаў, як сярпы збажыну — бачыла, як смерць, быццам чорная маланка, джыгала з ягонай выцягнутай рукі. — А тады... а тады, самае жудаснае з усяго: Жыжка, памерлы ад чумы і ўсё ж... усё ж... жывы!

Ягоную скуру нацягнулі на барабан!

Бразгатлівы, вусцішны пошчак таго барабана гоніць наўцёкі ўсіх, хто яго чуе.

Ян Жыжка з Троцнава, сляпы і з садранаю скурай, вярхом — прымара на спаранелым кані — нябачны сваім ордам, наперадзе, і вядзе іх ад перамогі да перамогі!

Валасы ўсталі дыбарам, калі Паліксэна падумала, што дух Жыжкі паўстаў і ўцеліўся ў апантанага актора.

Як віхура, рваліся словы Зрцадлы да мяцежнікаў з ягоных вуснаў, то рэзкія і загадныя, пасля зноў хрыплыя, як удары плёткай, у кароткіх, рваных сказах адно за адным, яны гналі і вырывалі карані свядомасці з кожнага мозаку.

Ужо адно гучанне асобных складоў аглушала, як удары булавой. — Што яны азначалі? Яна не магла зразумець гэтага, так моцна шумела ёй кроў у вушах — яна толькі наўздогадзь прымала тое, што ён казаў, па дзікім бляску ў вачах людзей, па сціснутых кулаках, па ўнураных галовах, калі прамова пасля шэпту кое-калі раптам выбухала ўраганам і вымятала сэрцы.

Яна ўсё яшчэ бачыла дрыготлівыя пальцы свайго продка на горле расейца.

Вобразы маёй душы зрабіліся зданямі і там унізе твораць сваё, адчувала яна, і, як раптоўнае азарэнне, да яе дайшло, што яна вызвалілася ад іх, вобразаў, і на нейкі час можа быць самой Сабою.

Отакараў твар павярнуўся дагары, быццам хлопец раптам адчуў яе блізкасць — ягоныя вочы глянулі амаль у яе вочы.

Выраз замроенасці і адселенасці, які яна так добра ў ім ведала, ляжаў у іх.

Ён нічога не бачыць і не чуе, ведала яна, словы апантанца назначаліся не яму; малітва голасу ў ліпавым двары спраўджваецца: „Мацер Божая, міладайная, пачуй тугу, якая яго раздзірае, але пакінь яму рукі чыстыя ад людское крыві”.

Быццам наплывістая шумная музыка арганаў абвалакла раптам яе: пачуццё кахання, канца-меры якому няма, да Отакара, такога кахання, якога другога такога, лічыла яна, ніколі не бывае, каб яго адчуваць магло чалавечае сэрца.

Быццам на нейкае імгненне разадралася цёмная заслона перад будучыняй, убачыла яна Отакара: жазло у руцэ — схемы, якія перад гэтым сплываліся і зліваліся з ім, зрабіліся для яе плоццю рэальнасці... а на галаве карона ўладара.

Цяпер яна зразумела, *якая* туга раздзірала Отакара, — па ёй!

Маё каханне — толькі слабенькі водбліск ягонага — яна здалася сама сабе як бы растурзанай, не магла болей думаць.

Як далёкае мармытанне грукатала прамова Зрцадлы ў яе свядомасці: ён гаварыў пра мінулую веліч і бляск Багеміі, пра ззянне новай будучай глорыі.

І цяпер: „Кароль!” — ці ж бо не сказаў ён „кароль”?

Яна ўбачыла, як сцепенуўся Отакар і непрыязна, амаль варожа паглядзеў угору на яе — быццам раптам пазнаў — пабялеў у твары, схапіўся за сэрца і спрамагаўся не ўпасці наўзнак.

Пасля аглушальны гром разарваў паветра і паглынуў апошнія словы актора.

— Ян Жыжка! Ян Жыжка з Троцнава будзе нашым правадыром!!

Зрцадла паказаў на Отакара і рыкнуў нейкае слова ва ўсхваляваны натоўп.

Яна не зразумела, яна толькі бачыла, як яе каханы ўпаў без прытомнасці — чула толькі свой рэзкі крык: „Отакар! Отакар!”

Цэлае войска белых вачэй раптам павярнулася да яе. Яна адхіснулася.

Ускочыла. Натыкнулася на некагась, хто, відаць, стаяў недзе там у цемры.

Гэта гарбун з палацавай лесвіцы, стрэліла ёй у галаву, пасля яна рванула вежавыя дзверы і кінулася праз ліпавы двор у мора туману.

Сёмы раздзел Развітанне

Велізарнымі крокамі набліжаўся той час, які кожнага году азначаў грандыёзную падзею ў жыцці гера імператарскага лейбмедыка: 1 чэрвеня! Паездка ў Карлсбад!

Кожнай раніцы, як займалася толькі на дзень, фурман у чырвонай камізэльцы аб'язджаў вакол каралеўскага замка, „каб аж шыбы дрыжалі”, і голасам перадаваў ахмістрыні дома розныя радасныя паведамленні „з дарогі” літасціваму пану: новая збруя начышчана да бляску, пакрытая эрзацлакам карэта шчасліва абсохла, і Карлічак ужо ігігікае ў канюшні.

Гер імператарскі лейбмедык ледзьве мог дачакацца дня ад'езду.

Няма такога іншага горада на свеце, які так хацелася б хутчэй пакінуць, калі ў ім жывеш, як Прага; але няма і такога, па якім так нудзішся, як толькі яго пакінеш...

Вось і гер імператарскі лейбмедык стаўся ахвярай дзіўнай магнетычнай сілы, хоць, шчыра кажучы, жыў ён не ў Празе, а бадай што, наадварот — на Градчанах.

У пакоі ўжо паўсюль стаялі ўпакаваныя дарожныя куфры.

Гер імператарскі лейбмедык мінулай ночы меў прыступ буйнага шалю, ён паслаў к чортавай матары ўсіх маладых і старых багемскіх Лізэляў, Зрцадлаў, Манджураў і „Зялёных жаб” — карацей, выклікаў са сваіх грудзей паток энергіі, які і ўспасобіў яго менш чым за гадзіну ўсё, што знайшлося ў шафах і камодах прыдатнага і ўжыткоўнага на карлсбадскіх аздараўленнях, умяць і ўтаптаць ва ўтробы скураных куфроў, чамаданаў і валізаў, як сапраўдны пінгвін рыбу ў дзюбы сваіх пінгвінятак, аж нарэшце распузацелыя рэчасховішчы, з пашчаў якіх звисала крысе каптані, гальштукі і падштанікі, таптаныя, умінаныя і ўцісканыя так напорыста доўга, паддаліся, іх супраціўленне было канчаткова зламана, і замкі са скрыгатам шчоўкнулі.

Толькі пару пантофляў з вышытымі тыгрынымі галоўкамі і вяночкі з незабудак са шклянымі пэрламі, а таксама начную сарочку-лёлю ён пакінуў на волі і яшчэ да шалавай атакі парупіўся прышчапіць на стужках да люстраў, каб яны ўберагліся ад ягонага сляпога шалю, інакш бо пасля тыднямі маглі заставацца нязнойдзенымі.

Першыя ён цяпер меў на нагах, у апошніяе — свайго роду апоўзлае да костачак пакаяльнае адзенне з залатымі зашчапкам і пад ганаровай дырэктарскай спражкай, каб, дзеля мэтаў сядзення ў ванне, можна было здзяйсняць высокае падшпільванне завярэдліва доўгіх полаў — „сядзь, хай фалды не вісяць!” — ён захутаў сваё доўгае цела.

У гэтым убранні нецярплівымі крокамі ён мераў пакой.

Прынамсі, так думаў.

Насамрэч ён вылежваўся і спаў — хай сабе і неспакойным сном праведніка перад ад'ездам, але ўсё-такі: ён спаў і сніў.

Сненні былі лішнім давескам да карлсбадскага мерапрыемства — ён ведаў гэта, — кожнага разу ў траўні ён стараўся дагнаць сябе да адпаведнага ладу, які сёлетняга траўня набыў проста-такі нязносныя формы. За ранейшым часам ён упарта дзённікава натаваў усё, што ў такіх выпадках сілася — у марнай ілюзіі апанаваць сваімі снамі, пакуль не дайшоў да разумення, што праз гэта яму толькі горшала.

Так урэшце яму ўжо нічога іншага не заставалася, як задаволіцца гэтым фактам і спадзявацца на астатнія адзінаццаць месяцаў, калі яму адпаведна з вопытам даваўся глыбокі, забыццёвы сон. — Пры хаджэнні туды-сюды ягоны позірк выпадкова упаў на адрыўны каляндар над ложкам, і ён ашаломлена прачытаў, што там усё яшчэ значылася 30 красавіка, подлая дата ночы Вальпургіі.

— Гэта агідна, — мармытаў ён, — яшчэ цэлых чатыры тыдні да 1 чэрвеня? А куфры ўжо ўпакаваныя! Што ж я цяпер надзену? Не магу ж я ў сарочцы бегаць на сняданак у „Спех”!

Думка, што трэба зноў усё распакоўваць, кінула яго ў жах. Ён намаляваў сабе карціну, як набатаваныя цераз верх дарожныя валізы адразу выплюнуць усю пропадзь ягонага гардэробу — можа, нават з адрывкамі і крэкчучы, быццам з'еўшы ванітоўнага. Ён ужо ўяўляў безліч гальштукі самых розных гатункаў і расфасонаў, як яны спаўзаюцца да яго, быццам вужакі; маленькая лавачка з выемкай для здымання ботаў, са злосці, ніяк не хацела быць доўга замкнёнай, яна ракавымі ключнямі кусала яго за пятку; ружовае вязанне, падобнае на дзіцячы каптурок, толькі з белымі мяккімі скуранымі рэменьямі замест пасаў... — гэта найвышэйшая бессаромнасць, што мёртвы прадмет ужытку мог сабе дазволіць нешта такое! — „Не, — рашыў ён у сне, — распакоўвацца не будзем!”

У надзеі, што, можа-такі, няправільна прачытаў, гер імператарскі лейбмедык насадзіў на нос акуляры і ўжо быў хацеў яшчэ раз даследаваць паказанні календара, як у пакоі раптам зрабіўся страшэнны холад, і шкельцы акуляраў ў момант запацелі і замерзлі.

Калі ён іх зняў, убачыў перад сабою чалавека, — голы, толькі футраны фартушок на сцёгнах, цёмнаскуры, рослы, ненатуральна худы, у чорнай мітры, з якое праблісквалі залатыя іскры.

Гер імператарскі лейбмедык адразу пазнаў, што гэта быў Люцыпар — але ані-ані не здзівіўся, бо яму адразу стала ясна, што глыбока ўнутрана ён даўно чакаў такога візіту.

— Ты чалавек, які можа даць ход здзяйсненню любых жаданняў? — спытаўся ён і міжвольна пакланіўся. — Ты можаш таксама..?

— Так, я бог, у чые рукі людзі складваюць свае жаданні, — перабіў

яго фантом і паказаў на насцёгнік, — я адзіны апаясаны сярод багоў; астатнія ж — бясполыя.

Толькі я магу зразумець іх жаданні; хто напраўду бясполы, той назаўсёды забыўся, што такое жаданні. Неспазнавальны, найглыбейшы корань усякага жадання стала пакоіцца ў полі, нават калі кветка — жывое жаданне — на першы погляд не мае нічога агульнага з полавасцю.

Адзіны шкадоблівы суцешнік і літасцівец сярод багоў — я. Няма такога жадання, якое я адразу не пачуў бы і не выканаў.

Але я чую толькі жаданні душы і выношу іх на святло. Таму і завуся: luci - fero.

Да просьбаў і жаданняў з вуснаў бадзяжных трупаў маё вуха глухое. Таму гэтыя „мерцвякі” так цураюцца мяне.

Я драсую чалавечыя целы без жалю і літасці, калі іхняя *душа* гэтага прагне — як поўны спагады хірург бязлітасна з найвышэйшага ведання пазнае хворыя органы і выразае іх, так і я.

Вусны некаторых людзей клічуць смерць, а тым часам іхняя душа кліча жыццё — такім я навізваю жыццё. Многія зягнуць багацця, а іхняя душа прагне галечы, каб праз — ігольнае вушка прайсці, — іх я раблю на зямлі жабракамі.

Твая душа і душы тваіх бацькоў марылі пра сон у зямным існаванні: таму я і зрабіў вас лейбмедыкамі — пасадзіў вашыя целы ў жалезны горад і акружыў вас каменнымі людзьмі.

Флюгбайль, Флюгбайль, я ведаю, чаго ты хочаш! — Табе наўме зноў зрабіцца маладым! Але ты сумняваешся ў маёй магутнасці і думаеш, што я не магу вярнуць мінулга, і гэта забірае ў цябе мужнасць, і ты лепей ужо йдзеш у ложка спаць. — Не, Флюгбайль, я цябе не пушчу і не пакіну! — Бо і твая *душа* ўмольвае, яна хоча быць маладою.

Таму — вялікі свет, а не размінуцца! — я і прыйшоў да цябе, я споўню жаданне *абайх*.

Вечная маладосць ёсць вечная будучыня, а ў царстве вечнасці зноў прачынаецца і мінулае, ужо як тамчаснасць.

Гер імператарскі лейбмедык заўважыў, што пры апошніх словах прывід зрабіўся празрыстым і замест яго — там, дзе былі грудзі, — усё больш выразна праступала лічба, пакуль не акрэслілася датай „30 красавіка”.

Каб раз і назаўсёды пакончыць з прымарай, ён хацеў выцягнуць руку і сарваць лісток, але гэта яму не ўдалося, і ён зразумеў, што яшчэ каторы час давядзецца мірыцца з „ноччу Вальпургіі” з усімі яе прывідамі і хімерамі.

Наперадзе ў мяне цудоўнае падарожжа, суцяшаў ён сябе, і лячэнне па амаладжэнні пойдзе добра.

Як што яму не хацелася прачынацца, дык не заставалася нічога іншага, як толькі занурыцца ў глыбокі, без відзежаў сон.

Рэгулярна роўна а пятай раніцы агідны рэзкі ляскат электрычнага трамвая, які ў гэты час унізе ў Празе са страшэнным віскам агінаў па

крывой Багемскі тэатр, будзіў градчанскіх аматараў сну.

Гер імператарскі лейбмедык так аббыўся з гэтай нялюбаснай яму жыццёвай „звягай” пагарды вартага „свету”, што яна ўжо аніяк яму ні ў чым не заважала, і ўжо каторы раз ён пачынаў неспакойна юрзацца ў ложку, калі гэтай раніцай звыклага гуку на вялікае дзіва не дачуўся.

Нешта там унізе мусіла спрыгодзіцца, праскочыла праз ягоную свядомасць свайго роду лагічнае разважанне і пацягнула за сабою цэлае войска глухіх успамінаў з апошніх дзён.

Даволі часта — яшчэ ўчора — ён глядзеў у падзорную трубу, і кожнага разу вуліцы былі паўнютокія людю; нават на мосце калыхаўся натоўп, і няспынныя „сэрвус”, „дзень добры” у доўга-працяглых гуках „гаагаагаа” даблытваліся ж да ягонага акна. А падвечар над пагоркам на паўночным усходзе Прагі, рабіўся відзён велізарны транспарант з партрэтам Жыжкі, як белы спектр з тагасвецця, — з пачатку вайны — першы раз зноў.

Ён і далей не даў бы авантуры ніякае ўвагі, калі б яшчэ раней ўсякага роду чуткі не дапалі яму да вушэй: Жыжка, паўсталы з мёртвых, у жывым целе і здаровым духу кожнаночна дзе-а-дзе аказваецца на гарадскіх вуліцах (ахмістрыня святым духам бажылася, з азнакамі найвышэйшага хвалявання, усімі дзесяццю пальцамі).

Што пражскім фанатыкам ніколі нічога не здаецца збыт неверагодным, каб не гадзілася на пераказ далей, аж пакуль яны самыя не павераць і не ўзнікне вялізны сплыў народу, гэта ён ведаў са свайго вялікага вопыту; але каб на голыя вочы пабачыць, як такая глуздавыкрутная ідэя цвёрда становілася на ногі, такое было яму — навіна.

Не дзіва таму, што ён у паўсне адсутнасць трамвайнага віску паставіў сабе за знак пачатку хваляванняў — больш за тое, з поўным правам, бо і сапраўды Прага зноў стаяла пад знакам узрушэння.

Праз некалькі гадзін аб’явілася яму, якраз у самую заваруху — як Гасподзь Балтазару, — рука, толькі гэта была рука хатняга слугі на імя Ладзіслаў, і яна не пісала на сцяне (бо і не магла б), а падала яму візітоўку, з якое вычытвалася:

ШТЭФАН БРАБЕЦ

афіцыйна канцэсіяваны прыват-орган для падтрымання грамадскай бяспекі самы пільны прыгляд за шлюбным жыццём вышук дыскрэтных дзяцей а таксама няспыннае падтрыманне іміджу пратэрмінаваны запызчаннік вэксальны размен продаж дамоў. Вяртанне кожнага згубленага сабакі пад гарантыю ўзаемаразумення.

! Мільён падзякаванняў !

— Ноч Вальпургіі, — прамармытаў імператарскі лейбмедык і падумаў па сур’ёзнасці моманту, што яшчэ сніць.

— Чаго хоча чалавек? — спытаўся ён уголас.

— Я не ведаю, — быў лаканічны адказ.

— Які ён з сябе?

— Кожан дзень інакшы, бітшэн.

— Што гэта значыць?

— Но-о, Штэфан Брабец кожныя пяць хвілін пераапрацаецца. Бо ён не хоча, каб яго пазнавалі, каб ведалі, што гэта ён.

Гер імператарскі лейбмедык хвілінку падумаў.

— Добра, хай увойдзе.

І адразу з парога пачулася энергічнае сморканне, і міма слугі ў пакой шмыгнуў на бясшумных гумовых падэшвах чалавек, з накосам на абодва вокі, з падклеенай на нос бародаўкай, усе грудзі ў бляшаных ордэнах, пад падкурчанай рукой папка, саламяны капялюш, — ідзі, здагадайся, што гэта Брабец! — і сыпануў цэлую сяўню сервільных фраз, закончаных словамі:

— Чым я, ваша эксэленцыя, літасцівы мой пане імператарска-каралеўскі лейбдоктар, мае найвернападданейшыя паслужэнні зрабіць дазваляю сабе.

— Чаго вы жадаеце? — спытаўся Пінгвін востра і зрабіў пад коўдрай раздражнёна-незадаволены рух.

Шпіцаль хацеў быў зноў пачаць сюсюкаць, але быў адразу перапунены:

— Чаго вы жадаеце, хачу я ведаць!

— А-а, бітшэн, пардо-он, дзела менавіта ў літасцівай фройляйн графіні. Натуральна, бітшэн, эксэленц, адна вельмі адна высокашаноўная юная дама. Не тое, каб я што меў на яе! Божа барані!

— Што за графіня? — здзіўлена спытаўся лейбмедык.

— Но-о... эксэленц ужо ведацьмуць.

Флюгбайль замоўк; ён тактоўна пасаромеўся распытвацца далей пра імя.

— Гм... Не. Я не ведаю ніякай графіні.

— Тады... калі ласка, бітэ: не, эксэленц.

— Так. Гм... Зрэшты: пры чым тут я?

Дэтэктывы пачцівай ластаўкай апусціўся на краёчак крэсла, пакруціў свой капялюш, саладжава скасавурыўся да столі і раптам разліўся красамоўствам:

— Перапрашаюся ўжо, эксэленц, але я сабе я падумаўшы быў, паненка графіня яна цудоўна прыгожая юная дама ў яшчэ вельмі далікатных формах, як той казаў. Ну, так і гэтак, не без таго каб і ўвогуле... Но, і я от сам сабе падумаўшы быў, вой як яно шкада і болесна, аж бо такая маладзенькая знатная дама, у такіх маладых летах, калі ёй зусім жа яшчэ і ніякай патрэбіны няма, смыкаецца абы дзе і клеіцца да нейкага, скажу я вам, нэндзы, нейкага люмпена як той Вондрэйц, у якога гелера жывога ў кішэні не змацаеш, нямашака ж. І так... Ну, і так, калі эксэленц, літасцівы імператарска-каралеўскі лейбдоктар ходзяць і выходзяць у дом і з дома... І ў доме было б куды зручней... Зрэшты, калі ў

доме не дужа пасуе, дык я ведаю іншы дом, дзе ў кожным пакоі ёсца спецыяльны выхад. І так...

— Мяне не цікавіць, сціхніце!— узвіўся Пінгвін, але яшчэ на тым самым духу перавёў голас на прымірэнчы лад, бо-такі яму вельмі хацелася б ведаць, што там у таго далей, — Не ўцямлю, як скарыстацца вашым... вашым паведамленнем.

— А тады... зрабіце ласку, а і не трэба панскага цяму, эксэленц!— яўна расчаравана выдыхнуў „канцэсіяваны прыват-орган”. — Я ж толькі падумаўшы быў... Шкада! Варта мне толькі адно слоўца на паненку графіньку... каштавала б, бо я сёе-тое на яе ведаю... Ну, і акрамя таго я быў сабе падумаўшы, эксэленцу сённяя, — у голасе пана Брабеца паявіўся з’едівы тон, — таксамака ўжо болей... сягоння... да багемскай Лізэлі... цягацца патрэбы не будзе...

Гер імператарскі лейбмедык страпянуўся... нейкі момант нават не ведаў, што адказаць.

— Не думаеце ж вы, зрэшты, што менавіта *па тое* хадзіў я да старога проблядзі?.. Вы што, звар’яцелі?

Дэтэктыў як бы баронячыся падняў рукі:

— Каб я, каб такое падумаўшы?.. Во, слова гонару! Эксэленц! — Ён імгненна перастаў касавурыцца і абнадзейна спадціха паглядзеў на імператарскага лейбмедыка. — Я ж ведаю, самі разумею, што ў эксэленца... пэўныя... іншыя... прычыны... меліся быць, калі эксэленц... пардон... да багемскай Лізэлькі... мг-мг... пахаджалі. Ну во, таму бо я ўласна і прышоў!.. Мг-мг... іншыя прычыны.

Пінгвін з цікаўнасцю падняўся з падушак...

— І якія ж гэта прычыны?..

Брабец перасмыкнуў плячмі.

— Я жыву, я з... сакрэтнасці. Я хачу, я не проста сказаць, што эксэленц будзь-будзь як ублыталіся ў змову, якая нейкім чынам звязана з Лізэлькай, хоць...

— Што, хоць?..

— Хоць сённяшнімі днямі многія відныя людзі стаяць на падазрэнні ў дзяржаўнай здрадзе.

Гер імператарскі лейбмедык падумаў, што нечаю:

— Дзяржаўная здрада?

— Не, якая там здрада, — на падазрэнні толькі, на падазрэнні! Эт! На падазрэнні! — Як што гер імператарскі лейбмедык яўна не зразумеў намёку, шпіцаль удакладніў: — Гма-а! Ну, а падазрэння, — ён гнеўна паглядзеў на свае пляскатыя ногі, — дастаткова. На жаль! З прававога боку мой абавязак у пэўным месцы паддана далажыць — і так... — што як калі я што-небудзь ведаю пра падазрэнне... Гма-а... Я, зрэшты, я ж верны абавязку чалавек, слова гонару... Апрача, канечнека, калі я прыходжу да пераканання, што падазрэнне не мае пад сабой грунту...

Но, і нарэшце ж такі ў нашым будным жыцці рука-такі мае руку, — ён міжволі зірнуў на свае брудныя пазногі.

У геры імператарскім лейбмедыку закіпаў ледзь стрымліваны шал.

— Інакш кажучы, вы хочаце на гарэлку?

— Бітшэн, абсалютна як вашай эксэленцыі ўмілажаліцца заўгодна будзе.

— Добра, — імператарскі лейбмедык пазваніў.

Паявіўся слуга.

— Ладзіславус, вазьміце парнішку за кутасік і турніце яго з лесвіцы!

— Служу пану.

Велізарная лапа распусцілася як пальмавы ліст, закланіла сабою пайкой, і ўжо праз хвіліну шпіцаль і слуга зніклі, быццам датуль усё гэта было толькі кадрам з фільма.

Гер імператарскі лейбмедык прыслухаўся: бабух — унізе ў прыхожай!

Пасля цяжкія крокі патупалі ўніз па лесвіцы... Следам за скачаным.

— Ну, сэрвус, Ладзіславус падымае хлопца, здаецца мне, і мусіць шпурляе яго далей, па лесвіцы ўжо вонкавай. Усё разумее літаральна, — буркнуў імператарскі лейбмедык, скрыжаваў рукі на грудзях і заплюшчыў вочы, каб аднавіць перапынены ранішні спакой.

Не прайшло і чвэрці гадзіны, як яго ўспалошыў нейкі віск.

І адразу пасля гэтага асцярожна адчыніліся дзверы, і ў пакой, прыклаўшы палец да вуснаў, на пальчыках, усунуўся барон Эльзэнвангер з жоўтым хартом Брокам пры баку.

— Бог з табою, Канстанцін! Але ж, адкуль ты ў такую рань? — узрадавана ўсклікнуў імператарскі лейбмедык, але яму адразу забрала мову, як толькі ён згледзеў пустую, дурнаватую ўсмешку на вуснах свайго сябра. — Небарака няшчасны, — прамармытаў ён, глыбока ўзрушаны, — гэта ж трэба, крыху розумам даўся.

— Шшш, шшш, — таямніча зашаптаў барон, — шшш, шшш. Толькі не трэба, толькі не! — Пасля баязліва агледзеўся, мітусліва дастаў з кішэні нейкі пажаўцелы канверт і кінуў яго на ложкак. — Вазмі, Флюгбайль. Але, толькі не трэба, толькі не!

Стары хорт падціснуў хваста, непрыязна наставіў прыслеплыя, малочнабелыя вочы на свайго звар'яцелага гаспадара і шырока раззявіў зяпу, быццам збіраўся заскуголіць, але з горла ані гуку.

Непрыемная карціна.

— Чаго ты хочаш, каб толькі не? — спагадліва спытаўся імператарскі лейбмедык.

Эльзэнвангер падняў палец.

— Тадэвуш, прашу цябе... Дарэчы, як табе добрыцца?.. Але толькі не, толькі не!.. Ты ведаеш... ты ведеш... ты ведаеш... — з кожным прашаптаным словам ён ніжэй і ніжэй нахіляўся да вуха Флюгбайля, аж пакуль ледзь не дакрануўся губамі. — За мною паліцыя, напала на след, Тад-

эвуш. І ўжо ўся мая прыслуга даведалася, усё ўжо ведае. Шшш, шшш. Усе паразбягаліся. І Бажэна ўцякла.

— Што? Твая прыслуга ўцякла? Чаго б гэта? І калі?

— Сёння з рана. Шшш, шшш. Толькі не, толькі не! Ведаеш, учора заходзіў адзін да мяне. Прыходзіць такі, з чорнымі зубамі. І чорныя пальчаткі. І косіцца на абодва вокі. Ведаеш, адзін такі... з паліцы.

— Як яго звалі? — хуценька спытаў імператарскі лейбмедык.

— Брабец, сказаўся ён, завецца.

— І чаго ён хацеў ад цябе?

— Ксэначка, сказаў, хай хуценька ўстае і ўцякае, сказаў... Шшш, шшш. Я ўжо ведаю, чаму ён сышоў. Яны пра ўсё даведаліся!.. Шшш, толькі не!.. Ты ведаеш, яшчэ ён прасіў грошай, бо, сказаў, інакш усё раскажа.

— Спадзяюся, ты яму нічога не даў?

Барон зноў баязліва азірнуўся:

— Я сказаў Вэнцалю, каб спусціў яго з лесвіцы.

Дзіўна, як усё-такі часам правільна рэагуюць вар'яты, сам сабе падумаў Пінгвін.

— Шшш. Але цяпер ужо няма і Вэнцаля. Бо Брабец усё яму раскажаў.

— Прашу цябе, Канстанцін, разкажы спакойненька: ну, чаго такога ён мог яму расказаць?!

Эльзэнвангер кінуў на пажаўцелы канверт.

Імператарскі лейбмедык узяў яго — ён быў незаклеены, і як можна было бачыць з першага вока, пусты.

— Што я павінен рабіць з ім, Канстанцін?

— Езус, Марыя і Ёзаф, толькі не, толькі не!.. — благаў барон.

Імператарскі лейбмедык бездапаможна паглядзеў на яго.

Эльзэнвангер наблізіўся — у вачах страх — зноў да ягонага вуха і крэкнуў:

— Багуміл... Багуміл... Багуміл!

Імператарскі лейбмедык пачаў разумець: яго сябар... мусіць, чыста выпадкова... недзе ў партрэтным пакоі знайшоў канверт і так доўга ўяўляў сабе, што папера ад яго мёртвага брата Багуміла... дамешваючы самыя розныя ўспаміны пра Зрцадлу, пакуль розумам не адпаў.

— Ты ведаеш, Тадэвуш, можа быць, ён пакінуў мяне без спадчыны за тое, што я ніколі не наведваў яго там у Тайнінскім саборы. Але, Езус, Марыя, мне ж туды нельга, нельга ў Прагу! Бяры яго, Тадэвуш, вазьмі! Толькі не, толькі не... Мне нельга ведаць, што там у ім! Інакш застануся без спадчыны!.. Падымі яго, Флюгбайль, добра, га? падымеш? ну... ну... ну-у, толькі не заглядвай! Не заглядвай!.. І напішы на ім, што мне належыць, калі ты возьмеш і памрэш. Ты ведаеш: што гэта належыць мне!.. Але схавай добранька, ты чуеш? У мяне не надзейна; усе ж ведаюць. Таму і збеглі. Ксэначка таксама.

— Што? Твая пляменніца, — усклікнуў лейбмедык, — таксама збегла? Куды ж бо?

— Шшш, шшш. Уцякла. Бо ўжо цяпер усё ведае. — І ўвесь час запэўніваў, на пытанне Флюгбайля, што Паліксэна знікла, „бо яна ўсё ведае”. І больш з яго нічога нельга было выдабыць.

— Ты ведаеш, Тадэвуш, увесь горад на нагах. Усе ўсё ведаюць. Учора ўвечары асвятлялі Жыжкаву гару, бо яны шукалі тастамант... І Брок, — ён таямніча міргнуў на харта, — таксама нешта заўважыў... Глянь толькі, як ён баіцца... Ну, а ў Заградкі мушыная чума выбухнула. Усё ў мухах! Увесь палац!

— Канстанцін, напрамілы бог, што ты такое вярзеш! — усклікнуў імператарскі лейбмедык. — Ты ж ведаеш, у яе доме ніколі не было ніводнай мухі! Яна гэта сабе толькі ўяўляе. Не ўсяму вер, што ты чуеш.

— Душою і богам, клянуся! — запэўніў барон і стукнуў сябе ў грудзі. — На свае вочы бачыў.

— Мух?

— Так. Аж чорна ўсё.

— Ад мух?

— Так, ад іх. Але мне зараз пара. А то ж заўважыць паліцыя... І — ты чуеш, ногі ў рукі!.. І не забывай: калі памрэш: належыць мне! Але не чытай, інакш я застануся без спадчыны. .. Толькі не, толькі не. І нікому не кажы, што я тут быў!.. Сэрвус, Флюгбайль, бывай!

На дыбачках, ціха, як і прыйшоў, вар’ят шмыгнуў з пакоя.

Хорт, падцяўшы хвост, за ім.

Пачуццё невыказнай горычы агарнула Пінгвіна.

Абапёр галаву на руку.

— Зноў смерць заспела пры жывым целе. Бедны, бедны небарака!

Ён не мог не падумаць пра багемскую Лізэль і яе скруху на маладосці, якая, ах! — дзе яна, дзе яна тая маладосць!..

Але і што там магло такога стацца з Паліксэнай? І... і што там яшчэ за мухі за такія?.. Дзіўна, усё жыццё Заградка баранілася ад нейкіх прыдуманых мух, аж так доўга, пакуль яны сапраўды не абселі яе. Падобна, як бы наклікала...

Глухі ўспамін падняўся ў ім, сёння ўначы нейкі голы чалавек з мітраю на галаве нешта расказваў яму пра выкананне міжвольных жаданняў — нешта, што вельмі гладка пасавала да з’яўлення тых мух.

Мне ж трэба ў дарогу, раптам успалошыўся ён. Трэба адзецца, апрагнуцца, абуцца, куды падзелася тая чортава баба са штанамі? Лепей, калі паеду сёння ж. Толькі прэч з гэтай горкай Прагі... Бо шалы шугаюць з кожнай вуліцы. Хутчэй у Карлсбад, падмаладзіцца.

Пазванілі.

Пачакаў. Ніхто не ўвайшоў.

Пазванілі яшчэ раз.

— Ну, нарэшце!

Пазванлі.

— Заходзьце!

Ён спалохана кінуўся назад у падушкі і нацягнуў коўдру аж па самае падбароддзе: замест хатняй гаспадыні ў парозе стаяла графіня Заградка з сумачкай у руцэ.

— О, нябёсы, літасцівіца мая, на мне... на мне толькі кашуля!

— Я так і падумала, што не ў дарожных ботах спіце, — буркнула старая, не гледзячы на яго.

Сёння яна зноў на сваім коніку, падумаў імператарскі лейбмедык і пачакаў, што скажа графіня.

Яна памаўчала, гледзячы ў паветра.

Пасля адчыніла сумачку і працягнула яму дапатопны рыцарскі пісталет:

— Вось! Як зараджаецца гэтая штука?

Флюгбайль паглядзеў на зброю і паківаў галавою.

— Гэта крэмневы пісталет, літасцівейшая. Сёння яго наўрад ці можна зарадзіць.

— Але я хачу!

— Ну, спачатку трэба насыпаць у ствол пораху, пасля затаўчы туды ж кулю і паперы. А тады насыпаць пораху на палічку. Калі выкрасаецца агонь, праскоквае іскра і ўсё гэта падпальвае.

— Добра, думаю. — Графіня зноў схавала зброю.

— Літасць мая, мяркую, не будуць урэшце спрабаваць знайсці ўжытак зброі? Калі вы баіцеся, што можа дайсці да хваляванняў, лепшае было б, каб вы перабраліся ў сяло.

— Вы думаеце, я павінна ўцякаць ад зброду, Флюгбайль? — Графіня горка ўсміхнулася. — Гэтага толькі бракавала! Але пагаворым пра што-небудзь іншае.

— Як там пачуваецца графіня? — заікаючыся, пачаў імператарскі лейбмедык пасля паўзы.

— Ксэна прапала.

— Што?! — Прапала?! Божа мілы, з ёю нешта здарылася? Чаму ж яе не шукаюць?

— Шукаць? Навошта? Вы думаеце, будзе лепш, калі яе знойдуць, Флюгбайль?

— Але як усё гэта сталася? Расказвайце ж, графіня!

— Сталася? Яшчэ з Яна прапала з дому. Мабыць, з Откарам Вондрэйцам недзе. Я заўсёды ведала, што гэтым скончыцца. Ага, а нядаўна быў у мяне адзін хлопец, доўгая жоўтая барада, зялёны манокль („Ага, той Брабец!” — прамармытаў Пінгвін.). Сказаў, нешта ведае на яе. Хацеў грошай за маўчанне. Я, канечне, выкінула яго прэч.

— І нічога больш дакладна не расказаў? Прашу вас, літасцівая!

— Сказаў, што ведае, быццам Отакар — мой няшлюбны сын.

Імператарскі лейбмедык абурана выпрастаўся:

— І вы гэта сцярпелі? Я ўжо паклапачуся, каб зняшкодзіць нягодніка!
— А не забірайце сабе да галавы маіх клопатаў, Флюгбайль! — закіпела графіня. — Людзі пра мяне і не такое плятуць. Вы хіба ніколі не чулі?

— Я адразу ўмяшаўся б, — запэўніў Пінгвін, — я...

Але старая не дала яму дагаварыць.

— З таго, што мой муж Заградка, светлай памяці оберстгофмаршал, — засыпаны абвалам, дык гавораць, што я яго атруціла і схавала труп у склепе. Яшчэ ўчора, уначы, у склеп тайна спускаліся трох бэйбусаў, каб адкапаць яго. Я прагнала іх сабачай плёткай.

— Думаю, літасцівая вы мая, вы ўсё бачыце ў занадта цёмным святле, — жвава ўмяшаўся імператарскі лейбмедык. — Можа, я прасвятліў бы неяк справу, разведаў бы. Па Градчанах ходзіць погаласка, легенда, быццам у палацы Морціна, дзе вы цяпер жывяце, схаваны скарб; яго яны, мабыць, якраз і хацелі выкапаць.

Графіня не адказала — палыпала толькі чорнымі вачыма па пакоі.

Паўстала доўгая паўза.

— Флюгбайль? — выціснула яна з сябе нарэшце. — Флюгбайль!

— Прашу вас, літасцівіца мая?

— Флюгбайль, скажы: ці лічыце вы за магчымае, каб, калі праз шмат гадоў выкопваюць мёртвага, ... каб... мухі... з зямлі выляталі мухі?..

Імператарскаму лейбмедыку мароз па скуры прабег.

— Му... му... мухі?

— Так. Цэлым роівам.

Імператарскі лейбмедык сілком прымусіў сябе супакоіцца; ён павярнуў галаву да сцяны, каб Заградка не ўбачыла жаху на ягоным твары.

— Мухі бываюць толькі ад свежага трупа, графіня. Ужо праз некалькі тыдняў труп чалавека, калі ён ляжыць у зямлі, распадаецца, — сказаў ён упалым голасам.

Графіня некалькі хвілін разважала, не варухнуўшы ані мускулам. Як застылая.

Пасля ўстала і пайшла да дзвярэй, павярнулася яшчэ:

— Вы гэта ведаеце напэўна, Флюгбайль?

— Гэта абсалютна пэўна, я не магу памыліцца.

— Добра. Ад'ё, Флюгбайль!

— Цалую... ручку, літасці... літасцівейшая, — імператарскі лейбмедык ледзьве мог вымавіць.

Крокі старое пані прагучалі ў каменнай пярэдняй. Імператарскі лейбмедык ацёр пот з лоба.

Прывіды майго жыцця развітваюцца са мною! Горад перакручанага глузду, горад злачынства акружыў мяне і зжэр маю маладосць! А я і не пачуў, і не ўбачыў. Быў глухі і сляпы.

Ён зазваніў як утрапёны.

— Штаны! Чорт вазьмі, чаму не нясуць маіх штаноў.

Ён ускочыў з ложка і ў кашулі выбег на лесвіцу да балюстрады.

Усё як вымерла.

— Ладзіслаўс! Ла-дзі-слаў!

Ані зруху.

Падобна на тое, гаспадыня і праўда збегла, як Канстанцінавыя слугі.

Але ж Ладзіслаў! Пракляты асёл! Іду ў зклад — ён забіў Брабеца.

Адчыніў акно.

На палацавым пляцы ні душы.

Глядзец у тэлескоп не было сэнсу: канец трубы быў зачаклёны, а ён жа, паўголы, не мог выйсці вонкі, каб зняць заглушку.

А наколькі мог разгледзец на голае вока, масты кішэлі людствам.

— Дурнота, праклятыя! Цяпер мне не застаецца нічога, як распакоўваць куфры!

Ён адважыўся падступіцца да аднаго скуранага страшылішча і адчыніў яму пашчу, як богам дабраславёны Андрокл ільву, — несустрач вывалілася безліч каўняроў, ботаў, пальчаток і панчоў. Толькі не штаны.

Чамадан выдыхнуў сваю душу ў форме спрасаваных гумовых плашчоў, пападтыканых шчоткамі, грабянцамі, і, апаражніўшыся, з уздыхам зачыніўся.

Другі ўсё сваё змесціва амаль пераварыў з дапамогай чырванаватай вадкасці, якая здолела выслабаніцца з некалькіх пляшак.

У чэраве яшчэ аднаго з выгляду даволі такі вартага даверу куфра нешта зазваніла, як толькі Пінгвін паклаў руку на замок — але гэта быў толькі прадбачліва ўпакаваны кухонны будзільнік, які, аглушаны цеснымі абдоймамі процьмы футраў і вільготных насовак, цяпер радасна, як жаўрук, завёў сваю пералівістую ранішнюю песню.

Неўзабаве пакой нагадаў рысталішча на шабасе ведзьмаў, уладкаванае з мэтай інвентарнага вопісу тавару Ціцам альбо Вэртгаймам.

Толькі адзін вольны ад манаткаў востраў застаўся Пінгвіну, з якога ён, выцягнуўшы шыю, мог азіраць вакол сябе утвораную плутанічнай стваральнай сілай ягоных рук нагрувашчаную вулканічную мясцовасць.

Успалымнёнымі ад гневу вачыма прыгледзеўся лейбмедык да ложка, прасякнутага жаданнем узяць з начнога століка свой кішэнны зэгарак, каб можна было паглядзец, каторая ўжо гадзіна, як раптам, развярэджаны свербам парадку, ён напружыў свае каленныя чашкі, каб ускараскацца на глетчар белых накрухмаленых фрачных сарочак і манішак — але яму забракавала духу выканаць свой намер. Нават „Харас, смелы скакун”, не мог бы адважыцца браць такія перашкоды.

Ён раздумваў: толькі ў двух яшчэ куфрах маглі хавацца тыя горача-прагненныя нагавіцы: альбо гэтая... гэтая жоўтая выцягнутая каналля з Лейпцыга ад Mädler & Co, альбо другая — цвярдзючы гранітны камень з шэрага палатна, рэгулярна абчасаны ў форме, як вуглавы камень Саламонавага храма.

Пасля даўжманага вагання ён рашыўся падступіцца да „вуглавога каменя”, перавярнуў у ім усё дагары нагамі — не, змест яго не адпавядаў заповедзі гадзіны.

Бадай што, рэчы, якія ён там знайшоў пэўным чынам набліжаліся, падобна прадметам, якія кладуць свой цень наперад, у сэнсе свайго прызначэння патрэбам ніжняй палавіны чалавека, але гэтага было не дастаткова, каб быць штанамі.

Толькі іншым часам рэчы, якія паяўляліся тут на божы свет, маглі быць яму карысныя: згорнутая рулонам каўчукавая ванна для купання, штука шаўковай паперы, грэлка і таямніча лакаваны пад бронзавую фарбу бляшаны сасуд з дзюбкай, на якую быў нацягнены доўгі чырвоны гумовы шланг, падобны на марскую змяю Лаакаона — толькі нашмат карацейшы і танчэйшы — абвіты вакол шыі памылкова пакладзенай у дарожны куфар настольнай статуэткі палкаводца графа Радэцкага.

Уздых задавальнення вырваўся са спакутаваных грудзей Тадэвуша Флюгбайля — ён, уздых, натуральна не быў уздыхам радасці ад сустрэчы з чырвоным, падступным, на задні розум хітрым чэравам, а хутчэй ад радаснага ўсведамлення, што наперадзе ўжо будзе немагчымая ніякая памылковая інтэрвенцыя, бо яго жаданне аддзяляла ад спаўнення толькі тонкая, у Саксоніі вырабленая штуківіна Herrn und Hosen.

Выцягнутымі, жудаснымі атлетычнымі рукамі падграбаўся гер імператарскі лейбмедык, закіданы цэлай гарой з парчовых жылетак і пачкаў з цыгарэтамі, крок за крокам да на першы погляд самага мірнага прамысловага вырабу з саюзнай суседняй дзяржавы.

Краі сашчэпленай, падступна блішчастай адтуліны замка і, даверлівы толькі сваёй вазе, жаўтлява-подлы, труба-пластціна-панцырны фабрыкат з берагоў Плейзэ чакаў Пінгвінавай атакі.

Спачатку: выпрабавальнае абмацванне, амаль далікатнае пацісканне і пакручванне кнопак і розных пупсікаў, пасля раздражлівае тузанне за медную ніжнюю губку, нават высвяткі — і нарэшце: (псіхалагічныя спробы застрашэння, мабыць,) заклікі да князя тагасвецця — але ўсё марна.

Нават душэўныя парыванні спагадлівасці не кранулі ачарсцвейдай душы гэтага выкідня фірмы Mädler & Co — ён быў непрыступны: яго зусім не заводзіла, што гер імператарскі лейбмедык у гарачцы процістаяння наступіў і адарваў добрую шмаціну ад сваёй сарочкі-лёлі — сэрца трупянела ад ляманту палатна прыгожай кашулі, душу разадраў яго крык у паветры.

Пінгвін выкарчаваў левае скуранае вушка, ашалела шпурнуў яго ў твар з’едліва вышчаранай люстраной шафы, — дарма: саксонец пашчы не раззеўрыў!

Штурм следаваў за штурмам, і кожны быў адбіты.

Майстар абароны!

Што там той ваш Антвэрпэн супроць гэтага!

Замкнуты саксонец ведаў, што сапраўдны сродак адолець ягонья рэдуты — маленькі сталёвы ключык — быў схаваны больш надзейна, чым калі б заваліўся ў шчыліну ў падлозе, што гэты ключык вісеў у месцы, дзе яго гер імператарскі лейбмедык не знойдзе, хай хоць цэлы дзень шукае, а менавіта: на блакітнай стужачцы на шыі яго эксэленцыі асабіста.

Бясштанны Пінгвін, заламаўшы рукі, выскачыў са свайго астраўка і, як бы шукаючы дапамогі, зіркаў то на званок на начным століку, то ў поўнай роспачы на свае сухія лыткі, на якіх, ужо не прыкрытыя падранай лёляй, як драты, шчэціліся шэрыя валасы.

Калі б у яго былі стрэльба і жытні палетак, ён шпунуў бы першую ў другі.

— Калі б я толькі ажаніўся! — па-старэчы слязліва енчыў ён сам сабе. — Як бы яно ўсё пайшло іншым ладам! І вось цяпер я павінен бавіць вечар майго жыцця, як адзін і ўсімі пакінуты бабiч. Няма ў мяне нічога, ніводнай рэчы, каб любiла мяне! І якое тут дзiва? Ніколі нічога не падарыла мне родная рука; а якая любасць плыве з мiлых рэчаў! А то ж усё мушу сабе купляць сам. Нават — вунь *ix*!

Ён журботна паглядзеў на свае аблямаваныя незабудкамі пантофлі.

— Безгустоўна я загадаў іх сабе, каб можна было ўгаварыць самога сябе, што гэта дарунак. Я думаў, я верыў, што праз гэта прыйдзе ў мой пакой таемная даверлівасць. О Божа, як я памыліўся! — І ён журботна падумаў, успомніў самотна пражытую зімовую ноч, калі ён у прыступе сентыментальнай замілаванасці сам асудзіў сябе на ролю Хрыстовага дзіцяці.

— О Божа, хай бы ж хоць быў у мяне сабака, любіў бы мяне, цуцык, як Брок Эльзэнвангера!

Ён адчуваў, што гэта была дзіцячая блазnota — тое, што найшло на яго ў старасці.

Ён і хацеў бараніцца ад яго, але не знайшоў у сабе сілы.

Не дапамагло нават тое, што ён сябе, як гэта часам бывала ў такіх выпадках, называў „эксэленц”.

— Так, так, Зрцадла мае поўную рацыю з „Зялёнай жабай”: я — пінгвін і не магу лётаць... Ніколі не мог лётаць!

Восьмы раздзел Уцёкі ў Пішак

Пастукалі, і зноў, і зноў, мацней і цiшэй, але гер імператарскі лейбмедык больш не асмельваўся сказаць „Заходзьце”.

Ён не хацеў зракацца надзеі, што гэта ахмістрыня прынесла ягонья штаны.

Толькі каб не расчараванне!

Схільнасць шкадаваць самаго сябе, на што так здатныя дзеці і старыя, цалкам яго прыгняла.

Нарэшце ён усё-такі прамармытаў:

— Заходзьце!

Але надзея зноў падвяла: калі ён баязліва падняў вочы, у пакой нясмела ўсунула галаву — багемская Лізэль.

„І калі ўсё гэта скончыцца”, — хацеў ужо быў закіпець гер імператарскі лейбмедык, але яму не ўдалося нават захаваць свой эксэленцаў твар, не кажучы ўжо, каб вымавіць гэтыя калючыя словы.

„Заходзьце, Лізінка, прашу Вас, прынясіце мне мае штаны!” — гэта лепшае, што хацеў бы ўмольна сказаць ён у сваёй бездапаможнасці.

Старая па ягонай міміцы прачытала, якая лагода была ў яго на сэрцы, і набралася духу.

— Прабач, Тадэвуш. Гатова табе пабажыцца, ніхто мяне не бачыў. Я ніколі не ўспіналася б да цябе сюды на гэтую гару, але мне трэба з табой перагаварыць. Паслухай мяне, Тадэвуш, прашу цябе. Толькі адну хвіліну. На карце жыццё, Тадэвуш! Паслухай мяне. Напэўна ніхто не прыйдзе. Не можа ніхто прыйсці. Я дзве гадзіны чакала ўнізе і пераканалася, што ў замку нікога няма. А хай бы хто і прыйшоў, дык бы я хутчэй з акна выкінулася, чым прычынілася табе да ганьбы, каб мяне тут засталі ў гэтым пакоі, — яна выгаворвала словы, перарывіста дыхаючы і з усё большым хваляваннем.

Нейкі момант імператарскі лейбмедык змагаўся з сабою. Спачуванне і звыклы застарэлы страх за больш чым стагоддзе высока трыманую незаплямленую рэпутацыю фаміліі Флюгбайль спрачаліся між сабою.

Але тут у ім высока падняўся свабодны, самаўпэўнены гонар, які ён успрымаў амаль як нешта чужое: прыдуркаватая валацужка, прапітая падшлотніца, вераломная прыслужніца, спрытная працмыга, брудная шантажыстка і мужабойца, куды ні глянь, — чаму я павінен гэтага адкідня, якая цяпер, усё яшчэ ў брудзе, смуродзе і нэндзы шаноўна трымае і цалуе мой партрэт, чаму я павінен прымаць яе няпрыязна?!

Ён, усміхаючыся, працягнуў багемскай Лізэлі руку.

— Заходзь, сядай, Лізінка! Умасціся ямчэй і зручней. Супакойся і не плач. Я ж так рады! Праўда! Ад усяго сэрца! Наогул, цяпер гэта мусіць рабіцца інакш. Я далей не перажыву, што ты галадаеш і марнеешся ў галечы. Што мне да людзей і іх перабрэхаў!

— Флюгбайль! Тадэвуш, Тэд... Тэд... Тадэвуш, — выкрыквала старая, абяруч затуліўшы вушы, — ай, не кажы так, Тадэй! Не рабі з мяне вар'ятку. Вар'яцтва цяпер шалее на вуліцах. Сярод белага дня. Усіх ужо пахапалі, толькі мяне адну — не. Трымай галаву, Тадэвуш! Хоць бы ўжо ты не вар'яцей! Не гавары так са мною, Тадэвуш! Не магу я цяпер траціць памяць і глуд. Бо зайшлося пра самое жыццё, Тадэвуш. Табе трэба ўцякаць! Зараз. Зараз і не пазней! — Яна, раззявіўшы рот, прыслухалася

да акна. — Ты чуеш, ты чуеш? Яны ідуць!.. Хутчэй. Хавайся!.. Ты чуеш, як барабаняць, равуць?.. Во! Зноў!.. Жыжка! Ян Жыжка з Троцнава!.. Зрцадла! Чорт!.. Ён закалоўся... Яны садралі з яго скуру. Пры мне! У маім пакоі!.. Ён так хацеў... І нацягнулі на барабан... Гэта зрабіў гарбар Гаўлік. Ён ідзе наперадзе іх і барабаніць... Пекла прарвалася. Поўныя рыны крыві... Барывой — за караля. Отакар Барывой, — яна ўскінула наперад рукі і глядзела, быццам наскрозь праз муры. — Яны цябе заб'юць, Тадэвуш. Усё дваранства ўжо зляцела... Сёння ўначы. Яны што ўсе? — забыліся пра цябе? Пакінулі?.. Я павінна цябе ўратаваць, Тадэвуш... Яны забіваюць усё, што з дваранства... Аднаго такога я бачыла, ён нагнуўся і піў кроў са сцёку... Вось! Вось! Ідуць салдаты!.. Салда... — і зняможана асунулася.

Флюгбайль пасобіў ёй падняцца, паклаў яе на кучу вопраткі. Валасы дыбарам усталі ад жудасці.

Яна тут жа адхаялася і ўжо хацела завесціся наноў:

— Барабаны з чалавечай скуры!.. Хавайся, Тадку; ты не павінен загінуць! Хавайся, Тадзю...

Ён паклаў ёй руку на рот:

— Не гавары цяпер, Лізінка! Ты чуеш? Ідзі за мною. Ты ведаеш, я ўрач і павінен разумець гэта лепей. Я прынясу табе віна і чаго-небудзь перакусіць. — Ён азірнуўся вакол сябе. — Госпадзе Божа, каб жа хоць тыя штаны! Усё пройдзе. Голад забраў амаль усю тваю памяць, Лізінка!

Старая вызвалілася і, сціснуўшы кулакі, прымусіла сябе гаварыць як мага спакойней:

— Не, Тадэвуш, ты памыляешся: я не вар'ятка, як ты думаеш. Усё так, усё праўда, што я сказала. Слова ў слова. Канечне, яны толькі што былі на плошчы Вальдштэйна; людзі ў страху выкідаюць з вокнаў мэблю, каб загарадзіць ім дарогу. А некаторыя, з гаспадарскіх каторыя, храбрыя хлопцы, супраціўляюцца і будуць барыкады. Мола Осман, татарын прынца Рогана, узначальвае іх. Але кожны момант Градчаны могуць узляцець у паветра — яны ўсё замініравалі. Я гэта ведаю ад рабочых.

Па старой прафесійнай прывычцы лейбмедык паклаў руку ёй на лоб — ці не ў гарачцы яна.

На ёй чыстая хустка, мільганула ў яго думка, мой божа, нават галаву памыла.

Яна здагадалася, што ён усё яшчэ прымае яе за хворую, і нейкую хвіліну разважала, перш чым скаазаць, што яна паспела зрабіць, каб пераканацца ў правільнасці сваіх звестак.

— Ты мог бы хвілінку паслухаць мяне спакойна, Тадэвуш? Я прыйшла сюды, каб асцерагчы цябе. Ты павінен уцякаць, без адкладу! Як-небудзь пастарацца... Ужо неяк парушыся... Пройдзе гадзіна — другая, і яны будуць тут угары, на Замкавым пляцы. Найперш сплюндруюць скарбніцу і сабор. Ні хвіліны ты не можаш быць пэўны за сваё жыццё,

ты разумееш мяне?

— Але прашу цябе, Лізінка, — уставіў слова імператарскі лейбмедык усё яшчэ спалохана, — самае большае праз гадзіну тут будуць войскі. Што ты думаеш? У нашыя дні і каб такія шалабродствы? Я дапускаю, можа быць вельмі дрэнна... там унізе, у „свеце”, у Празе... Але каб тут, угары, дзе казармы?..

— Казармы? Так. Але пустыя. Што салдаты прыйдуць, сама ведаю, Тадэвуш. Але, бадай што, заўтра, калі не паслязаўтра альбо на тым тыдні; а тады ўжо позна будзе... Кажу ж табе, Тадзю, павер мне, Градчаны стаяць на дынаміце. Як толькі паявцяца першыя кулямёты, усё паляціць у паветра.

— Ну так. Па-мойму. Але што ж мне рабіць? — застагнаў лейбмедык.
— Ты ж бачыш, я без штаноў.

— Ну, дык накінь якія там!

— Але я не знайду ключа! — завуў Пінгвін, злосна гледзячы на саксонскі чамадан. — І гэтая скаціна ахмістрыня збегла.

— У цябе вунь жа нейкі на шыі. Можа, якраз той?

— Ключ? Я? Шыя? — гер імператарскі лейбмедык схапіўся за горла, радасна крыкнуў і спрытна, як кенгуру, скочыў цераз гару жылетак.

Праз некалькі мінут ён ужо сядзеў, прамянячыся шчасцем, як малое дзіця, у пінжаку, штанах, панчохах і ботах на вяршыні глетчара, насупраць яго на другім глетчары багемская Лізэль, а паміж абаімі, унізе ў глыбіні, аж да печы — каляровы сплёт з гальштукаў.

Старая зноў захвалявалася:

— Нехта там ёсць, на дварэ. Ты не чуеш, Тадэвуш?

— Гэта, мабыць, Ладзіслаў, — спакойна адказаў ёй Пінгвін. З часу, як знайшліся штаны, у ім ужо не было ніякага страху, нікай нерашучасці.

— Тады мне пара, Тадэвуш, я ўжо пайду. Бо што, калі ён мяне тут застане! Тадэвуш, напрамілы бог, не адцягвай, не марудзь. Смерць у парозе... Я... я хацела табе яшчэ... — Яна дастала з кішэні невялікі загорнуты ў паперу пакуначак, але тут жа і сунула яго назад. — Не, я... я не магу... — слёзы пырснулі раптам з вачэй. Яна хацела падысці да акна.

Гер імператарскі лейбмедык пяшчотна прыхіліў яе да свайго глетчара.

— Не, Лізінка! Так ты ад мяне не сыдзеш. І не прасі, і не ўпірайся, Лізінка, зараз скажу я.

— Але ж Ладзіслаў можа нахапіцца, і... але ты павінен уцякаць. Ты павінен! Дынаміт...

— Спакойна, Лізінка! Па-першае, што табе да таго, ці гэты дурань, Ладзіслаў, увойдзе ці не ўвойдзе; і другое — дынаміт не выбухне. Які там дынаміт! Наогул, дынаміт гэта дурная пражская містыфікацыя. Я не веру ў дынаміты. Але што важней, гэта — што ты прыйшла ратаваць мяне. Праўда ж? Ці ж не сказала ты, што мяне ўсе забылі, і ніхто пра

мяне не падбаў. Ты, праўда, думаеш, што я быў бы такім прахвостам і пасаромеўся б цябе, калі ты адзіная, хто ўспомніў пра мяне? Мне цяпер след добранька падумаць, што будзе далей, Лізінка... Ведаеш, я сабе думаю... — гер імператарскі лейбмедык ад шчасця, што не трэба яму сядзець на гары жылетак у начной лёлі, міжволі запаў у балбатню і зусім не заўважыў, як багемская Лізэль пашарэла ў твары і, дрыжучы ў руках і нагах, зыхала ротам, быццам душылася, — я будзь што амаль думаю, спачатку паеду ў Карлсбад і вывезу цябе куды-небудзь у вёску. Вядома, пакіну табе грошай. Можаш не турбавацца, Лізінка! Но, і пасля спынімся разам у Ляйтмішлі, — не, не ў Ляйтмішлі, гэта там, па той бок Влтавы! — Яму ўзгадалася, што пры такой паездцы яму мусова давядзецца перабірацца цераз мост. — Але можа, — ён сабраў усе свае веды з геаграфіі, — але можа, у Пішак?.. У Пішаку, чуў я, живецца якраз бяспечна. Так, так, Пішак, гэта самае правільнае... Я так думаю, натуральна, — хуценька дадаў ён, каб яна не паспела падумаць, што ён намякае на будучы мядовы месяц, — я так мяркую, натуральна: там нас ніхто не ведае. І ты павядзеш маю гаспадарку і — мецьмеш нагляд за маімі штанамі, но, і так... І не думай, што я дужа зажывушчы: раніцай кафічко і дзве булачкі, перад абедам гуляш, два салёныя піражкі пад соўс, но, і на полудзень, калі гэта ўвосень, слівовыя кнэдлікі... Божа мілы! Лізінка! Што з табою?! Езус, Марыя!

Старая з нейкім гарлавым усхліпам кінулася ў прорву гальштукаў да яго пад ногі і хацела пацалаваць яму боты.

Дарма ён намагаўся падняць яе.

— Лізінка, годзе, не рабі ніякіх авантураў. Глядзі, што далей...— ад замілаванасці ў яго зрываўся голас.

— Пусці мяне, я не ўстану, Тадэвуш, — усхліпвала старая, — прашу цябе, не г-г-глядзі на мяне, з-з-робіш круглыя вочы, б-брудная...

— Ліз... — душыўся гукамі імператарскі лейбмедык, не могучы вымавіць імя; ён высмаркаўся, крэкчучы, як стары крумкач, быццам разбіраў яго сверб чыхнуць.

Месца з Бібліі прыгадалася яму, але ён саромеўся цытаваць, каб не здавацца надта патэтычным.

Апрача таго, не памятаў дакладна.

— „... бо ўсе зграшылі і пазбаўлены славы...” — аўтаматычна прамовіў ён нарэшце.

Прайшла доўгая паўза, перш чым багемская Лізэль зноў прыйшла да памяці.

Пасля яна выпрасталася перад ім, як бы пераўтварыўшыся раптам.

Ён унутрана баяўся, вельмі ціха і потайкам, як усе старыя людзі, якія маюць у гэтых рэчах доўгі жыццёвы вопыт за плячыма, што за зліццём пачуццяў мусова паследуе пошлая, цвярозая настраёнасць, але на сваё здзіўленне не сталася нічога падобнага.

Тая, што стаяла перад ім, паклаўшы яму рукі на плечы, аніводнай

рыскай не была больш старою жахліваю Лізэляй, але ж і не тою маладзенькаю, якую калісьці, здавалася, ён ведаў.

Яна ні словам не падзякавала за тое, што ён сказаў ёй і што прапанаваў.

Пастукаў Ладзіслаў, увайшоў, уражана застыў на парозе, збянтэжана зноў адступіўся, — яна і не глянула туды.

— Тадэвуш, дарагі мой, добры, стары Тадку, цяпер толькі я сама ўжо ведаю, чаму мяне цягнула сюды. Я толькі мусіла забыцца... Так, я ведаю, я хацела папярэдзіць цябе і прасіць, каб ты ўцякаў, пакуль не позна. Але і не толькі гэта адно. Я хачу сказаць табе, як усё сышлося, як яно склалася так. Нядаўна ўвечары у мяне з рук выпаў твой партрэт, — ну, ты ведаеш, той, што на камодзе, — калі я хацела яго пацалаваць. Я была з таго такая няшчасная, што аж нават была падумала, ці не павінна памерці. Не смейся, але, ведаеш, гэта было адзінае, што я яшчэ мела ад цябе! У распачы я пабегла да Зрцадлы, у ягоны пакой, каб ён дапамог мне, ён... ён тады яшчэ быў жывы, — яна жахнулася пры ўспаміне пра жахлівы канец актора.

— Дапамагчы? Як гэта дапамагчы? — спытаўся імператарскі лейб-медык. — Той Зрцадла павінен быў табе дапамагчы?

— Я не магу табе гэтага растлумачыць, Тадэвуш. Я б тады мусіла расказаць табе доўгую, доўгую гісторыю. Я б сказала „іншым разам”, калі б добра не ведала, што іншага разу не будзе, што мы з табою больш не пабачымся, прынамсі, не... — у яе твары паявіўся бляск, быццам яна хацела выклікаць чароўную прыгажосць маладосці, — але не, я не хачу гэтага расказаць; ты мог бы падумаць: маладая раскладушка, старая разгярэпа.

— А хіба Зрцадла быў твой... сябар? Не зразумей мяне няправільна, Лізінка; я мяркую...

Багемская Лізэль усміхнулася.

— Я разумею ўжо, што ты мяркуеш. Я ўжо не магу зразумець цябе няправільна, Тадэвуш! Сябар? Ён быў мне больш, чым сябар. Часам мне здавалася, быццам сам чорт злітаваўся з мяне ў маёй нэндзы і ўсяліўся ў груп нейкага актора, каб прынесці мне палётку. Скажу, Зрцадла быў мне больш, чым сябар; ён быў мне чароўным люстрам, у якім я заўсёды магла бачыць перад сабою цябе, калі гэтага хацелася. Зусім так... як раней. З тваім голасам, з тваім тварам. Як толькі ён мог рабіць гэта? Я ніколі не разумела. Канечне, цуд растлумачыць нельга.

— Аж так ты мяне кахала, што табе нават мроіўся мой вобраз, — мармытаў Флюгбайль глыбока ўзрушаны.

— Кім быў Зрцадла напраўду, я так ніколі і не даведалася. Аднаго разу ён сядзеў перад маім акном, на схіле Аленевага яру. Вось і ўсё, што я пра яго ведаю. Але я не хачу цягнуцца! Дык вось, у адчаі я пабегла да Зрцадлы. У пакоі было ўжо амаль зусім цёмна, і ён стаяў каля сцяны, быццам мяне толькі і чакаў. Так мне здалося, бо я ледзьве магла

разгледзець ягоную постаць. Я назвала яго тваім імем, але ён не абярнуўся табою, як звычайна. Я табе не маню, Тадэвуш, але раптам, вось бажуся, прысягаю, замест яго там ужо стаяў нехта іншы, якога раней я ніколі не бачыла. Гэта быў ужо не чалавек — голы, толькі павязка на сцёгнах, шчуплы ў плячах і нешта чорнае, высокае на галаве, у цемнаце яно праблісквала.

— Дзіўна, дзіўна, яшчэ сёння мне снілася такая істота, — імператарскі лейбмедык, як бы ўспамінаючы, схпіўся за лоб. — Ён гаварыў з табою? Што ён сказаў?

— Ён сказаў нешта, што цяпер толькі я разумею. Ён сказаў: радуйся, што партрэт разбіўся! Ці ж бо ты заўсёды не хацела, каб ён разбіўся? Я спраўдзіў тваё жаданне, чаго ж ты плачаш? Гэта быў фальшывы партрэт. Не журыся. І ён сказаў яшчэ пра вобраз у грудзях, які ніколі не можа разбіцца; і пра краіну вечнай маладосці ён гаварыў, але я не вельмі добра разабралася, бо ўся была ў роспачы і толькі енчыла: аддай мне партрэт!

— І таму цябе да мяне...

— Так, таму і пацягнула да цябе. Не дзівіся цяпер на мяне, Тадэвуш; мне было б дужа прыкра, калі б я мусіла прачытаць у тваіх вачах роспач! І гэта гучыць так... так па-дурному, калі я, старая баба, адкід грамадства кажу гэта: я... я заўсёды шчыра кахала цябе, Тадэвуш. Цябе, а тады пазней твой партрэт; але ён не вярнуў мне майго кахання. Не адказаў мне, так вось, шчыра, ад усяго сэрца, думаю я. Ты ведаеш? Ён заўсёды быў маўклівы і мёртвы. А мне так бы хацелася верыць, што я хоць крышачку а была-такі табе нечым, але я не змагла. Я адчувала, што сама сабе хлушу, калі спрабавала ўнушыць сабе гэта.

А я была б такая шчаслівая, каб хоць раз-разочак сапраўды магла паверыць...

Я кахала цябе, як ты сабе таго і ўявіць не можаш. І толькі цябе аднаго. Толькі цябе. З першай гадзіны...

І гэта не давала мне спакою ні ўдзень ні ўначы, і я хацела пайсці да цябе і папрасіць новы партрэт. Але кожнага разу паварочвала назад. Я не змагла б перажыць, калі б ты сказаў мне „не”. Я ж бачыла, як ты нядаўна хацеў забраць у мяне і першы, бо табе зрабілася сорамна, што ён стаіць на маёй камодзе. Нарэшце ж я такі раздабыла сабе...

— Лізінка, я — душою і богам, — няма ў мяне болей партрэтаў! З таго часу я ні разу не фатаграфавалася, — горача прысягаўся Пінгвін, — але як толькі мы будзем у Пішаку, я абяцаю табе...

Багемская Лізэль паківала галавой:

— Такога прыгожага партрэта, якога ты мне калісь падарыў, Тадэвуш, ты не можаш мне даць. Я яго заўсёды насіцьму ў сабе, і ён ніколі не разаб'ецца. А цяпер, бывай здаровы, Тадэвуш!

— Лізэль, што табе ў галаву лезе, Лізінка! — усклікнуў Пінгвін і схпіў яе за руку. — Цяпер, калі мы нарэшце знайшліся, ты хочаш пакінуць

мяне?!

Але старая ўжо стаяла ў дзвях і, уся ў слязах, кіўнула яму з усмешкай.

— Лізінка, напямлі ты бог, паслухай мяне!

Страшэнны выбух, аж шыбы задрыжалі, скалануў паветра.

І адразу адчыніліся дзверы, і ўбег бледны як смерць слуга Ладзіслаў з крыкам:

— Вашэці, эксэленц, яны падымаюцца па лесвіцы! Увесь горад узляцеў у паветра!

— Мой капялюш! Мая... мая шпага! — усклікнуў імператарскі лейбмедык. — Шпагу! — Вочы гараць, вузкія губы сціснуты, такім раптам паўстаў ён на ўсю сваю велізарную веліч поўнага росту, такая дзікая рашучасць на твары, што слуга адхіснуўся. — Шпагу падайце! Не разумееш?! Я пакажу гэтым сабакам, што такое штурмаваць каралеўскі замак. З дарогі!

Ладзіслаў раскінуў убакі рукі і стаяў перад адчыненымі дзвярмі.

— Эксэленц не пойдучь! Я не дапушчу гэтага.

— Што яшчэ за „не дапушчу“! З дарогі, сказаў я! — бушаваў лейбмедык.

— Я не пушчу вашай эксэленцы! Можаце мяне, калі ласка, забіць, але я вас не прапушчу! — Слуга, белы, як глінка на сцяне, не скрануўся з месца.

— Хлопец, ты што, здурэў! Можа, ты таксама з той банды! Падай мне шпагу!

— У эксэленца няма ніякае шпагі, і ўсё гэта ўсё роўна пустое. Гэта ж пэўная смерць, там на дварэ! Мужнасць — гэта добра, але ж ніякага сэнсу. Я правяду, я вас пасля, калі вы хочаце, праз замкавы двор да арцыбіскупскага палаца. Поначы адтуль лёгка ўцячы. А цяжкія дубовыя вароты я замкнуў. Яны, тыя не хутка выламаюць іх. Я не магу сабе дазволіць пусціць літасцівага пана на чыстую смерць!

Гер імператарскі лейбмедык апамятаўся. Агледзеўся вакол сябе:

— А дзе Лізэль?

— Пырх! І няма.

— Я павінен за ёю, туды... дзе яна?

— Не ведаю.

Імператарскі лейбмедык застагнаў — ён зноў быў бездапаможны.

— Эксэленцу трэба найперш як след адзецца, — супакойліва сказаў яму хатні слуга. — Вы ж нават яшчэ без гальштука. Толькі без лішняга спеху! Тады яно хутчэй будзе. Да абеды я вас схаваю, а тады самае ліхое ў штурме скончыцца. Пакуль што. А там я пагляджу, каб здабыць вам дрожкі. З Вэнцалем я ўжо дамовіўся. Ён з Карлічакм, як ужо сям-нее, чакацьме вас каля Страхаўскай брамы. Там усё спакойна. А датуль ніякага руху. Так. Ага, і яшчэ запінкі на рукавы, інакш каўнерык паедзе ўгору. Гатова!.. Цяпер, канечне, эксэленц павінен чакаць тут, хоць

усё гэта пустое. Але інакш нельга. Я ўсё вельмі дакладна прадумаў. На далейшае таксама ж не выдумляйце сабе клопату. А тут я ўсё як след прыбяру. Мяне ж такі не заб'юць. І не так проста гэта было б. І потым я ж сам багемец.

Перш чым гер імператарскі лейбмедык паспеў запырачыць, Ладзіслаў выйшаў з пакоя і замкнуў за сабою дзверы.

Невыносна марудна, са свінцом у звычайна такіх лёткіх нагах цянуліся для Пінгвіна гадзіны чакання.

Што толькі не лезла ў галаву, настроі мяняліся адзін за адным, саступаючы месца наступным: ад выбухаў шалу, калі ён сціснутымі кулакамі грукаў у зачыненыя дзверы і крэчам крычаў, клічучы Ладзіслава, да стомленай абыякавасці да ўсяго.

Прыходзілі і моманты цвярозасці, калі ён адчуваў голад і шнарыў па шафах, шукаючы схаванай салямі; глыбокая прыгнечанасць і разбітасць ад усведамлення страты свайго сябра Эльзэнвангера змянялася хвіліннымі ўсплэскамі амаль юначай упэўненасці, што ў Пішаку пачнецца новае жыццё.

І амаль адразу пасля гэтага ён бачыў, якая дурная была такая надзея і што падобнага роду сангвіністычныя планы мусова пойдучы у пясок.

Часам гэта прыходзіла як пэўнае прыхаванае задавальненне, што багемская Лізэль па ягонай просьбе стаць у яго за хатнюю гаспадыню не прыйшла, а праз хвіліну ён ужо зноў да глыбіні душы саромеўся тых цёплых слоў, якія ён гаварыў ёй, часта ўжо як у хлапечай звышшпешцы — так бы мовіць, студэнцкая чахарда — адчуваць, не чырванеючы.

Замест таго, каб самому высока трымаць партрэт, які яна потайкам узяла ў мяне, я сваімі нагамі ўтоптаваю ў бруд... Пінгвін? Я? Быў бы рады быць ім... Я — свіння!

Несамавіты выгляд пустэльнага вэрхалу навакол толькі паглыбіў яго меланхолію.

Але нават смутак і самааплакванне не маглі доўга трымаць у ім. Адышло раскаянне, калі ён падумаў пра бляск, які, як ён згледзеў, асвятліў твар старое, і зрабіўся бясслоўнай, пераможнай радасцю ў ягоным сэрцы, якую ён намалюваў сабе і зрабіў прадметнай, думаючы пра будучыя шчаслівыя дні ў Карлсбадзе і пазней у Пішаку.

Ён яшчэ раз у пэўнай меры ўвабраўся ў іпастасі ўсіх сваіх „Я”, якія складалі яго жыццё, перш чым выбрацца ў дарогу.

„Педант” — ягоная апошняя вопратка.

Гвалт і шум галасоў, што час ад часу даляталі звонку да яго вушэй — гучны, вірлівы і вісклівы, як дзікае паляванне, кой-калі там, ля падножжа замка. Пасля зноў мёртвая ціша, калі хвалі прыліву адступалі, — ніяк не ўваходзілі ў ягоны інтэрас. Усё, што мела сувязь з чэрняй і яе чваламі, было яму з самага дзяцінства ненавісна, абыякава альбо агідна.

— Трэба спачатку пагаліцца, — сказаў ён сабе, — усё астатняе пасля знойдзецца само сабою. Не магу ж я выпраўляцца ў дарогу з тварам,

падобным на пожно!

Пры слове „дарога” яго як бы нешта штурхнула. Як бы, калі б на нейкую долю хвіліны нечыясь чорная рука легла на ягонае сэрца.

І ў той самы момант ён глыбока ўнутры адчуў, што гэта будзе яго апошняе падарожжа, але жаданне пагаліцца і навесці ў пакоі поўны парадак, перш чым з’ехаць, таксама не ўнеслі ў яго ані следу неспакою альбо заклапочанасці.

У душы прачыналася падазрэнне, што неўзабаве Вальпуржыная ноч жыцця адступіць перад прамяністым днём, гэта напаўняла яго сэрца злагадай і пяшчотай, і няясная, але радасна дрыготкая ўпэўненасць, што яму няма чаго пакідаць на зямлі, чаго ён меў бы саромецца, прыемным настоем супакойвала яго.

Ён умомант зрабіўся сапраўдным эксэленцам.

З самай пільнай руплівасцю пагаліўся і ўмыўся, падстрыг і пашліфаваў пазногці, склаў швом да шва штаны і навесіў іх у шафу, паўзверх іх каптаны і каммізэлькі на плечках, склаў каўнерыкі сіметрычнымі колцамі, а гальштукі ў колеравую гаму.

Вада для ўмывання была налітая ў туалетнае вядзерца, каўчукавая ванна згорнутая ў рулон, а кожны бот акуратна нацягнуты на свой капыл. Пасля пустыя куфры былі складзены адзін на адзін і падсунуты да сцяны.

Сур’ёзна, але без ніякіх дакораў у сэрцы захлопнуў нарэшце „белакурую каналлю” і закізаў яе так, каб яна ўжо больш не паслаблялася ў пустотах, нават калі б у дарозе яе перакідалі і перакладалі, — блакітным шнурком з замком.

Датуль ён не думаў, які гарнітур выбраць у дарогу, яму і цяпер няма чаго было рабіць гэта: патрэбнае рашэнне прыйдзе ў патрэбны момант.

Парадная форма, якую ён не надзяваў шмат гадоў, вісела ў аклеенай шпалерамі сцянной шафе, шпага побач, на ёй аксамітны трывух.

Ён усё гэта надзеў, з поўным годнасці спакоем, прадмет за прадметам: чорныя панталоны з залатымі лампасамі, бліскучыя лакаваныя боты, аброблены золатам сурдут, з падбітымі полачкамі, вузкае карункавае жабо пад камізэльку — падпаясаў шпагу з пэрламутравай тронкай і сунуў галаву ў ланцужок з чарапахавай ларнеткай.

Начную лёлю паклаў на ложкак, акуратна разгладзіў далоняй, пакуль не расправілася апошняя зморшчынка.

Пасля падсеў да пісьмовага стала, прагледзеў, як таго жадаў ягоны сябар Эльзэнвангер, пажаўцелы канверт з патрэбнымі пазнакамі, дастаў з шуфляды тастамант, які ляжаў там напачатку з дня паўналецця, і прыпісаў у канцы:

„Мая маёмасць у каштоўных паперах, калі я памру, пераходзіць да фройляйн Лізэль Кошут, Градчаны, вуліца Новы Свет, № 7, партэр, альбо, у выпадку яе ранейшай смерці, майму слуге пану Ладзіславу Падроўжаку, разам з ўсімі маімі іншымі рэчамі.

Адзіна штаны, якія я сёння насіў — яны вісяць на люстры — належаць маёй ахмістрыні.

Клопат пра пахаванне майго трупа, згодна з імператарскім законам, параграф 13, пераймае палацавы фонд.

Адносна месца пахавання не маю ніякіх жаданняў; мне было б прыемна, калі б фонд ухваліў датычныя да гэтага выдаткі на пахаванне на могілках у Пішаку; аднак я цвёрда настойваю на тым, каб мае зямныя парэшткі *ні пры якіх акалічнасцях* не перавозіліся чыгункай альбо якім-небудзь падобным машынным транспартным сродкам і асабліва, каб не ставілася мая труна ў склепе ўнізе, у Празе, альбо ў іншай прылеглай па той бок ракі мясцовасці”.

Калі тастамант быў запячатаны, гер імператарскі лейбмедык расклаў свае фаліянты і ўнёс у іх усе дадатковыя запісы.

Толькі ў адным адзіным пункце ён адышоўся ад завядзёнак сваіх папярэднікаў: ён паставіў унізе сваё імя і пад лінейку падвёў рысу.

Ён адчуваў сваё права на гэта, бо ў яго не было нікога з жывых крэўнікаў, якія пазней маглі б паклапаціцца пра яго.

Пасля няспешна і спакойна нацягнуў шаўровыя пальчаткі.

Пры гэтым позірк яго ўпаў на завязаны шнурком пакуначак, які ляжаў на падлозе.

— Гэта, мабыць, належыць Лізэлі, — прамармытаў ён. — Правільна: хацела раніцай перадаць мне, але, відаць, не рашылася.

Ён развязаў шнурок і — у руках апынулася хусцінка з вышытымі ініцыяламі „Л.К.”, якраз тое самае, пра што ён так жыва думаў у „Зялёнай жабе”.

Сіламоц змагаўся ён з замілаванасцю, якая збіралася ў ягоных грудзях, — „слёзы не стасуюцца з уніформай эксэленца”, — але пацалаваў хусцінку доўгім цалункам.

Схаваўшы яе ў нагрудную кішэню, ён заўважыў, што забыў пра сваю ўласную хустачку.

— Брава, Лізінка, яна памятае ўсё. А то ж бы я так і паехаў без хустачкі! — прашаптаў ён.

Яму зусім не падалося дзіўным, што якраз у той самы момант, калі ўсе яго падрыхтаванні закончыліся, звонку ў дзвярах завінеў ключ і вызваліў яго з вязніцы.

Ён прывык, каб усё ішло як па шнурочку, ладком і парадкам, калі на ім была парадная форма.

Прамы як свечка прайшоў ён міма ашаломленага Ладзіслава ўніз па лесвіцы.

Нібы само сабой разумелася, што ўнізе перад унутранай брамай стаялі дрожкі, ён адказаў толькі халодным „я ведаю” на вадаспад паведамлення слугі:

— Эксэленц! Вашэці! Бітшэн, дайце ласкі, цяпер якраз манументальна няма ніякай небяспекі. Можаце адразу сесці. Усе там, у саборы, дзе

якраз тым часам Отакар III Барывой карануецца ў імператара свету.

Кучар, пазнаўшы ў мораку высокую, статную постаць і спакойны твар свайго пана, пачціва садраў з галавы капялюш і адразу пачаў завіхацца каля экіпажа.

— Не, дашак хай будзе апушчаны! — загадаў імператарскі лейбмедык.
— Едзь у Новы Свет!

У фурмана як і ў слугі сэрца зайшлося ад страху.

Але ніводзін не рашыўся пярэчыць.

Разлётся поўны страху крык старых і малых, якія сабраліся пад мурам, калі прывідны светласаловы конь папёр дрожкі па вузкай вулцы над Алеевым ярам.

— Салдаты! Святы Вацлаў, заступіся за нас!

Каля дома нумар 7 Карлічак спыніўся і зашлопаў шорамі. У цьмяным святле лятарні гер імператарскі лейбмедык убачыў групку жанчын перад зачыненымі дзвярмі хаціны, якія яны спрабавалі адчыніць.

Некаторыя, нагнуўшыся, разглядвалі на зямлі цёмную пляму, іншыя цікаўна выцягвалі галовы цераз плечы пярэдніх.

Яны нясмела падаліся назад, калі імператарскі лейбмедык сышоў з дрожак і ступіў да іх.

На насілках з чатырох жэрдак без жыцця ляжала багемская Лізэль.

Глыбокая рана ззяла на яе цемені, аж да патыліцы.

Гер імператарскі лейбмедык пахіснуўся і схпаўся за сэрца.

Пачуў, як нехта каля яго сказаў:

— Яна стала, казалі, каля паўднёвае брамы замка і хацела абараняць яе; а яны яе забілі.

Ён уклечыў побач, узяў у абедзве рукі галаву старое і доўга глядзеў ёй у памутнелыя вочы.

Пасля пацалаваў мёртвую у лоб, апусціў яе асцярожна на насілку, устаў і сеў у дрожкі.

Жудасць прабегла па натоўпе.

Жанчыны моўчкі хрысціліся.

— Куды ехаць? — спытаўся фурман дрыготкімі губамі.

— Проста, — прамармытаў імператарскі лейбмедык. — Проста. Увесь час толькі напрасткі.

Дрожкі калыхаліся па туманных, мокрых бездарожных лугах і мякка ўзараных ужо падрунелых палетках: фурман баяўся прасёлкаў; кажная хвіліна магла прынесці смерць, калі б у адкрытым экіпажы пазналі залаты бляск уніформы яго эксэленцыі.

Карлічак спатыкаўся і спатыкаўся, амаль прыпадаў на калені і ўвесь час парываўся наперад, пазвоньваючы цуглямі.

Раптам адно кола асела, і павозка нахілілася набок.

Чалавек саскочыў.

— Ваша міласць, я баюся, зламалася вось!

Імператарскі лейбмедык нічога не адказаў, спусціўся на замлю і доўгімі нагамі пакрочыў у цемру, быццам усё гэта яму ані не абыходзіла.

— Эксэленц! Калі ласка, пачакайце! Паломка невялікая. Эксэленц! Эксэ-ленц!

Імператарскі лейбмедык нічога не чуў.

Усё ішоў наперад.

Насып. Парослая травой дамба. Падняўся наверх.

Нізкія дроты, па якіх прабягаў лёгкі амаль неадчувальны вятрэц, лёгенька пазвоньвалі.

Імператарскі лейбмедык пераступіў дрот.

Бегла калейка ў апошніх прамянях згасання неба, — як усё адно ў бясконцасць.

Імператарскі лейбмедык доўгімі нагамі пераступаў са шпалы на шпалу — ішоў наперад, усё наперад.

Калейка здалася яму драбінай, пакладзенай на зямлю, і канца ёй не было.

З варожасцю ён трымаў вочы на кропцы ўдалечыні, дзе сыходзіліся калейкі.

— Там, дзе яны перасякаюцца, там вечнасць, — мармытаў ён, — у гэтай кропцы адбываецца ператварэнне! Там павінен... там павінен быць Пішак.

Зямля пачала дрыжаць.

Імператарскі лейбмедык выразна чуў дрыжанне шпалаў пад нагамі.

Гудзенне, як ад нябачных велізарных крылаў, чулася ў паветры.

— Гэта мае ўласныя, — мармытаў імператарскі лейбмедык, — я змагу лётаць.

Раптам у месцы перасячэння калейкі удалечыні паявілася чорная пляма, яна расла, расла.

З грукатам, з патушанымі агнямі, набліжаўся цягнік. Малюсенькія чырвоныя кропачкі, як каралавыя пацеркі, разліталіся аб апал яго: турэцкія шапкі баснійскіх салдатаў, якія глядзелі ў вокны вагонаў.

— Гэта чалавек, які выконвае жаданні! Пазнаю яго. Ідзе да мяне! — усклікнуў імператарскі лейбмедык гучна у паветра, і ўтаропіўся на лакаматыў.— Дзякую табе, мой Божа, што ты паслаў мне яго.

У наступную хвіліну машына падмяла і змясіла яго.

Дзявяты раздзел Барабан Люцыпара

Паліксэна стаяла ў спавядальні капэлы Усясвяцкага сабора, моўчкі, аддаўшыся ўспамінам і рукам Бажэны і яшчэ адной незнаёмай служан-

кі, якія надзявалі на яе сатлелае, пацёртае, прапахлае гнілізнай убранны, абшытае патухлымі пэрламі, золатам і біжутэрыяй — узята з казначэйства, — паўзверх белай веснавой сукенкі, якую яна насіла, і ў святле высокіх, тоўстых васковых свечак падтыкалі і прышпільвалі іголкамі і спражкамі.

Апошнія дні ляжалі за ёю як сон.

Яна бачыла, як праплывалі яны паўз яе вобразамі, якім карціць яшчэ раз прачнуцца, перш чым заснуць назаўсёды, не распаўшыся, падобна ценям, асобна ад адчування, быццам належалі яны часу, які ніколі не існаваў, — павольна коцячыся назад, абцечаныя матавым, глухім святлом.

І знікалі адзін за адным, і кожны раз у прамежках праступала цёмна-брунатная свілеватасць старых, паточаных шашалем царкоўных шафаў, быццам прыходзіў павеў сучаснасці і шэптам дакладваў, што ён яшчэ жывы.

Да гадзіны, калі яна ўцякла з Даліборкі і блукала па вуліцах, каб з паўдарогі зноў дабегчы да каравульнай будкі ў ліпавым двары і ўсю ноч праседзець каля каханага, які з сардэчным прыступам ляжаў без прытомнасці, з цвёрдым намерам ніколі яго больш не пакідаць, Паліксэна магла ўзнавіць у памяці ўсё, што было раней: дзяцінства, усё жыццё датуль, яе кляштарнае жыццё, жыццё сярод старых манахаў і сёстраў-чарнарызніц, пыльныя кнігі і няўцешныя, попельна-шэрыя рэчы — усё здавалася ёй незваротна мінулым, быццам замест яе ажыў нейкі беспачуццёвы партрэт.

З гэтай чорнай аддаленасці на яе навальваліся словы, і вобразы з даўным-даўніх дзён выстройваліся перад ёю: яна чула актора, як тады ў Даліборцы, але яшчэ больш напорыстага, і гаварыў ён не да малога сходу мяцежнікаў-табарытаў, а да яе і да Отакара. У бруднай каморцы старой бабы, якую завуць багемскай Лізэляй... Кальшацца лямпа... Некалькі чалавек вакол уважліва слухаюць апантанца. Яны зноў думаюць, як у Даліборцы, што ён — Ян Жыжка, ператварыўся ў гусіта.

Верыць і Отакар.

Толькі адна яна ведае, што гэта не больш як успаміны пра старую, забытую легенду, якая з яе мозаку, набыўшы новыя формы, перабралася ў актарава мазгі, каб зрабіцца там прывіднай рэальнасцю. Нават без яе на тое жадання: магічная авэйжа струменіцца з яе, але яна не можа яе стрымаць, не можа кіраваць ёю — яна ўздзейнічае самастойна, здаецца, слухае загадаў іншых, а не яе, — яна нарадзілася толькі ў яе ў грудзях, і адтуль выскоквае, але лейцы ў чужых руках. Гэта маглі быць нябачныя рукі яе прывіднай продкавіцы Паліксэны Лямбуа, адчувае яна.

Пасля зноў паняверыцца і хацела б думаць, што гэта малітва голасу ў ліпавым двары, якая суцішае Отакараву жарсць, змагаецца і задае рух магічнай сіле авэйжы. Яе асабістыя жаданні памерлі. „Отакар павінен быць каранаваны, як ён гэтага прагне ў сваім каханні, па маёй волі,

хай хоць на вельмі кароткі час. Ці стану я пры гэтым шчаслівай, — які мне клопат!” — гэта адзінае, што яшчэ можа пераклікацца ў ёй з жаданнем, але нават і гэтага хутчэй прагне яе імітацыя, а не яна сама: за гэтым хаваецца, як вампір, неўміручы парастак старых, крыважэрных падпальшчыкаў, той парастак, які перайшоў да яе ў родавую спадчыну з патрыцыянскіх часоў, а яе выбраў толькі за прыладу, каб мець сваю долю ў жыцці і ў жахлівасці блізкіх падзей. Яна бачыць перад сабою ў жэстах і прамовах актора, як легенда пра Жыжку, гусіта, паступова ажыццяўляецца і падладжваецца да сучаснасці — ёй робіцца жудасна.

Яна наперад бачыць канец: прывід Яна Жыжкі звядзе вяр’ята ў магілу.

І вобраз за вобразам увіроўвае магічная авэйжа свае прадчуванні ў царства цялеснага, каб Отакарава палкасць ператварылася з паветранага замка ў рэальнасць: голасам Жыжкі Зрцядла загадвае, каб Отакар быў каранаваны, і запячатвае прарочыя словы, ускладваючы на гарбара Станіслава Гаўліка абавязак вырабіць з ягонай скуры барабан; а пасля б’е сабе нажом у сэрца.

Згодна з указаннем Гаўлік нахіляецца над трупам... Мужчыны, ахопленыя жахам, разбягаюцца.

Толькі яна ўпарта трымаецца за дзверы: імітацыя, якая цяпер у ёй, хоча глядзець... хоча глядзець.

Нарэшце, нарэшце гарбар завяршае сваю крываваю справу.

Іншы дзень успывае перад ёю.

Гадзіны ап’янення і душапарыўнага кахання прыходзяць і адыходзяць зноў.

Отакар трымае яе ў абдымках і гаворыць ёй пра блізкі час шчасця, раскошы і цудоўнасці. Бляскам зямлі хоча ён яе акружыць. І не будзе ў яе такога жадання, якога ён не змог бы выканаць. Пад яго пацалункамі фантазія рве кайданы „немагчымасці”. Будка ў ліпавым двары ператвараецца ў палац. У ягоных абдымках яна бачыць палац, які ён ёй будзе. Ён туліць яе да сябе, і яна адчувае, што прымае ягоную кроў у сябе і стане маці. І яна ведае, што праз гэта ён зробіў яе неўміручай, што з грудзей прарасце полымя, палкасць, што з прахлага праб’ецца нягленае: вечнае жыццё, жыццё, якое нараджаецца з другога жыцця.

Новы вобраз успамінаў: цыклапічныя постаці паўстання зноў вакол яе: мужчыны з жалезнымі кулакамі, у сініх блузах, з чырвонымі павязкамі на рукавах.

Яны стварылі лейб-гвардыю.

Назваюцца на ўзор стара-табарыцкай — „браты з гары Харыў”.

Носяць Отакара і яе па ўвешаных чырвонымі сцягамі вуліцах.

Як крываваыя пакосы, лунаюць сцягі на дамах.

Апантаны шаламі натоўп з лямантам і факеламі каля іх і за імі: „Слава Отакару Барывою, імператару свету, і яго жонцы Паліксэне!”

Для яе вуха імя „Паліксэна” гучыць нязвыкла, чужародна, быццам і не яе імя: яна адчувае, што імітацыя продкавіцы ў ёй трыумфуе і па-кланенне скіравана на яе самую.

Калі крыкі на момант аціхаюць, гучна рагоча барабан гарбара Гаўліка, які, ашчэрыўшы ў экстатычнай дзікасці зубы — чалавек-тыгр, — ідзе наперадзе натоўпу.

З бакавых вуліц брэша крык смерці і чуецца гул барацьбы; асобныя групкі люду, якія аказваюць супор, падаўляюцца.

Яна глуха здагадваецца, што ўсё гэта адбываецца з нямога загаду партрэта ў яе грудзях, і ўся поўніцай радая, што рукі Отакара не заплямяцца крывёю забойства.

Ён трымаецца за галовы мужчын, якія яго нясуць, і твар яго белы. Вочы заплюшчаныя.

І так па замкавай лесвіцы ўверх да сабора.

Працэсія шалаў і вар’яцтва.

Паліксэна апамяталася; замест вобразаў з успамінаў вакол яе зноў голыя сцены саборнай закрысты, і на іх выразна праступілі абрысы старых рашотак.

Яна бачыла, як Бажэна кінулася да яе і пацалавала край яе сукенкі — яна спрабавала чытаць з мімікі дзяўчыны: ані следу рэўнасці ці болю на твары. Толькі радасць і гонар.

Пагрозліва ўдарылі званы, аж задрыжалі полымцы свечак.

Паліксэна ўвайшла ў неф.

Спачатку яна была як сляпая ў цемры — толькі паступова разгледзела сярод жоўтых і чырвоных ліхтароў срэбныя свяцільні.

Пасля паміж калонаў нейкія чорныя мужчыны змагаліся з белай постацю, потым пануквалі яе падысці да алтара: да святара, які павінен быў яе вянчаць.

Яна бачыць: той адмаўляецца, бароніцца, падымае ўгору распяцце.

Пасля — крык. Падзенне.

Яго забілі.

Неразбярыха, вэрхал.

Чаканне... Гамана... Мёртвая цішыня...

Пасля рэзка адчыняюцца царкоўныя дзверы.

З вуліцы ўрываецца факельнае святло.

Барвова блішчаць органы.

Уцягваюць чалавека ў карычневай расе.

Валасы ў яго снежна-белыя.

Паліксэна пазнае яго: гэта манах, які кожны дзень тлумачыць у Георгіеўскім крышце разьбёную па чорным камені „Мёртвую”, якая насіла пад сэрцам замест дзіцяці гадзюку.

Ён таксама адмаўляецца ісці да алтара!

Рукі пагрозліва цягнуцца да яго.

Ён крычыць і ўмольвае, паказвае на срэбную статую Ёгана фон Нэпамука. Рукі ападаюць... Чуваць, як ён гаворыць. Вядзе перагаворы.

Буркат.

Паліксэна здагадваецца: ён гатовы павянчаць Отакара з ёю... але не перад алтаром.

Ён уратаваў сваё жыццё, разумее яна, але толькі на вельмі кароткі час. Яго заб'юць, як толькі ён скажа дабраслаўленне.

У думках яна зноў бачыць кулак страшэннага Жыжкі, як ён абрушваецца на чэрап, чуе Жыжкавы словы: „Kde máš svou pleš? — Манах, дзе твая танзура?”

Гэтым разам яго маска павядзе кулак натоўпу, ведае яна.

Уносяць услончык і ставяць перад статуяй, накрываюць кілімам каменныя пліты.

Праходам ідзе хлопчык і нясе на пурпуровай падушачцы посах са слановай касці.

— Жазло герцага Барывоя Першага! — прабягае шэпт па натоўпе.

Падаюць яго Отакару.

Ён бярэ, як у сне, і ў мантыі валадара апускаецца на калені.

Паліксэна поруч.

Манах становіцца перад статуяй.

І тут надрыўны крык:

— Дзе карона?

Хваляванне прабягае па народзе і зноў аціхае, калі святар падымае руку.

Паліксэна чуе яго дрыготкія словы. Словы малітвы і благання, як іх прамаўляў памазанік, і быццам мароз прабягае па ёй пры думцы, што яны ідуць з тых самых вуснаў, якія яшчэ ў тую самую гадзіну павінны замкнуцца навечна.

Урачыстасць скончылася.

Радасныя крыкі запоўнілі сабор і заглушылі слабы энк.

Паліксэна не адважвалася азірнуцца. Яна ведала, што адбылося.

— Карона! — зноў залямантаваў голас.

— Карона! Карона! — прабегла па лаўках.

— Яна схавана ў Заградкі, — крычыць нехта.

Усе кінуліся да дзвярэй.

Дзікае хваляванне:

— Да Заградкі! Да Заградкі! Карона! Па карону ўладароў!

— Яна залатая! З рубінам на лобе! — крычаць з хораў. Гэта Бажэна, яна заўсёды ўсё ведае.

— Рубін на лобе, — перакідаецца крык з вуснаў на вусны, і ўсе перакананыя, быццам на жывыя вочы бачылі той камень.

На цокаль падымаецца чалавек. Паліксэна бачыць: гэта лёкай з бычыным позіркам.

Ён размахвае рукамі ў паветры і верашчыць, прагнучы трафея, аж яму голас перахапіла:

— Карона ў палацы Вальдштэйна.

Ніхто больш не сумняваецца:

— Карона ў палацы Вальдштэйна!

За яглівай бандай змрочна і моўчкі ішлі „браты з гары Харыў” — зноў як у сабор — несучы на плячах Отакара і Паліксэну.

На Отакары пурпуровы плашч палкаводца Барывоя, у руцэ жазло.

Барабан маўчыць.

Непрымірымая нянавісьць да раз’ятранай чэрні, якая можа быць на-тхнёная прагнучь разбою і спусташэння, падымаецца ў Паліксэне: — „Злейшыя за звяроў яны і баязлівейшыя за самую баязлівую нечысць” — і яна з глыбокім, жудасным задавальненнем думае пра канец, які непазбежна прыйдзе: стукат кулямётаў і — гара трупаў.

Яна глядзіць на Отакара і вольна выдыхае:

— Не бачыць і не чуе. Як у сне. Дай Божа яму лёгкай смерці. Пакуль не прагнуўся.

Што станецца з ёю самою, — ёй ўсё роўна.

Брама палаца Вальдштэйна моцна замкнёная.

Натоўп хоча аблегчы мury, але з акрываўленымі рукамі адхлынае назад. Наверсе рассыпаны бітае бутэлечнае шкло і жалезныя калючкі.

Адзін мужчына прыносіць бэльку.

Рукі падхопліваюць.

Назад — наперад. Назад — наперад, з кожным глухім ударам пра-біваючы праломіны ў дубовай браме, зноў і зноў людская апантанасць налятае на перашкоду, пакуль жалезныя засаўкі не гнуцца і не ўтвара-ецца праход.

Пасярэдзіне саду пад чырвонай гунькай стаіць конь з жоўтымі шкля-нымі вачыма, на спіне чырвонае покрыва, падковы прыкручаныя да до-шкі.

Чакае свайго гаспадара.

Паліксэна ўбачыла, што Отакар нагнуў галаву, разглядаючы, пры-клаў далонь да лоба, быццам раптам апамятаўшыся.

Пасля адзін з „братаў з гары Харыў” падышоў да муляжнага каня, узяў яго за аброць, выкаціў на вуліцу, і яны пасадзілі Отакара вярхом, тым часам як уся зборня з запаленымі паходнямі ўрывалася ў адчынены дом.

Са звонам разляцеліся вокны, шкло тысячамі асколкаў пасыпалася на брук, са сценаў і пастаментаў паляцела срэбра, пазалочаныя даспехі, інкруставаная зброя і бронзавы стаяк-гадзіннік, — цэлыя горы на пад-лозе: але ніхто з „табарытаў” не працягнуў рукі, каб нешта ўзяць.

Чуваць быў хруст, калі на сценах рэзалі нажамі габелены.

— Дзе карона? — крычыць угору гарбар Гаўлік.

— Карона не тут, — крык, рогат. — Яна ў Заградкі, — праз хвілю пачуліся згары, як конскае ржанне, крыкі.

Мужчыны падымаюць дошку з канём на плечы, запяваюць дзікую гусіцкую песню і маршыруюць, з барабанамі наперадзе, да Тунскай вуліцы.

Высока над імі ў пурпуры сядзіць Отакар на кані Валенштайна, быццам імчыць над іхнімі галовамі.

Уваход у вуліцу перакрыты барыкадай; натоўп старых сівых слуг на чале з Молам Османам сустрэў іх рэвальвернымі стрэламі і градам камення.

Паліксэна пазнае татарына па ягонай чырвонай фесцы.

Каб убараніць Откара ад небяспекі, яна міжволі звяртае паток волі на абаронцаў — авэйжа пранікае, адчувае яна, у іхнія рады, як маланка, аж яны, быццам гнаныя панічным страхам, разбягаюцца хто куды.

Толькі на Молу Османа ніякага ўплыву.

Ён спакойна стаіць, падымае руку, цэліцца і страляе.

Пацэлены ў сэрца гарбар Станіслаў Гаўлік ускідвае рукі і падае.

Барабанны пошчак змаўкае.

Але адразу пасля гэтага — у Паліксэны кроў застыла ад жудасці — пачынаецца зноў, яшчэ больш глуха, агідна і грукатліва, чым раней. У паветры, адбіваючыся рэхам ад муроў, з зямлі, — паўсюль.

— Мне толькі ў вушах грукоча. Гэта немагчыма. Я памыляюся, — кажа яна сама сабе і шукае вачыма: гарбар ляжыць тварам уніз, пальцамі ўчапіўшыся за барыкаду, а барабанаў няма — толькі іх вібрацыя, раптам прарэзлівая і высокая, нясецца ў паветры.

„Табарыты” спешна расчысцілі ад камення вуліцу, прабілі сабе дарогу.

Татарын страляў і страляў, пасля адкінуў рэвальвер і галопам памчаўся па вуліцы ўгору, у дом графіні Заградкі, вокны якога былі ярка асветлены.

Няспынны барабанны трэск у вушах — Паліксэна глядзіць, як яе нясуць наперад у самую заваруху штурму, а каля сябе паднятага, разгайданага, мёртвага каня, ад якога зыходзіць аглушальны пах прагі да бітвы.

Высока ўгары Отакар.

Паліксэне здаецца, што ў прывіднай мяшанцы святла ліхтароў і палымя з вокнаў і паходняў яна бачыць як бы цень чалавека, які то ўзнікае, то знікае, то тут, то там — шмыгае перад вачыма.

Ён голы, як ёй здаецца, на галаве мітра, але дакладна пазнаць яго нельга. Рухае рукамі перад грудзмі, быццам б’е ў нябачны барабан.

Калі працэсія спынілася каля дома, ён паўстаў раптам у верхнім канцы вуліцы, фантом з дыму — прывідны барабаншчык, — і трэск бубна даляцеў як бы з далёкай далечы.

Ён голы; яго ўласная скура нацягнена на барабан. Ён — гадзюка, якая жыве ў людзях і мяняе скуру, калі яны паміраюць. Я... Грунтовыя воды... — думкі ў Паліксэны блытаюцца.

Пасля яна бачыць белы, скажоны нянавісцю твар сваёй цёткі Заградкі над жалезнымі прэнтамі балкона на першым паверсе, чуе, як тая рэзка і глумліва смяецца і крычыць:

— Прэч, сабакі! Прэч!

Натоўп раве, напіраючы ўздоўж вуліцы, падыходзяць яшчэ, бліжэй, бліжэй:

— Карона! Аддайце яму карону! Аддайце карону вашаму сыну!— шалёна выюць галасы.

— Ваш сын? — трыумфуе Паліксэна, і дзікая, неацугляная радасць амаль раздзірае ёй грудзі. — Отакар з маёй расы!

— Што?.. Што вам трэба? — пытаецца графіня, павярнуўшыся назад, у пакой.

Паліксэна бачыць знізу галаву татарына, ён ківае і нешта адказвае, чуе з’едлівую насмешку, якая гучыць у голасе старое:

— Ён хоча каранацыі, гэты... гэты Вондрэйц?.. Я сама яму надзену яе... карону!

Пасля старая імкліва ідзе ў пакой.

Яе цень мільгае за гардзінамі, нахіляецца, быццам яна нешта падймае, зноў выпростаецца.

Унізе каля брамы малоцяць гнеўныя кулакі:

— Адчыніць! Тараны сюды! — Карону!

Адразу пасля гэтага графіня Заградка зноў выходзіць на балкон, рукі ззаду.

Отакар, у сядле на людскімі плячамі паднятым кані, тварам амаль на такой самай вышыні, што і яе твар, адзелены толькі невялікім прагалам.

— Мама! Мама! — чуе Паліксэна ягоны ўскрык. Пасля гэтага з рукі старое пугае струмень полымя.

— Вось табе карона, байструк!

Пацэлены ў лоб Отакар цераз галаву падае з каня.

Аглушаная страшэнным грукатам стрэлу Паліксэна ўкленчыла каля забітага, выкрыкваючы і выкрыкваючы ягонае імя, і бачыла толькі крываваю кроплю ў яго на лобе, — як рубін.

Яна не магла ўсявядоміць, што адбылося.

Нарэшце зразумела і ўжо ведала, дзе яна.

Але бачыла вакол сябе толькі прывідныя вобразы: шалёны людскі гармідар, штурм дома, перакулены конь, да капытоў якога была прымацаваная зялёная дошка — павялічаная да велізарных памераў цацка.

І побач заснулы твар Отакара! Ён спіць, як дзіця пасля каляднага вечара, падумала яна сама сабе.

Яго твар спакойны! Гэта не можа быць смерцю! А жазло!.. Як парадзеца, калі, прачнуўшыся, убачыць яго пры сабе!

Чаму толькі барабан маўчыць так доўга? — яна падымае вочы. Канечне, гарбар забіты.

Усё гэта ўяўляецца ёй такім натуральным: што чырвонае полымя шугае з акна, што яна як бы сядзіць на голай выспе, што яе гайдае хваля грознага людскога патоку, што там, у доме, грывіць стрэл, які ляскае гэтак сама асобна і раздзірае вушы, як і папярэдне першы, што раптам натоўп, як бы ахоплены жахам, азіраецца і глядзіць назад і пакідае яе адну з мёртвым, што паветра вакол яе раздзіраецца крыкамі: „Салдаты, салдаты ідуць!”

Нічога дзіўнага ў гэтым, я ж заўсёды ведала, што так яно і мае быць! Новым і амаль вартым подзіву здаецца толькі, што раптам проста з агню на балконе з’явіўся татарын, саскочыў уніз, што ён кліча яе, каб ішла за ім, загад, якому яна следуе, не ведаючы, чаму, што ён бяжыць угору па вуліцы, падымае рукі ўгору і што там наверху стаіць шэраг салдатаў у чырвоных баснійскіх фесках, вінтоўкі напачатку, і прапускаюць яго.

Пасля яна чуе, як на яе рыкае унтэрафіцэр, каб яна легла на зямлю.

Легчы! Чаму? Бо яны страляцьмуць? Няўжо чалавек думае, што я баюся, каб мяне не забілі? Я ж нашу дзіця пад сэрцам! Ад Отакара. Яно нявіннае, як яны могуць яго забіць! Зародак расы Барывоя, які не можа загінуць, які толькі спіць, каб зноў і зноў прачынацца, давераны мне. Я сталая.

Залп грывнуў у яе амаль перад вачыма, так што яна ад патрасення на нейкі момант страціла прытомнасць, але абыякава ідзе далей.

За ёю паступова гасне лямант натоўпу.

Салдаты стаяць, як зубы дракона, шчыльна адзін да аднаго. Усё яшчэ трымаючы вінтоўкі на прыцэле.

Толькі адзін адступае ўбок і прапускае яе.

Яна брыдзе ў пустой пашчы горада і ёй здаецца, быццам яна зноў чуе, як барабаніць чалавек у мітры, прыглушана і мякка, як з далёкай далечы; барабан вядзе яе, і яна ідзе за ім і праходзіць міма палаца Эльзэнвангера.

Рапотацхатыя вароты выдраныя, сад — суцэльныя разваліны; мэбля палае, дрэвы чорныя, лісце абвуглілася.

Яна ледзь паварочвае галаву: чаму я павінна глядзець туды? Я ж ведаю: там ляжыць партрэт — Паліксэны. Цяпер гэта мёртвае і мае спакой, — яна аглядаецца вакол сябе і здзіўляецца, убачыўшы парчовае ўбранне, якое пакрывала яе белую сукенку.

Пасля ўспамінае: так, так, мы ж гулялі ў „караля і каралеву”! Мне трэба хутчэй раздзецца, пакуль не перастаў барабан і не прыйшоў боль.

Пасля яна стаіць каля мура Сакр-Кёр і тузае званок.

— Туды мне ўсярэдзіну, там вісіць мой партрэт.

У пакоі гера імператарскага лейбмедыка Тадэвуша стаіць слуга Ладзіслаў Падроўжэк, выцірае тыльным бокам далоні мокрыя вочы і не можа, ніяк не можа супакоіцца.

— Не, як ваша эксэленцыя, літасцівы пане, самыя ўсё вельмі файна так зладзілі!..

— Скаціна, небарака, — звяртаецца ён спачувальна да Брока, які ўвайшоў разам з ім і цяпер увесь дрыжыць, скавыча на падлозе і прынюхваецца да следу, — вось ты і згубіў свайго гаспадара! Но, кінь, неяк ужо абыдзецца, мы звыкнемся, паладзім.

Хорт падымае пысак, глядзіць падслепаватымі вачмі на ложка і скуголіць.

Ладзіслаў следуе за ягоным позіркам і заўважае каляндар.

— Добра, што я бачу. Літасцівы пан душой перастаў бы, каб ведаў, што гэта забыў тут.— Г ён зрывае лісткі, пакуль не з'яўляецца лісток „1 чэрвеня“, і разам з ім зрывае дату *ночы Вальпургіі*.